

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

COVID-19'UN TÜRKİYE'DEKİ TURİZM SEKTÖRÜNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERHAN ASLAN

DANIŞMAN

PROF. DR. HAKAN ALTIN

AKSARAY 2022

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

COVID-19’UN TÜRKİYEDEKİ TURİZM SEKTÖRÜNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERHAN ASLAN

DANIŞMAN
PROF. DR. HAKAN ALTIN

AKSARAY 2022

TELİF HAKKI VE TEZİ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezi teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Erhan

Soyadı : Aslan

Bölümü : İşletme Tezli Yüksek Lisans

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: COVID-19'un Türkiye'deki Turizm Sektörüne Etkisi

İngilizce Adı: Impact of COVID-19 on Tourism Sector in Turkey

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Erhan Aslan
İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Erhan ASLAN tarafından hazırlanan “COVID-19’un Türkiye’deki Turizm Sektörüne Etkisi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Prof.Dr.Hakan ALTIN)

(İşletme Anabilim Dalı/ Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ACAR)

(Turizm Anabilim Dalı / Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Günay EROL)

(Turizm Anabilim Dalı Nevşehir H.B.V.Ü)

.....

Tez Savunma Tarihi: 17/08/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamda desteklerini esirgemeyen danışmanım Sn. Prof. Dr. Hakan Altın'a, her türlü yardımları için tez izleme komite ve jürisinde bulunan Sn. Doç. Dr. Günay Erol ve Sn. Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Acar'a, çalışmalarım sırasında COVID-19 hastalığı geçiren, yaptığım çalışmanın bir kez daha ne kadar anlamlı olduğunu gösteren ve hastalığına rağmen gösterdiği maddi manevi her türlü destek için eşim Fizyoterapist Zeliha Çevik Aslan'a ve çalışmam sırasında küçük veya büyük yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COVID-19'UN TÜRKİYEDEKİ TURİZM SEKTÖRÜNE ETKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Erhan ASLAN, AKSARAY 2022

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı, COVID-19 salgınıyla birlikte Türkiye'deki turizm sektöründe meydana gelen değişikliklerin incelenmesi ve turizm sektörüyle bağlantılı olarak hizmet veren konaklama, ulaşım, yiyecek içecek ve eğlence sektörlerinde görülen etkilerin incelenmesidir. Bu araştırma kapsamında Türkiye'deki otellerin doluluk oranları, otellerde COVID-19'la ilgili alınan tedbirler ve bu tedbirlere bağlı olarak arz ve talep durumları incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'deki gelen giden yolcu sayıları incelenerek ulaşım sektörünün geçmiş yıllara göre kıyaslaması yapılmıştır. Turizm sektörüyle büyük bağlantısı olan yiyecek-içecek ve eğlence sektörlerindeki değişiklikler doküman inceleme yöntemiyle ele alınmıştır.

Araştırma sonucunda COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerinde olumsuz yönde etkilerinin olduğu, geçmiş yıllara göre seyahatlerin azaldığı görülmüştür. Alınan önlemlerin seyahat, konaklama ve yiyecek-içecek endüstrisi üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. Seyahat kısıtlamalarından sonra uçak ve otobüs seferlerinin durdurulmuş olması, rezervasyonların iptal edilmesi veya ertelenmesi ve böylece otellerdeki odaların boş kalması, turizm sektörünü ve bağlantılı sektörleri ekonomik açıdan ve iş kaybı yönünden ciddi anlamda etkilemiştir.

Bilim kodu :116903

Anahtar Kelimeler: COVID-19, pandemi, turizm, seyahat.

Sayfa Adedi: 93

Danışman: Prof. Dr. Hakan ALTIN

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

IMPACT OF COVID-19 ON TOURISM SECTOR IN TURKEY
(Master's Thesis)

Erhan ASLAN, AKSARAY 2022

ABSTRACT

The aim of this thesis is to attract visitors in the tourism sector in Turkey with COVID-19 and exhibit in the accommodation, education and entertainment programs targeted with the tourism sector. In the occupancy section of the hotels in this research, it is about delivery in relation to COVID-19 and supply and demand for these vehicles. In addition, a comparison was made according to the departures examined from the incoming and outgoing passengers in Turkey. Treats related to the tourism sector-beverage and entertainment sectors were seized.

Tourism is believed to have grown over past years, as the research was nurtured above the tourism industry of COVID-19. Living quarters have been impacted by the impact of the hospitality and beverage industry. After travel vacations flight and travel holidays, bookings unloading from planned vacation and students on vacation to cancel reservations, confirmed the far-reaching impact on the tourism industry and sectors, and on the business definitively.

Science Code: 116903

Key Words: COVID-19, pandemic, tourism, travel.

Page Number: 93

Supervisor: Prof. Dr. Hakan ALTIN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZİ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. COVID-19'UN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	6
1.1. COVID-19'un Turizm Sektörüne Genel Etkileri.....	10
1.2. Kısa ve Orta Vadede Staycation ve Yavaş Turizm (Slow Turizm).....	14
1.3. Orta ve Uzun Vadede COVID-19 Pandemisinin Gezi ve Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri	15
1.4. Dünyada COVID-19 İstatistikleri ve Küresel Turizm Faaliyetleri Üzerine Etkileri	16
1.5. Normalleşmeye Geçiş Döneminde Alınabilecek Önlemler.....	23
1.6. COVID-19 Salgınının Medikal Turizm Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. COVID-19'UN KONAKLAMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	28
2.1. Konaklama Tercihleri.....	32
2.2. Konaklama İstatistikleri.....	33
2.3. Dünya'da COVID-19 Pandemisinin Konaklama Sektörü Üzerindeki Etkileri.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
3. COVID-19'UN ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	37
3.1. Salgın Hastalıklar ve Seyahat-Turizm İlişkisi	37
3.2. COVID-19 Pandemisi Döneminde Türkiye’deki Seyahat Acentalarının Durumu ..	38
3.3. Türkiye’de Havacılık Sektörünün Durumu	40
3.4. COVID-19 Pandemisinin Havacılık ve Deniz Yolu Taşımacılığı Sektörüne Etkisi	43
3.5. Havacılık Sektörü ve COVID-19 Tedbirleri	46
3.6. Normalleşmeye Geçiş Sürecinde Turizm ve Ulaştırma Sektörü.....	48
3.7. COVID-19'un Turizm ve Ulaştırma Sektörüne Olan Etkileri.....	49
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	65
4. COVID-19'UN YİYECEK-İÇECEK VE EĞLENCE SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	65
4.1. COVID-19'un Yiyecek-İçecek Sektörü Üzerindeki Etkileri.....	65
4.2. COVID-19'un Eğlence Sektörü Üzerindeki Etkileri.....	67
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	74
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	79

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. COVID-19 Vaka-Ölüm İstatistiği.....	22
Tablo 2. Türkiye’de Sağlık Turistlerinin Özel-Kamu Sektörü Genelinde Branşlara Göre Sayısı.....	25
Tablo 3. Türkiye’de Medikal Turizmde Uluslararası Hastalar Tarafından En Çok Tercih Edilen İller Hasta Sayıları.....	25
Tablo 4. Tesislere Geliş Sayısı En Fazla Olan İlk 10 İl ve Konaklama Verileri.....	35
Tablo 5. 2000-2022 Yılları Arasındaki Dünya Konteyner Ticaret Hacmi.....	44
Tablo 6. Haziran Ayı İtibariyle Türkiye Limanlarına Uğrayan Gemiler İçin Kamu İdarelerinin Getirdiği Kısıtlamalar.....	45
Tablo 7. Havayolu Yolcu Trafiği En Yüksek Olan İlk 10 İl ve Van, Havayolu Yolcu ve Uçak Trafiği Verileri.....	50
Tablo 8. Yurt Dışında Yaşayan Vatandaş Ziyaretçi ve Yabancı Ziyaretçilerden Elde Edilen Turizm Gelirleri, Giderleri ve Ortalama Harcamaların Yıllara Göre Dağılımı.....	51
Tablo 9. Türkiye’ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Aylara ve Yıllara Göre Dağılımı.....	52
Tablo 10. Tüm Uçak Trafiği (2020-2021 Ocak Sonu).....	54
Tablo 11. Yolcu Trafiği (Gelen-Giden) (2020-2021 Ocak Sonu).....	56
Tablo 12. Tüm Uçak Trafiği (2020-2021 Şubat Sonu).....	58
Tablo 13. Yolcu Trafiği (Gelen-Giden) (2020-2021 Şubat Sonu).....	60
Tablo 14. Tüm Uçak Trafiği (2020-2021 Mart Sonu).....	62
Tablo 15. Yolcu Trafiği (Gelen-Giden) (2020-2021 Mart Sonu).....	63
Tablo 16. Bir Önceki Yıla Göre Turizm Gelirlerinde % Değişim.....	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Jüstinyen Vebası Salgınının İlk Olarak Görüldüğü ve Yayıldığı Yerler.....	4
Şekil 2. Uluslararası Turist Hareketliliğinin 2019-2020 Yıllarına Ait Karşılaştırılması.....	8
Şekil 3. 2020 Tahmini-Uluslararası Boyutta Turist Varış Sayıları (Milyon).....	12
Şekil 4. 2020 Tahmini-Dünyada Uluslararası Boyutta Turizm Gelirleri (Milyar ABD Doları).....	13
Şekil 5. Medikal Turizm Endüstrisi İçin Girdiler.....	24
Şekil 6. Dünya’da COVID-19 Salgını.....	46

GRAFİKLER

Grafik 1. 1950-2019 Döneminde Uluslararası Yolcu Varış Oranları	9
Grafik 2. 1960-2018 Arasındaki Dünya GSYİH Büyüme Oranları.....	9
Grafik 3. Bazı Ülkelerdeki Konaklama İşletmelerinin Yaşadığı Düşüş Oranları.....	14
Grafik 4. Son On Yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Grafiği.....	41
Grafik 5. Son On Yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yük Grafiği.....	42
Grafik 6. Salgının Eğlence Sektörü Üzerine Etkisi.....	68

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

MERS	: Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome)
SARS	: Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome)
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (The United Nations World Tourism Organization)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
SHGM	: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
DHMI	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
ASEAD	: Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)
UEFA	: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (Union of European Football Association)

GİRİŞ

Koronavirüsler (CoV), toplumda sıkça görülen soğuk algınlığı gibi kendi kendini sınırlandıran hafif enfeksiyonlardan, Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome, MERS) ve Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS) gibi daha ciddi enfeksiyon hastalıklarına sebep olabilen büyük bir virüs grubudur (T.C. Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu, 2020, s. 5).

İnsanlarda bulunan koronavirüslerin çeşitli alt tipleri (HCoV-OC43¹, HCoV-229E², HKU1-CoV³ ve HCoV-NL63⁴) vardır ve bu virüsler insanlardan insanlara kolayca bulaşabilmektedir. Bu alt türler insanlar arasında dolaşarak genel olarak soğuk algınlığına neden olurlar. Aynı zamanda koronavirüslerin hayvanlarda tespit edilen çok sayıda alt türü bulunmaktadır. Bu virüsler hayvanlardan insanlara bulaşarak insanlarda ağır hastalık tablolarına sebep olabilmektedir. Yapılan ayrıntılı araştırmalara göre, SARS virüsü misk kedilerinden insanlara, MERS virüsü ise tek hörgüçlü develerden insanlara bulaşmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu, 2020, s. 5).

İlk olarak 2002’de Uzak Doğu Asya’da görülen, insan koronavirüsünün sebep olduğu SARS (ağır akut solunum yolu sendromu) vakası gribal bir enfeksiyon şeklinde kayıtlara geçmiştir. Fakat, daha sonra ağır semptom görülen vakalarda solunum yetmezliği sebebiyle ölümler ortaya çıkmış ve bu sebeple hastalık sert akut solunum sendromu anlamındaki “Acute Respiratory Sendrome” olarak adlandırılmıştır (Yücel & Görmez, 2019, s. 33). Ortadoğu Solunum Sendromu olarak bilinen, yeni bir koronavirüs türünün sebep olduğu bir insan hastalığı olan MERS (Middle East Respiratory Syndrome) ilk olarak Suudi Arabistan’da 2012 yılının Haziran ayında şiddetli akciğer hastalığı sebebiyle ölen bir erkek hastada HCoVEMC olarak tanımlanmıştır. Daha sonrasında küresel anlaşmayla virüsün adı değiştirilmiş ve MERS-CoV olmuştur (Kurtaran, 2014, s. 135).

¹ İnsanları ve sığırları enfekte eden bir koronavirüs türüdür (Vikipedi, 2022).

² İnsanları ve yarasaları enfekte eden bir koronavirüs türüdür (Vikipedi, 2022).

³ İnsanlarda ve hayvanlarda bulunan, soğuk algınlığı semptomları olan bir üst solunum yolu hastalığına neden olan bir koronavirüs türüdür (Vikipedi, 2021).

⁴ Alt solunum yolu enfeksiyonuna neden olan bir koronavirüs türüdür (Vikipedi, 2022).

31 Aralık 2019 tarihinde, DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) Çin Ülke Ofisi tarafından, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde bulunan, etiyolojisi bilinmeyen pnömoni (zatürre) vakaları bildirilmiştir. 7 Ocak 2020 tarihinde, insanlarda daha önce tespit edilmemiş olan yeni bir koronavirüs, 2019-nCoV ismiyle açıklanmıştır. 2019-nCoV hastalığının ismi daha sonra COVID-19 olarak belirlenmiş ve virüsün SARS-CoV hastalığına yakın benzerliğinden dolayı "SARS-CoV-2" olarak adlandırılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu, 2020, s. 5).

DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü), COVID-19 hastalığını 30 Ocak tarihinde "uluslararası ölçüde acil halk sağlığı durumu" olarak sınıflandırarak, salgının ilk ortaya çıktığı Çin'in dışında 113 ülkede daha COVID-19 vakalarının görülmesinden, ayrıca virüsün şiddeti ve yayılımından dolayı 11 Mart tarihinde pandemi (küresel salgın) olarak ilan edilmiştir. Türkiye'de COVID-19 hastalığı ile ilgili çalışmalar 10 Ocak tarihinde başlamıştır. T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu 22 Ocak tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirmiş, tedbirler alınmasına rağmen 11 Mart tarihinde ilk COVID-19 vakası ülkemizde ortaya çıkmıştır. İlk vakanın görülmesinden şimdiye kadar geçen zamanda salgın ile ilgili temel politika, halk sağlığı ile ilgili alınan önlemler ile salgın eğrisindeki yükselişi yavaşlatmak ve vaka görülme hızını azaltmakla beraber sağlık hizmetine olabilecek yoğun talebi azaltmaktır. Klinik ve saha işbirliği ile COVID-19 hastalığına bağlı tıbbi sonuçların (yoğun bakım gereksinimi, ağır hastalık, engellilik durumu, ölüm gibi) ağırlaşması engellenmektedir. Ülkemizdeki COVID-19'a karşı çözüm yaklaşımı; salgını sınırlandırılmak, kademeli olarak salgının zararlarını azaltmak ve salgını baskı altına almaktır (T.C. Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu, 2020, s. 5-6).

Eski Yunan dilinde pandeminin kelime anlamı "tüm insanlar" olmakla birlikte; uluslararası sınırları geçen ve hatta kıtaları aşarak dünya geneline dağılan enfeksiyon hastalıkları "pandemi" olarak ifade edilmektedir. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) ise "pandemi"yi insan nüfusunun immünolojik olarak direncinin olmadığı, mevsime bağlı olmayan ve hızla yayılan enfeksiyon hastalıkları şeklinde tanımlamaktadır. Tarih boyunca veba, çiçek hastalığı, grip, dang virüsü, tüberküloz, AIDS, Batı Nil hastalığı ve şiddetli akut solunum sendromu (SARS) da olmak üzere çok sayıda önemli pandemi yaşanmıştır. Dünya genelinde, toplumların üstünde ciddi sonuçlar doğurabilecek öngörülemez fakat tekrarlayan olaylar olan grip salgınları, 1500'lü yıllardan bu yana her yüzyılda yaklaşık olarak 3'er defa görülmüştür. Örneğin 20. yüzyılda 3 büyük salgın yaşanmıştır. Bunlar 1918-1919 yıllarında "İspanyol gribi" olarak, 1957-1958 yıllarında "Asya gribi" olarak ve 1968-1969 yıllarında ise "Hong Kong gribi" olarak isim verilen salgınlardır. 1918-1919'da görülen İspanyol gribi, 50 milyon kişiden fazla ölüme sebep olarak

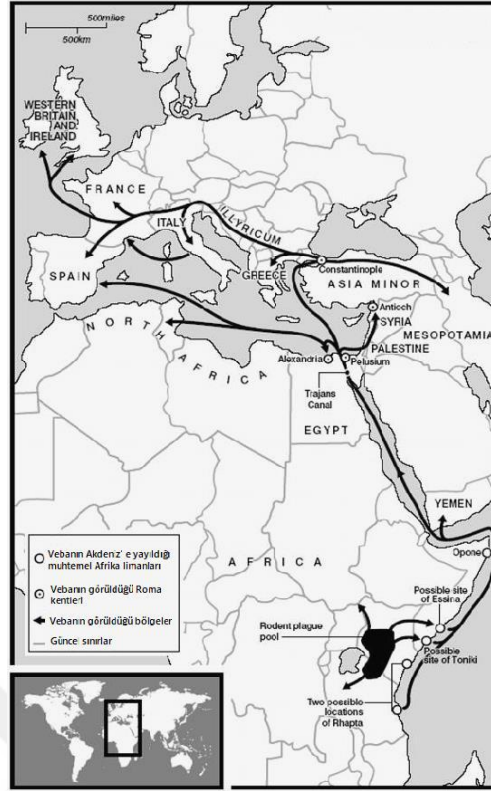
insanlık tarihinin en yıkıcı salgın olarak kayıtlara geçmiştir (Qui, Rutherford, Mao, & Chu, 2017, s. 4).⁵

Pandemilerin genel özellikleri (Özkoçak, Koç, & Gültekin, 2020, s. 1186-1187);

- Büyük coğrafi bölgelerde hızla yayılım göstermesi,
- Mevsimsel olmadan, yaz-kış fark etmeden yayılım göstermesi,
- Virüslerin mutasyon geçirmesi sonucu yenilenmesi sebebiyle ortaya çıkması,
- Sonuçların ölümcül olabilmesi,
- Çok zayıf nüfus bağışıklığının görülmesi hatta bağışıklığın hiç olmaması,
- İnsanların yaşam tarzlarında değişiklik ve dönüşümlere neden olmaları olarak sıralanabilmektedir.

Geçmiş zamanlarda milyonlarca insanın enfekte olmasına sebep olarak geniş bir popülasyonda büyük çaplı ciddi boyutta hastalıklara ve toplu ölümlere sebep olan enfeksiyon hastalıkları, toplum hayatında derin izlere de sebep olmuştur. Enfeksiyon hastalıkları sosyal hayatı, siyaseti ve ekonomiyi kapsayan birçok alanı etkileyen toplumsal bir olgu olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Örneğin; veba salgını savaşlardan daha fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olarak birçok savaştan daha derin izler bırakmıştır. Kayıt altında olan “Jüstinyen Vebası (Plague of Justinian)” ilk veba salgını olarak tarihe geçmiştir. Hastalığın ilk olarak nerede görüldüğüyle ilgili literatürde çeşitli bilgiler vardır. Bu bilgilerin başında Jüstinyen Vebası salgınının ilk olarak Etiyopya’da görüldüğü ve Mısır’a yayıldığı, sonrasında da Filistin’e ulaşp buradan da Anadolu’ya geldiği ve Anadolu’dan da İstanbul (Konstantinopol)’a kadar yayıldığına dair yaklaşım gelmektedir (Şekil 1) (Özkoçak, Koç, & Gültekin, 2020, s. 1187).

⁵ Alıntı Vahdet Özkoçak, Fırat Koç ve Timur Gültekin tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

Şekil 1: Jüstinyen Vebası Salgınının İlk Olarak Görüldüğü ve Yayıldığı Yerler

Kaynak: (Laudisoit, 2009, s. 34)⁶

COVID-19'un turizm sektörüyle ilgili literatür incelemesi yapıldığında; turizm sektörü ekonomideki dalgalanmalar, küresel jeopolitik belirsizlikler, pandemi, salgın hastalıklara karşı fazlaca hassas bir sektör olmasına rağmen, yapılan çalışmalara göre çabuk toparlanmakta ve küresel krizlere rağmen iyi bir performans göstermektedir. Buna karşılık COVID-19 salgını ise önceden eşi benzeri görülmemiş bir salgın hastalık olarak nitelendirilmektedir. Bu bilgilere göre şu anda kıyaslama yapılabilecek verilere henüz ulaşılmamıştır. Buna karşın seyahat kısıtlamaları yüzünden diğer krizlere oranla etkisinin daha yüksek oranda görüleceği aşikârdır.

Araştırmanın amacı, COVID-19 salgınının Türkiye'deki turizm sektörü üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, turizm sektörüyle bağlantılı olarak çalışmakta olan konaklama, ulaşım, yiyecek içecek ve eğlence sektörlerinin salgından ne düzeyde ve nasıl etkilendiğinin tespit edilmesi ve COVID-19'un belirtilen sektörler üzerindeki etkileriyle ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

⁶ Şekil İngilizce'den Türkçe'ye Vahdet Özkoçak, Fırat Koç ve Timur Gültekin tarafından çevrilmiştir.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; COVID-19 salgınının Türkiye’deki turizm sektörüne etkileri ve salgın sonrasında görülebilecek değişimler üzerinde durulmuş, aynı zamanda küresel turizme de değinilmiştir. Turizm sektöründeki ekonomik etkiler de incelenerek Türkiye’nin turizm alanındaki gelir kaybı değerlendirilmiştir. Aynı zamanda turizm alanında önemi olan medikal tıp turizmine de yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde; COVID-19 salgınının turizm sektörüyle en çok bağlantısı olan konaklama sektörüne etkileri incelenmiştir. Otellerde alınan tedbirler, otellerin doluluk oranları, kişilerin pandemi sürecindeki arz ve taleplerine yer verilmiş, aynı zamanda Türkiye’de en çok ve en az tercih edilen iller istatistiksel verilerden de yararlanılarak gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde; COVID-19 salgınının ulaştırma sektörüne etkisi ve alınan tedbirlerden dolayı seyahat acentalarının, sektör çalışanlarının ve yolcuların nasıl etkilendiği incelenmiştir. Ayrıca hava yolu ulaşımında gelen giden yolcu trafiği verileri incelenmiş ve geçmiş yıllarla kıyaslanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünü COVID-19 salgınının turizm sektörüyle bağlantılı hizmet vermekte olan yiyecek içecek ve eğlence sektörlerine nasıl etki ettiğinin üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. COVID-19'UN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ülkelerin kalkınması açısından önemli bir rolü olan turizm sektörü, uluslararası boyutta sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkileri canlı tutmakta ve dünyada görülen gelişmelerden de çabuk etkilenmektedir (Çeti & Ünlüönen, 2019, s. 122). Dünya çapında ilgi ile takip edilmekte olan, uygulandıkları bölgelerde ciddi sayılarda ziyaretçi akışına yardımcı olan ve ev sahibi ülkelerde gelirlerin artmasına destek olan etkinlikler ya da destinasyonların bulunduğu ve onların eşsiz olmasına katkısı bulunan çekicilikler, turizm sektöründen elde edilen gelirler üzerinde pozitif bir etki meydana getirmektedir (Çeti & Ünlüönen, 2019, s. 110).

Literatürde yer alan temel turizm çeşitlerinin sınıflandırılması şu şekilde yapılabilir (Gün & Tutcu, 2021, s. 535):

Kültür Turizmi: İnsanların kültür zenginliğini arttırmak ve yeni bilgiler ile tecrübeler yaşamak için, yaşamlarını sürdürdükleri bölgelerden kültür bakımından ilgi çeken bölgeleri ziyaret etmeleriyle meydana gelen turizm türüdür. Folklor gösterilerini seyretme, yerli halkın sahip olduğu el sanatlarını öğrenme, festivallere katılma, arkeolojik eserler ve müzeleri gezme bu kapsama girmektedir.

Dinlenme (Rekreasyon) Turizmi: İnsanların eğlenmek için, zihinsel ve fiziksel açıdan dinlenmek ve keyif almak amacıyla katıldıkları aktivitelere verilen isimdir. Kıyı turizmi, spor faaliyetleri, termal turizm bu kapsamdadır.

İş Turizmi: Seminerler, toplantılar, konferanslar ve kongrelerle bağdaştırılmış olan turizm çeşididir. Seminer, toplantı, konferans ve kongrelere katılmak, ticaret merkezlerini ziyaret etmek, ticari ilişkiler içinde olmak bu kapsamda yer almaktadır.

İnanç Turizmi: Elde olan kültür değerlerinin korunması amacıyla kutsal olduğu kabul edilen bölgelere yapılan ziyaretlerdir. Dini törenlerle toplantılara katılma, ünlü mabetleri ziyaret etme, hac gibi dini görevleri yerine getirme bu kapsamdadır.

Çevresel Turizm: İnsanların çevresel ve doğal bazı güzellikleri ziyaret etmek, doğayı sahiplenmek, doğaya dönmek amacıyla yaptıkları ziyaretlere verilen isimdir. Kamplar, dağ tırmanışları, doğa yürüyüşleri, fotoğrafçılık bu kapsamda yer almaktadır.

Etnik Turizm: İnsanların, yerli halkın kültürel değerleri ile dikkat çeken yaşam tarzlarına dair fikir elde etme ve öğrenme amacıyla yaptıkları ziyaretlerdir. Yerli halka ev ziyareti yapılması, törenler ve folklor gösterilerine katılma, dini törenlere katılım sağlama bu kapsamdadır.

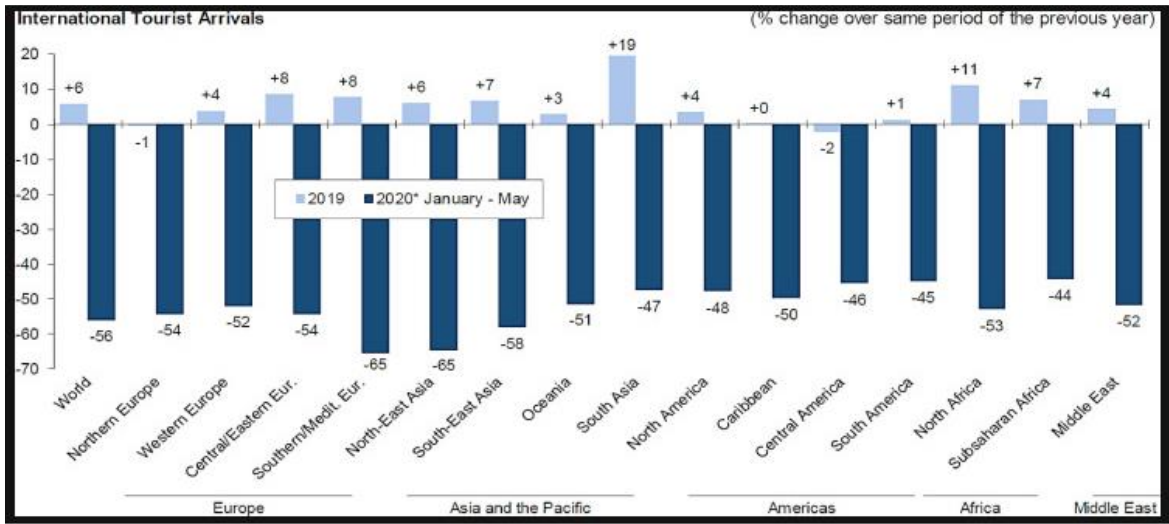
Tanıtım, reklam, fiyat ve destinasyon çekiciliği gibi özellikler turizmi canlandırmaktadır, fakat turizmin olumsuz etkilendiği bazı faktörler de vardır. Dünyada yaşanan doğal afetler, terör ve savaş gibi olaylar ülkelerdeki turizm hareketlerine olumsuz olarak etki etmektedir. Bu faktörlerden biri de salgın hastalıklardır. İnsanlık tarihinde ortaya çıkmış olan salgın hastalıklar ülkelerin turizmine de olumsuz yansımıştır. SARS hastalığı, ebola, MERS hastalığı, domuz gribi, kolera gibi vakalar bu salgın hastalıklara örnek verilebilir (Çeti & Ünlüönen, 2019, s. 122). Günümüzde 2019 yılı Aralık ayının sonlarına doğru ortaya çıkmış olan yeni bir salgın hastalık ise COVID-19'dur ve bu hastalık tüm dünyayı etkilemiştir. Bu etkinin ne zamana kadar süreceği ve ne yönde ilerleyeceği bilinmemektedir. Bu bilinmezlik tüm alanlarda olduğu gibi, turizm sektöründe de endişeye sebep olmaktadır (Kıvılcım, 2020, s. 18). Dünyanın geneline yayılan bu salgınla alakalı önemli tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirlerden biri de seyahat kısıtlamalarıdır. Birçok iş alanında zarara sebep olan bu salgından dolayı turizm faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Felaket veya krizlerin 3 evresi vardır. Birinci evre hazırlık evresidir ve bu evrede kriz öncesi planlar yapılmaktadır. İkinci evre felaket veya kriz anındaki müdahale aşamasıdır, üçüncü ve son evre ise krizden sonraki durumun daha iyi hale getirilme aşamasıdır (Kiper, Saraç, Çolak, & Batman, 2020, s. 3).

COVID-19 başta Çin, İtalya, ABD, İspanya, Fransa, Almanya, İran, Türkiye, İngiltere, İsviçre, Kore, Belçika olmak üzere toplam 210 ülkede rastlanmaktadır. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü)'de alınan verilere göre dünyada bugüne kadar COVID-19 tespit edilen 2.774.135 vaka ve bu virüsten hayatını kaybeden 190.871 kişi vardır (<https://www.who.int/>, 2020).

10.01.2020'de T.C Sağlık Bakanlığı tarafından "Koronavirüs Bilim Danışma Kurulu" kurulmuş ve konu duyarlılıkla incelenmiştir. 11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk COVID-19 vakası görülmüştür. Daha sonra alınan tüm tedbirler ve günden güne sayısı artırılan testlerle beraber, Nisan ayı sonundan itibaren vaka ve ölüm sayıları düşüşe geçmiştir. Mayısta devam eden düşüşler sonucunda ise 1 Haziran itibariyle normalleşmeye geçiş için başlangıç yapılmıştır. Bu bağlamda, şehirlerarası seyahat kısıtlamaları son bulmuştur. Yeni önlemler alınmış ve bazı

kurallar koyulmuştur. Bu kurallara göre, kaplıca, pastane, çay bahçesi, restoran ve kafe gibi işletmelerin saat 20.00'ye kadar açık kalması kararı alınmış; deniz turizmi, balıkçılık ve taşımacılığı, yol güzergâhındaki dinlenme tesisleri, milli parklar ve bahçeler, plajlar ve müzelerin yeniden faaliyete geçirilmesine karar verilmiştir (Büyük & Can, 2020, s. 317).

Salgın süresince evde kalan tüketiciler için evleri, bir okul, restoran, kafe ve eğlence merkezi halini almıştır. Pandemi sürecinde çok sayıda kişi evde çalıştığından dolayı sosyal hayat ve iş hayatı birbirine girmiştir. Bu olay varlığının devamlılığı için müşterilerin fiziksel varlığına ihtiyaç duyan konaklama işletmeleri açısından gelir kaybı demektir. Şekil 2'de 2019-2020 yıllarında uluslararası turist hareketliliğinde görülen değişimler gösterilmektedir (Özçelik Heper, 2021, s. 4).

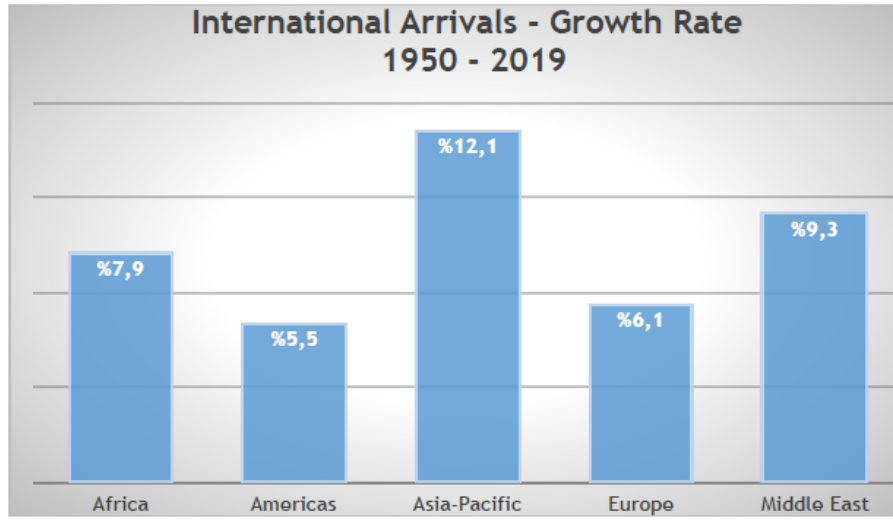

Şekil 2: Uluslararası Turist Hareketliliğinin 2019-2020 Yıllarına Ait Karşılaştırılması

Kaynak: (World Tourism Organization, 2021)

Yaşam şekillerimizden, seyahat şeklimize birçok şeyi değiştiren COVID-19 virüsünün; yakın gelecekte dünya üzerindeki ekonomik durgunluğu tetikleyeceği beklenmektedir. COVID-19 virüsü, geleceğe yönelik öne çıkan bazı önsezilerin gelişmesine neden olmuştur. En azından kısa vadede, Gezi ve Turizm sektörünün farklı durumda olacağı aşîkârdır. Bir vakitler giden ya da gelen yüzlerce yolcunun bulunduğu havaalanları şimdilerde ıssız ve sessiz koridorlar, gidiş ve gelişlerin gösterildiği boş ekranlar ve bomboş otoparklar ile hayalet şehirlere dönüşmüştür (Oğuz, 2020, s. 3).

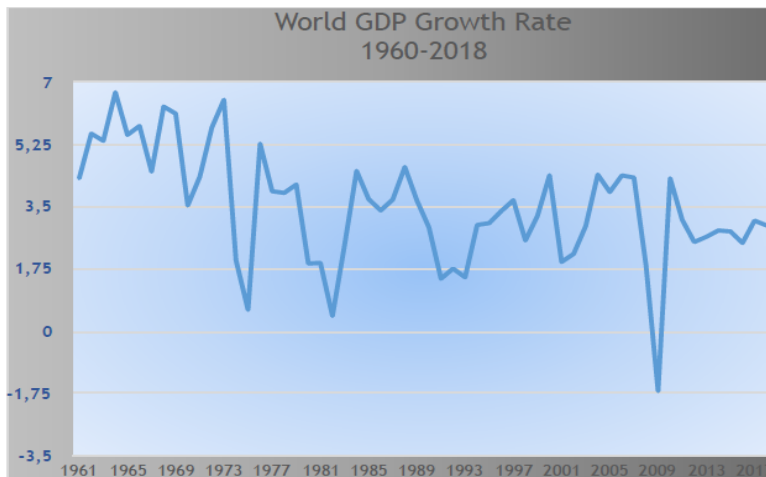
1950-2019 döneminde, uluslararası varışlarda Asya Pasifik'te %12,1 ile Amerika'da %5,5 arasında bir yıllık büyüme oranı görülmektedir (bkz. Grafik 1).

Grafik 1: 1950-2019 Döneminde Uluslararası Yolcu Varış Oranları

Kaynak: (Oğuz, 2020, s. 3)

Dünya GSYİH'sı 1960-2018 yılları arasında kıyaslanabilir bir dönemde (bkz. Grafik 2), daha yavaş bir hızla büyümüştür (1973, 1969, 1968 ve 1964 yılları hariç (%6'dan az)) ve hatta bir yıllık negatif büyüme göstermiştir (2008'de yaşanan ekonomik krizin bir sonucu olarak). Gezi ve Turizm sektörü, GSYİH'den daha hızlı büyümekte ve bu durum turizm gelirlerine artan bir bağımlılığa işaret etmektedir (Oğuz, 2020, s. 3).

Grafik 2: 1960-2018 Arasındaki Dünya GSYİH Büyüme Oranları

Kaynak: (Oğuz, 2020, s. 4)

Gezi ve Turizm'den sağlanan gelirin ihracatın %7 veya daha fazlasını oluşturduğu ülkeler, Gezi ve Turizm'in öneminin daha az olduğu ülkelere oranla sektörle alakalı çok daha kötü iflas ve bununla beraber işsizlik yaşayacaktır (Oğuz, 2020, s. 4).

Türkiye'de 2018'de meydana gelen toplam ihracattan elde edilen gelir yaklaşık 168 milyar ABD doları, ihracatta Gezi ve Turizm payı ise %16,6 oranla yaklaşık olarak 28 milyar dolardır. Makine ve demir-çelik, ihracatın %15,4'ünü bularak, 26,4 milyar ABD Doları olmuştur. Yerel ulaşım, restoranlar, turist rehberlikleri ve hediyelik eşya esnafılığı vb. gelirlerinin makine ve demir-çelik ihracatı gelirlerine kıyasla çok daha fazla kişi ve girişimciye faydası olması nedeniyle Gezi ve Turizm'in ekonomi üzerindeki etkisinin çok daha büyük olduğu düşünülebilir. Diğer bir söylemle, Gezi ve Turizm'de makine ve madencilik sektörlerine kıyasla daha fazla sayıda birey istihdam edilmektedir. 2018'de Kolombiya ile yapılan toplam ihracat miktarı 41,8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bu ihracatta Gezi ve Turizm payı %12,3 olarak gerçekleşmiştir. Kahve, demir-çelik, çay ve baharat, şeker ve değerli taşlar ihracat miktarı da yaklaşık olarak 41 milyar ABD doları (ihracatın yaklaşık %12'si) olarak gerçekleşmiştir. Ancak, Gezi ve Turizm'den elde edilen gelirin; kahve, demir ve mücevherden daha çok gelir elde edildiği de aşikârdır (Oğuz, 2020, s. 6).

1.1. COVID-19'un Turizm Sektörüne Genel Etkileri

12 Mayıs 2020 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan genelgede, insanların sektörden uzak kalmadan, güvenle seyahat edebilmeleri ve tatil yapabilmeleri için bazı tedbirler yayınlanmıştır (Silik, Dündar, & Ilgaz, 2020, s. 3782).

Konaklama işletmeleri COVID-19 ve hijyenle ilgili uygulamalar sırasında oluşan ve oluşma ihtimali olan sorunları tespit ederek, uygulama ile ilgili bir protokol hazırlamalıdır. Turizm sektörü yapısı gereği insan merkezli yapıda bir sektördür. İşletme çalışanlarında veya işletmeye gelen bir misafirden COVID-19 virüsü çıkması durumunda yapılması gereken uygulamalar daha önceden belirlenmeli ve personel bu konuda eğitilmelidir. Konaklama hizmeti sunan tüm işletmeler, misafir kabul ederken, sosyal mesafe kuralını göz önünde bulundurmalıdır. Sadece misafirlerin arasında 1,5 metrelik mesafeyle tatil yapması ile sosyal mesafe yeterli olmayacaktır. Bununla beraber sosyal mesafe konaklama işletmesi check-out yapılan bir odanın düzenli bakımlarını ve sterilizasyon işlemlerini yaptıktan sonra, odayı en az 24 saat boş bırakıp daha sonra başka bir misafire verilmesini de kapsamaktadır (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 358).

Konaklama işletmelerinde alınacak olan ödemelerin misafirle temas olmadan yapılması önem taşımaktadır. COVID-19 pandemisi ile beraber bankalar da kredi kartlarının günlük kullanılabilir temassız işlem limitlerini artırarak, bireylerin harcama yaparken temas etmesini engellemeyi amaçlamıştır. Bu şekilde misafir pos cihazıyla veya parayla temas etmeden, personel ile temasta bulunmadan sosyal mesafe sağlayarak ödemesini yapabilmektedir. Böylece misafir ve personeller arasındaki fiziksel temas minimuma indirilerek, hem misafirin hem de personelin güvenliği sağlanabilmektedir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 359).

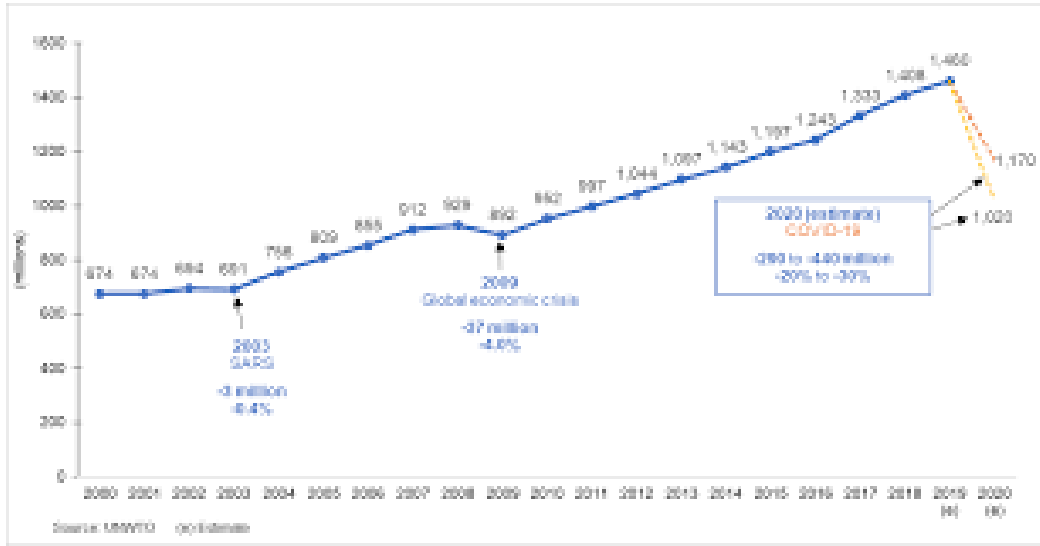
Misafirlerin ateşlerini ölçebilmek için işletme girişlerine termal kameralar ya da personelin temassız ölçüm yapabileceği dijital ateş ölçer cihazlar kullanılmalıdır (Aracı & Doğanay Ergen, 2021, s. 1276).

Konaklama işletmesine gelen misafirler COVID-19 taşıyıcısı olup kuluçka döneminde olabilirler ve virüsün temas yoluyla veya nefes yoluyla yayılabilme ihtimali vardır. Tüm bunlar dikkate alınarak eldiven, maske ve dezenfektan gibi ürünler hazır olarak bulunmalıdır. Konaklama işletmesine gelen misafirden girişte COVID-19 ile ilgili bilgiler alınmalıdır. Bu bilgiler COVID-19 geçirip geçirmediği, kronik rahatsızlıklarının olup olmadığı varsa bu rahatsızlıkların neler olduğu, işletmenin bulunduğu bölgeye gelmeden önce son 14 gün nerede olduklarıdır. Misafir işletme içerisinde rahatsızlandığı zaman sağlık kuruluşuna misafirin geçmişi ile ilgili bilgilerin iletilmesi, daha hızlı müdahale edilmesi için yardımcı olabilecektir ve bu da hayati önemi bulunmaktadır. Aynı zamanda misafirin son 14 gününü geçirdiği yerde virüse yakalandığı tespit edilirse, temas ettiği bireylerin de karantinaya alınmasıyla virüsün daha fazla yayılmasının önüne geçilecektir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 359).

Etkileri ciddi boyutlara ulaşan COVID-19'dan dolayı, ülkeler tarafından seyahat yasakları getirilmiş ve diğer ülkelerle olan hava yolu ulaşimleri engellenmiştir. Bu durumdan dolayı ülkelerin ekonomik dengeleri bozulmakta ve birçok sektör olumsuz etkilenmektedir. En çok etkilenen sektörlerin başında ise şüphesiz turizm sektörü gelmektedir. Alınan önlemlerin seyahat, konaklama ve yiyecek-içecek endüstrisi üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Restoran, kafe ve lokantaların kapatılmış olması, seyahat kısıtlamalarından sonra uçak ve otobüs seferlerinin durdurulmuş olması, rezervasyonların iptal edilmesi veya ertelenmesi ve böylece otellerdeki odaların boş kalması, turizm sektörünü iş kaybı yönünden ciddi anlamda etkilemektedir. Bu durumun tur operatörleri, konaklama işletmecileri ve seyahat acenteleri için ekonomik açıdan ciddi manada büyük bir zarara neden olacağı öngörülmektedir (Kıvılcım, 2020, s. 20-21).

Turizm sektöründeki işletmeler, işletmenin dışında bir krizle karşı karşıya kaldıklarında, işletmenin içinde görülen krizlerden çok daha fazla etkilenmektedirler. Özellikle salgın hastalıklar gibi yayılma oranı yüksek olan ve bu sebepten ötürü seyahat kısıtlamaları yaşanan zamanlarda turizm sektöründe önemli krizler görülmektedir (Karamustafa, Ülker, & Akçay, 2021, s. 37).

UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü)'nun 2019 verilerine göre, dünyada toplam 1,5 milyar insan turizm hareketlerine katılmıştır. Ocak ayı itibariyle turizm hareketliliğinin uluslararası boyutta kısıtlanmasından dolayı, Dünya Turizm Örgütü uluslararası turist varış sayısının 2020 yılında %20-%30 oranında azalış göstereceğini düşünmektedir (Kıvılcım, 2020, s. 21).

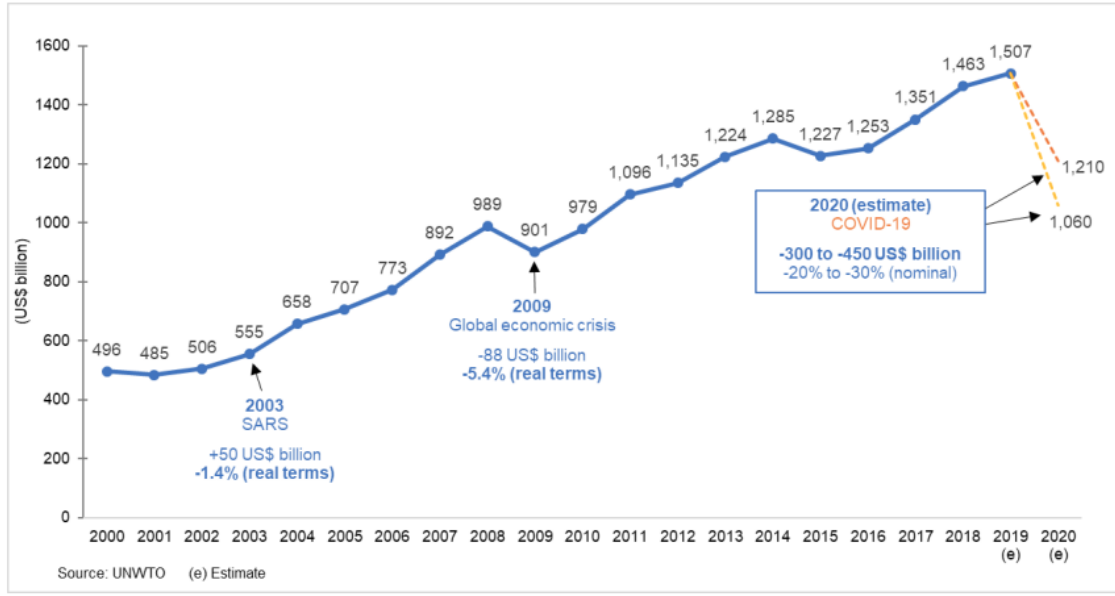
Şekil 3: 2020 Tahmini-Uluslararası Boyutta Turist Varış Sayıları (Milyon)

Kaynak: (UNWTO Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism, 2020)

Ayrıca Dünya Turizm Örgütü turizmden elde edilen gelirlerin de %20-%30 oranında düşeceğini tahmin etmektedir. Bu durumun,

- - 290-440 milyon kadar uluslararası boyutta turist varışında kayıp,
- 5-7 yıl kadar turist sayısında kayıp,
- - 300-450 US milyar dolar kadar turizm ihracatında kayıp (makbuzlar),
- 1,5 trilyon ABD Doları'nın 1/3'ü oranında turizm ihracatında kayıp olduğunu düşündürmektedir (Kıvılcım, 2020, s. 22).

2020 forecast - international tourism receipts, world (US\$ billion)

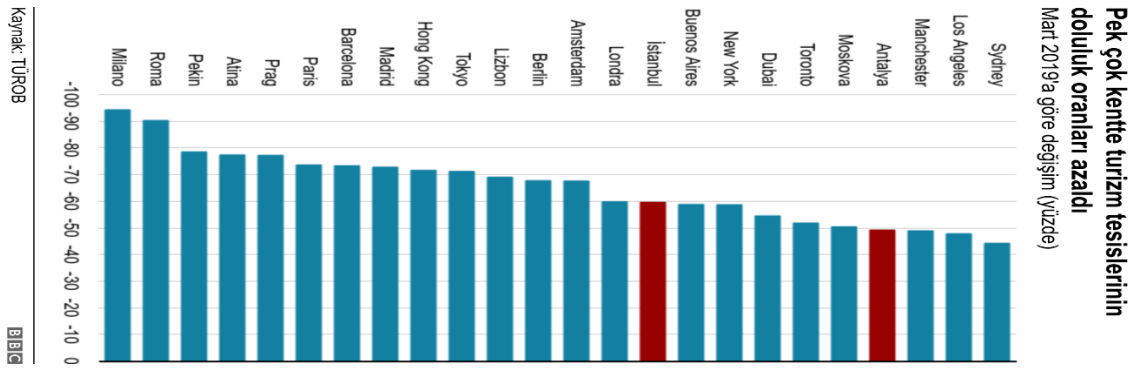

Şekil 4: 2020 Tahmini-Dünyada Uluslararası Boyutta Turizm Gelirleri (Milyar ABD Doları)

Kaynak: (UNWTO Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism, 2020)

Turizm sektörü esnektir, güven odaklıdır ve lüks tüketim sınıfında yer alan bir sektördür. Turizm talebi kırılğan ve vazgeçilmesi kolay olan bir istek/ihtiyaç olduğundan dolayı, panik ve korku gibi güven ortamını tehdit eden durumlarda, her zamanki gibi ilk olarak turizm talebinden vazgeçilmektedir. COVID-19 salgınından kaynaklanan küresel krizin, domino etkisi göstererek turizm sektöründe de bir kriz yaratacağı düşünülmektedir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 356).

Grafik 3'te bazı ülkelerdeki konaklama işletmelerinde görülen düşüş oranları verilmiştir. Verilerde de görüldüğü üzere turizm sektörünün bel kemiği olan konaklama işletmeleri %100 oranına yaklaşan kayıplarla mücadelesini sürdürmeye devam etmektedir. Ülkemizdeki durumla ilgili sağlam veriler bulunmamaktadır. Süreç ilerledikçe Türkiye'ye ait veriler de netleşecektir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 357).

Grafik 3: Bazı Ülkelerdeki Konaklama İşletmelerinin Yaşadığı Düşüş Oranları

Kaynak: (Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), 2019)

1.2. Kısa ve Orta Vadede Staycation ve Yavaş Turizm (Slow Turizm)

İlk önce yavaş yemek fikriyle başlamış olan yavaş hareketi zaman içinde hayatımızın diğer alanlarında da görülmeye başlamıştır. Yavaş şehir, yavaş yaşam, yavaş para, yavaş ticaret gibi yeni yaklaşımların ortaya çıkmasıyla yayılmıştır. Yavaş hareketinin görüldüğü alanlardan biri de turizm sektörüdür. Turizmin kitlesel bir hal almasıyla beraber turizm alanında da sürdürülebilirlik endişesi oluşmuştur. Sürdürülebilirliğin temelini oluşturduğu uygun turizm, çevre dostu turizm, yeşil turizm, ekoturizm, topluma dayalı turizm gibi alternatif turizm türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Yavaş turizmin temelini de yavaş felsefesi oluşturmakta ve sürdürülebilirliği hedef olarak görmektedir ve bu şekilde alternatif bir turizm şekli olarak literatürde yer almıştır (Yılmaz & Çokal, 2019, s. 203).

Dünya üzerinde insan hayatı ve sağlığı açısından büyük bir tehdit oluşturan COVID-19 salgınının ne kadar süreceğine dair belirsizlik olması, Amerika Birleşik Devletleri örneğinde görüldüğü gibi GSYİH ve istihdamda sarsıcı düşüşlere neden olmaktadır. Böyle bir durumda, turizm sektörü açısından kısa ve orta vadede durum korkunç derecede karışık hale gelmekte ve muhtemel, etkili çözümler incelenmelidir. Başlangıçta krizden, Amerikalı turistlerden çok dünyadaki en önemli turizm harcamalarını gerçekleştiren Çinli turistler etkilenmiştir; 2018 yılında 277,6 milyar dolar olan turizm harcamalarının 4,4 milyar dolarlık kısmı Fransa'ya yönelik yapılmıştır. Dolayısıyla, COVID-19 virüsü, dünyadaki en iyi turistik bölge olan Avrupa'yı vurmuştur. 2018'de Avrupa, dünya üzerindeki uluslararası gelişlerin yarısı olan 672 milyon turist için ev sahipliği yapmıştır. Avrupalı turistlerden üçte bir kadarı Fransa, İspanya

ve İtalya'ya seyahat etmekteydi; dolayısıyla, bu üç ülke COVID-19 salgınından en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedirler (Oğuz, 2020, s. 7).

İnsan hayatını tehdit eden olumsuzlukların ortaya çıkması insanların yeni arayışlara girmesine ve bununla beraber “sürdürülebilirlik” kavramının temelini atılmasına sebep olmuştur. Sürdürülebilirlik, ekosisteminde bulunan bütün çeşitliliği ve yenilenemez kaynakları gelecek nesillere aktarabilmek için, insanın ekosistemdeki olumsuz etkilerini sistemin taşıma kapasitesinin üstüne çıkmayacak seviyede tutmasıdır (Tekin, 2017, s. 25-26).

Staycation ve slow (yavaş) turizm için hükümetler, gereken altyapıyı sağlamalı ve özel sektörün yerel turizm bölgelerine yatırım yapma taahhüdünü desteklemelidir. Slow (yavaş) turizm, aceleci gezginler için ve Akdeniz'de 1960'lı yıllarda başlayan “Deniz, Kum ve Güneş” kitle turizmi için başka bir seçenek sunuyor gibi görünmektedir. Bu türdeki turizmin savunucuları miras korunumu, daha otantik bir gezi anlayışı, temiz enerji kullanılması, daha fazla yerel ürün tüketilmesi, yerel halkın yaşam kalitesi, turizmin etik vizyonu ve ekolojiyi ön planda tutmayı vurgulamaktadır. Bununla beraber, slow (yavaş) turizm, kentsel ve kırsal bölgelerde yerli halk kültürünü güçlendirebilir. Turizmde yeni olan bu yaklaşım, yerel yepyeni pazarlar, yerel sanatçılar ve yeni mikro müzeler ortaya çıkarabilir (Oğuz, 2020, s. 7-8).

1.3. Orta ve Uzun Vadede COVID-19 Pandemisinin Gezi ve Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri

Dijital dünya ve bilgisayar tüm dünyayı yavaş yavaş etkisi altına almaktadır. Bu kapsamdaki gelişmeler ele alındığında dijital dönüşüm etkileri öncelikle üretim alanında olsa da dolaylı olarak ve ülkelerin gösterdikleri tutumlara göre turizmin de içinde bulunduğu tüm sektörleri etkisi altına alacağı kesindir (Çallı, 2021, s. 97-98).

Turistler büyük ölçüde dijitalleşmiş ve sektörde yeni iş imkânları ortaya çıkmıştır. 2020 yılında, örneğin 10 yıl önce uygulanan boş zaman aktiviteleri artık geçerliliğini yitirmiştir. Dijital dünyayla beraber, tüketiciler artık evlerindeki konforu bırakmadan yeni ve egzotik yerleri ziyaret edebilmektedirler. Bu tür destinasyonlardaki oteller, tatil köyleri ve istihdam üzerindeki ekonomik etkiyi görmezden gelmemek gerekmektedir. Gerçekten de, Web-mobile bu hızda büyümeye (beklendiği üzere) devam edecek olursa, tüketiciler web'de gezinerek seyahat bilgilerini bulmak, rezervasyon yapmak, tatilleri planlamak ve gezi hizmet ve ürünlerine ödeme yapmak için her yerde tablet ve cep telefonlarını kullanabileceklerdir. Mobil Web, e-turizmin temel direği haline gelecektir. Orta vadede, dijital dünyanın, turizm sektörünün tüm yönlerine

hâkim olan Gezi ve Turizm sektörünün büyümesinde çekici kuvvet olması beklenmektedir (Oğuz, 2020, s. 8).

1.4. Dünyada COVID-19 İstatistikleri ve Küresel Turizm Faaliyetleri Üzerine Etkileri

Wuhan şehrindeki bir köylü pazarında ortaya çıkan COVID-19 virüsü Wuhan şehrinin ötesine, ülke geneline ve Çin sınırlarının da ötesine kadar yayılmıştır. Sinsice yayılan virüs, bütün dünyada çoğunluğu kasvet, pandemi, ölümle başa çıkmak için taktikleri bulunmayan bölge ve ülkeleri gafil avlamıştır. Geniş çapta düşünüldüğünde, hane halkları ve ekonomik durumlar üzerindeki etkileri ciddi bir felaket yaşamıştır ve yaşamaya devam edecektir; Amerika Birleşik Devletleri işsizlik sigortasındaki talepler ilk haftalarda 6 milyondan fazla artmıştır. Kayıt dışı büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin uygulamaya mecbur kaldığı; işletmelerin kapatılması, sosyal mesafe sağlama ve izolasyon için uygulanan yaptırımlar kaçınılmaz olarak krizin şiddetini arttırmaktadır ve bu durum özellikle Gezi ve Turizm Sektörü açısından felakete yol açmıştır (Oğuz, 2020, s. 2).

Veri ispatlarına göre, uluslararası yolcu gemisi ve hava yolculuğu alt sektörü, çok iyi bir hız kazanmıştı. Gezi ve Turizm'in bir çok ülkenin ekonomisinde önemli ve kritik bir rolü bulunmaktaydı ancak Rotterdam, Zaandam ve Ruby Princess'te meydana gelen travma ve yaşanan insanlık trajedisi bugün meydandadır (Oğuz, 2020, s. 2).

Çalışmanın bu bölümünde, COVID-19 ile ilgili Dünya Turizm Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü'nün resmî web sitelerinde 31 Aralık 2019'dan 10 Mart 2020'ye kadar geçen zamanda yayınlanan raporlar ve yapılan uyarılar doküman analizi yöntemi ile incelenmiş ve uluslararası ölçüde tehdit gösteren ölümcül virüse karşı dünya çapında alınan tedbirler sıralanmıştır (Acar, 2020, s. 11).

Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 ile ilgili güncel bilgileri (virüs sebepli ölümler, onaylanmış vaka sayıları, virüsün belirlendiği ülkeler vb.) 21 Ocak 2020'den itibaren günlük olarak "Durum Raporu" başlığıyla resmî web sayfasında yayınlayarak, dünya kamuoyunu endişelendirici gelişmelerle ilgili sürekli bilgilendirmektedir (WHO, Situation Reports, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 9 Mart 2020 tarihinde yayınladığı 8 Mart 2020 tarihli 48 no'lu durum raporu şu şekilde gösterilmiştir (WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 48, 2020):

- Bulgaristan, Faroe Adaları, Kosta Rika, Fransız Guyanası, Malta, Maldivler, Moldova Cumhuriyeti ve Martinik'te yeni COVID-19 vakaları bildirilmiştir.

- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, ülkelerde salgınla etkin şekilde mücadele edilebilmesi için müdahale rehberlik paketi yayımlanmıştır.
- Son belirlenen sayılarla beraber virüs, dünyada 101 ülkeye yayılım göstermiştir.
- ‘‘Sayılarla Durum’’ başlığının altında koronavirüsle ilgili istatistik bilgileri yer almaktadır. Bu bilgiler şu şekildedir: Çin’de 80.859 vaka (27 kişi son 24 saatte), Çin dışındaki diğer ülkelerde 24.727 vaka (3610 kişi son 24 saatte) ve dünyada toplam 105.586 vaka (3656 kişi son 24 saatte) tespit edilmiştir.
- Virüsün sebep olduğu ölüm sayıları incelendiğinde; Çin’de 27 kişi son 24 saatte olmak üzere 3100 ve Çin dışındaki ülkelerde 71’i son 24 saatte olmak üzere 484 kişi hayatını kaybetmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün 10 Mart 2020 tarihinde yayınladığı 9 Mart 2020 tarihli 49 no’lu durum raporu ise şu şekildedir (WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report -49 , 2020):

- Virüs; Paraguay, Arnavutluk ve Bangladeş olmak üzere üç ülkede daha görülmüş ve son sayılarla beraber dünyada 104 ülkeye yayılım göstermiştir.
- Son durum raporundan sonra Çin’deki vaka sayısı 80.904 (45 kişi son 24 saatte), Çin dışındaki ülkelerde 28.673 (3948 kişi son 24 saatte) ve dünyadaki toplam vaka sayısı 109.577 (3993 kişi son 24 saatte) olarak görülmüştür.
- Salgın başladığından şimdiye dek 57 ülkeye 72.000 kadar önlük, 584.000 civarı cerrahi maske, 47.000 civarında N95 maske, 11.000 gözlük ve 620.000 kadar da eldiven sevk edilmiştir.
- Virüsün sebep olduğu ölüm sayılarına bakıldığında; Çin’de 23’ü yeni olmak üzere 3123 kişi, Çin dışındaki ülkelerde 202 kişi yeni olmak üzere 686 ve toplam 3809 kişi (225’i yeni olmak üzere) hayatını kaybetmiştir.
- Çin’de virüsten kaynaklanan en fazla ölüm sayısı 3007 ile Hubei eyaletinde görülmüştür.
- Çin’in dışındaki ülkelerde virüsten kaynaklanan en fazla ölüm sayısı 366 ile İtalya ve 194 ile İran’da görülmüştür.

Dünya Sağlık Örgütü’nün 11 Mart 2020’de yayınladığı 10 Mart 2020 tarihli 50 no’lu durum raporu ise şu şekildedir (WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report -50, 2020):

- Virüs; Moğolistan, Brunei Sultanlığı, Kıbrıs, Panama ve Guernsey olmak üzere beş ülkede daha görülmüş ve son sayılarla beraber dünyada 109 ülkeye yayılım göstermiştir.
- Son durum raporundan sonra Çin'de 20 kişi yeni olmak üzere 80.924 vaka, Çin dışındaki ülkelerde 4105 kişi yeni olmak üzere 32.788 vaka ve dünyada 4125 kişi yeni olmak üzere toplam 113.702 vaka belirlenmiştir.
- 9 Mart 2020 itibariyle toplam 45 taraf devlet, Dünya Sağlık Örgütü'ne COVID-19 salgını için uyguladıkları ek sağlık tedbirleri hakkında bilgi vermiştir.
- Virüsten kaynaklanan ölüm sayılarına bakıldığında; Çin'de 3140 (17 kişi son 24 saatte), Çin dışındaki ülkelerde 872 (186 kişi son 24 saatte) ve dünyada toplam 4012 kişi (203 kişi son 24 saatte) hayatını kaybetmiştir.

48,49 ve 50 numaralı başlıklar altında salgın için yayınlanmış olan durum raporları, koronavirüsün dünya çapında ortaya çıkardığı olumsuzlukları görmek için yeterlidir. Tüm dünyada toplum sağlığı için büyük tehdit olan bu yeni salgına karşı Dünya Sağlık Örgütü'nün verdiği talimatlarla beraber tüm dünya kırmızı alarmı geçmiştir. Virüsle alakalı yakın zamanda yapılmış olan bilimsel çalışmalara bakıldığında, virüsün dünya geneline yayılmasında, virüsü taşıyan insanların yaptıkları seyahatler en büyük etkidir (Acar, 2020, s. 12).

Virüsün etki alanı ve yayılım hızına bakıldığında, COVID-19 salgınının dünya turizmi üzerindeki etkilerinin boyutunu tahmin etmek henüz pek mümkün değil ve böyle bir tahminde bulunmak için çok da erkendir. COVID-19 virüsünün coğrafi olarak etki alanı ve yayılım hızı düşünüldüğünde, virüsün küresel turist hareketlilik oranını %1-3 düşürdüğü kanısına varılmaktadır. Bu durum, uluslararası turizmden elde edilen gelirlerde yaklaşık 30-50 milyar Amerikan doları kadar kayıp görülmesi demektir. Pasifik ve Asya Bölgesinin salgından dolayı turist hareketliliğinden en çok etkilenen bölge olacağı tahmin edilmektedir (Acar, 2020, s. 13).

COVID-19 salgınının küresel ölçekte bütün turizm faaliyetlerini etkileyeceği tahmin edilmektedir. Turizm sektöründe faaliyet göstermekte olan orta ve küçük ölçekteki işletmelerde bu zararların daha çok görüleceği düşünülmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Dünya Turizm Örgütü'nün resmî web sitesinde salgın ile ilgili yer alan dokümanlarda, uzun dönemde dünya turizminin salgından olumsuz etkileneceği görülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı çalışmalara göre, salgının durdurulup kontrol altına alınması için ulusal yönetimlerin ciddi görevler üstlenmesi gerekmektedir. Ulusal yönetimlerin virüsün

ortaya çıktığı zamandan beri uluslararası güvenlik ve sağlık konularını dikkate alarak katı şekilde uyguladığı; ülkelere giriş-çıkış yasakları, iptal edilen ya da iptal edilmesi düşünülen dünya çapında sanat ve spor etkinlikleri, seyahat kısıtlamaları ve salgının görülmeye başladığı bölgelerde uygulamaya giren karantinalar salgınla mücadele konusunda önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan raporlar ve yapılan uyarılar doğrultusunda yukarıda belirtilen ve ulusal hükümetlerin uyguladığı tedbirler şu şekilde örneklendirilmiştir (Acar, 2020, s. 14-15):

- Çin başta olmakla beraber virüsün tespit edildiği ülke ve bölgelerdeki halkın sağlığını korumak için uygulanan seyahat kısıtlamaları ve geniş çaplı karantinalar.
- 10 Mart 2020'den itibaren salgından dolayı tüm İtalya'nın karantina altına alınması.
- Salgının en yoğun görüldüğü ve virüs kaynaklı ölümlerin çok olduğu Çin, İran, Moğolistan ve İtalya için Sağlık Bakanlıklarının yapmış olduğu seyahat uyarıları.
- Havayolu işletmelerinin dünyada salgının yoğun olduğu ülkelere olan seferleri durdurması.
- İtalya'daki eğitim kurumlarının hepsinin en az 3 Nisan 2020'ye kadar eğitime ara vermesi, seyahat kısıtlama uygulamaları ve İtalya'nın Ulusal Futbol Ligi Seria A'nın da içinde olduğu spor faaliyetlerinin 3 Nisan 2020'ye kadar durdurulmasına karar verilmesi.
- UEFA'nın düzenlediği ve küresel çapta ilgiyle takip edilen UEFA Avrupa Ligi ve Şampiyonlar Ligi karşılaşmalarının seyirci olmadan oynanmaya başlaması.
- Dünyada en çok ziyaretçisi olan Louvre gibi müzelerin salgından dolayı ziyaretlere açık olmaması.
- Hastalığın yoğun görüldüğü yerlerden gelen yolcuların ülkelere alınmaması ve özellikle hudutlarda, havaalanlarında ve gümrüklerde geniş anlamda güvenlikle ilgili tedbirlerin alınması.
- Katolik mezhebinin merkezi olan Vatikan'da yüzlerce kişinin katılımı ile pazar günleri gerçekleştirilen ayini, salgından dolayı Papa'nın çevrimiçi olarak gerçekleştirmesi.
- Hastalığın etkisinin görüldüğü ülkelerde eğitime bir süre ara verilmesi.
- Dünya genelinde meydana getirdiği ekonomik etkiler ve geniş çaplı katılımlarıyla ülkeler bakımından önemli yere sahip olan festival, fuar, konser ve kongreler gibi sanatsal ve kültürel etkinliklerin iptali.

- Dünyada turizm pazarı bakımından önemli bir yere sahip olan Çin ve Uzak Doğu'ya karşı rezervasyonların iptal edilmesi ve seyahat kısıtlamaları uygulanması gibi durumların; başta konaklama ve ulaşım olmak üzere turizm sektöründe uzun süreli etki gösterecek gelir kayıplarının olması.

Ulusal yönetimlerin salgın başladığından beri uluslararası güvenlik ve sağlık konularını dikkate alarak katı bir şekilde uyguladığı önlemleri genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Acar, 2020, s. 16):

- Arttırılan sınır güvenlikleri ve ülkeler arasında giriş-çıkış yasaklarının uygulanması
- Sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi
- Hastalığın görüldüğü bölgelerde karantina önlemleri alınması
- Seyahat kısıtlamaları getirilmesi
- Salgının yayılımına karşı kamusal alanlarda dezenfeksiyon çalışmaları yapılması
- Eğitime ara verilmesi
- İptal edilen veya iptal edilmesi düşünülen uluslararası ve ulusal düzeydeki sanat ve spor faaliyetleri.

Dünya Turizm Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ait resmi web sayfasında bulunan bilimsel çalışmalar ve raporlara bakıldığında; salgının ilk görüldüğü andan beri dünya genelinde eldiven, koruyucu maske gibi sağlık malzemeleriyle ilgili olan taleplerin arttığı ve talep artışından dolayı sağlık malzemelerinin fiyatlarında da ciddi artışların olduğu görülmüştür. Ayrıca salgının Dünya ve Çin ekonomisi üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalarda, virüsün yılın ilk çeyreğinde dünya ekonomisinde yaklaşık 280 milyar dolar ve Çin ekonomisinde de 62 milyar doları aşan zararların oluşacağı düşünülmektedir (Acar, 2020, s. 16).

Turizm faaliyetleri ve salgının etkileşimi turizme olan talebi olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece ülkeler, bölgeler ve turizm destinasyonları ekonomik yönden büyük zarara uğramaktadır. Bu zararlar kalıcı veya geçici olarak farklılık arz etmektedir. Oysaki turizm faaliyetlerinin gelir getirme etkisi ve istihdama sağladığı katkı olanakları bulunduğundan dolayı, bilgi ve iletişimden sonra dünyadaki en büyük üç temel hizmet sektöründen birisidir. Turizm faaliyetleri gerçekleştirildiği bölgenin kalkınması ve ekonomik büyümesine yardımcı olur, dış borçların ödenmesine ve ödemelerdeki açıkların kapatılması açısından aktif rol oynar, bu açıdan önemli endüstrilerden birisidir. Bu yüzden salgınların ve ortaya çıkaracakları

ekonomik sorunların değerdendirilmesi oldukça 6nem arz etmektedir. Salgınların sebep olduğu krizlerin ge6mişe dair turizm faaliyetlerine olan etkileri incelendiğinde; 2001’de İngiltere’de ortaya 6ıkmış olan şAP salgını, bilhassa kırsal turizmi etkilemiştir. 2003’te Asya’da ortaya 6ıkmış olan SARS salgınından ise Asya 6lkelerindeki turizm faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir. SARS salgınının Kambo6ya’ya y6nelik turizm taleplerinde kalıcı veya ge6ici etkilerini araştırmak i6in yapılmış olan araştırmada, salgının bıraktığı etkilerin ge6ici olduğu ve salgından sonra taleplerde normal seyrin devam ettiği sonucuna varılmıştır. 2009 yılında Meksika ve ABD’de g6r6len Domuz gribi (H1N1) salgınından dolayı ise b6lge turizminde hafif bir etki g6r6lm6řt6r (Kiper, Sara6, 6olak, & Batman, 2020, s. 2).

COVID-19 salgınının d6nyada meydana getirdiği ekonomik hasarın b6y6kl6đ6, son 50 yıl i6inde yaşanmış en 6nemli salgın olan SARS’ın meydana getirmiş olduğu ekonomik hasarın 6ok 6ok 6st6ndedir. COVID-19 salgınının d6nya ekonomisini etkilediği en 6nemli alanlardan biri de kuşkusuz turizm sekt6r6d6r. COVID-19 salgınıyla beraber alınan tedbirlerden biri olan seyahat kısıtlamaları turizmi olumsuz etkilemiştir. COVID-19 salgınının seyri, d6nya turizminin belirsiz bir s6re daha bu salgının olumsuz etkilerine maruz kalacağını g6stermektedir. Johny Hopkin 6niversitesi tarafından d6zenli olarak a6ıklanan vaka ve can kaybıyla sonu6lanan COVID-19 vaka sayılarının listesine ait veriler, 15 Nisan 2020’ye ait g6ncellenen son hali Tablo 1’de g6r6ld6đ6 gibi t6m d6nyada şimdiye kadar 1 982 553 vaka ortaya 6ıkmış ve bu vakalardan 126 752’si can kaybıyla sonu6lanmıştır (Kiper, Sara6, 6olak, & Batman, 2020, s. 5).

Tablo 1: COVID-19 Vaka-Ölüm İstatistiği

Ülkeler	Vaka Sayısı	Ölüm Sayısı
1. İspanya	174.060	18.255
2. Amerika Birleşik Devletleri	608.300	26.003
3. Birleşik Krallık	93.873	12.107
4. Fransa	130.253	15.729
5. Almanya	132.21	3.495
6. İtalya	162.488	21.067
7. İran	74.877	4.683
8. Çin	82.351	3.346
9. Kanada	27.063	903
10. Hollanda	27.422	2.945
11. Belçika	31.119	4.157
12. Türkiye	65.111	1.403
13. Brezilya	25.684	1.522
14. Rusya	21 102	170
15. İsviçre	25 936	1 174

Kaynak: (Johns Hopkins Üniversitesi, yerel yetkililerinden aktaran BBC News Türkçe, 2020)

Yakın tarihte yaşanan salgınlar düşünüldüğünde, meydana gelen krizlerin turizmi olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen bu krizlerin etkileri geçici olmuştur. COVID-19 salgını düşünüldüğünde, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, yayılma yönünden diğer salgın hastalıklara göre çok daha etkili bir gücünün olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu salgının turizm üzerinde ne derecede etki bıraktığı, ne derecede etki oluşturacağı, turizm sektöründe kalıcı bir hasar olup olmayacağı, ekonomik hasarların onarılıp onarılamayacağı konusunda uzmanların görüşlerine başvurulması mecburi bir hale gelmiştir (Kiper, Saraç, Çolak, & Batman, 2020, s. 5).

1.5. Normalleşmeye Geçiş Döneminde Alınabilecek Önlemler

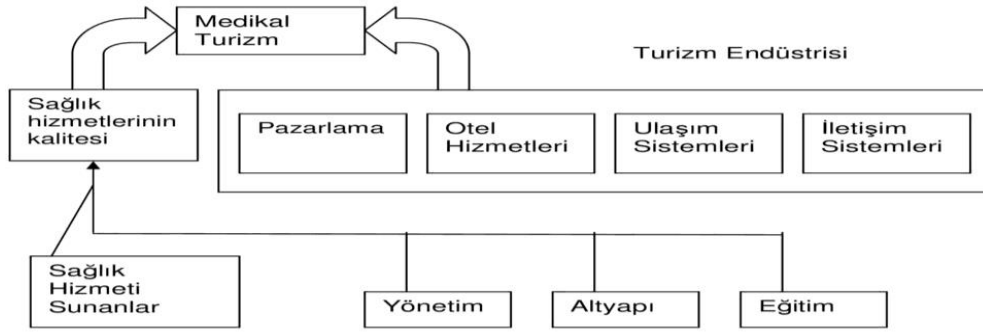
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020 yılının yaz sezonundan itibaren geçerli olacak "Sağlıklı Turizm Sertifikasyon Programı"nı başlatmıştır. Sağlıklı Turizm Sertifikasyonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncülüğünde, Ulaştırma-Altyapı, İçişleri, Dışişleri ve Sağlık bakanlıklarının katkıları ve sektör ortaklarının iş birliğiyle hazırlanmıştır. Bu sertifikasyonun içeriği; tatilini Türkiye'de geçirmek isteyen Türk vatandaşları ve yabancı ziyaretçiler için konaklamadan ulaşım, turizm tesisi çalışanlarının ve yolcuların sağlık durumuna kadar geniş bir alanda alınacak önlemleri kapsayacak şekildedir. Uluslararası sertifikasyon kuruluşlarının vereceği bu sertifikayla havayolları, havaalanları ve diğer ulaşım araçları ile konaklama ve yeme-içme tesislerinde, sağlık ve hijyen koşulları üst düzey olarak belgelenecektir. Bakanlık, 1 Haziran itibarıyla sertifikasyon alan tesisleri duyurmayı planlamıştır (Dündar, 2020, s. 7).

Dünya Turizm Örgütü'nün 20 Nisan tarihli seyahat sınırlamaları ile ilgili raporuna göre sınırlarını tamamen ya da kısmen kapatan bölge-ülke sayısı 97, uluslararası uçuşları askıya alan ülke-bölge sayısı 65'tir. Belirli ülkelerden yolcu girişini yasaklayan ülke-bölge ise 39'dur. Ülkelerin bu sınırlandırmaları ne zaman azaltacağı bilinmemektedir (Dündar, 2020, s. 7).

1.6. COVID-19 Salgınının Medikal Turizm Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri

Medikal turizm (tıp turizmi) klasik tıp kategorisine girmekte ve doktorların genellikle ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluş/kurumları tarafından hastanelerde gerçekleştirilen bazı tedavi hizmetlerini almak için yaptıkları uluslararası planlanmış olarak çıkılan seyahatler olarak tanımlanmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yaptığı tanıma göre; "Bir sağlık kuruluşunda kişinin bozulmuş olan sağlığının iyileştirilmesi için uygulanan tıbbi tedavi ve bakımların tamamıdır. Bununla beraber medikal turizm, düşük bütçeyle, başka bir ülkede bulunan gelişmiş sağlık kuruluşunda tedavi görmek ya da cerrahi operasyon geçirmek için yapılan seyahatleri kapsamaktadır" (Özkan, 2019, s. 54).

Medikal turizm, sağlık turistlerinin hayatlarını iyileştirmek için tıbbi süreç ya da uygulamaları kapsar. Hastalığın iyileştirilmesi; sağlık kontrolü, tıbbi muayene, diş tedavisi, kanser tedavisi, kalp cerrahisi, protez implantasyonu, organ nakli, beyin cerrahisi ve nitelikli tıbbi müdahalenin gerektiği diğer süreçleri kapsamaktadır. Medikal turizmde, "turist" ziyareti esnasında dinlenme, spor gibi etkinlikleri yaparken, asıl amacı tedavi olmaktır (Çınar & Özkaya, 2020, s. 40).

Şekil 5: Medikal Turizm Endüstrisi İçin Girdiler

Kaynak: (Özkan Demirer, 2010)

Birçok bölgede ve ülkede turizm önemli bir gelir kaynağıdır. Coğrafi yapısı, tarihi, çevresel güzellikleri ve mevsimsel koşulları gibi sebeplerden dolayı ülkemiz turistlerin ilgisini çekmektedir. Türkiye turizm endüstrisinde bunların sayesinde söz sahibi ülkeler arasında yer almaktadır. Sağlık ve turizm sektörlerinin birleşmesiyle, Türkiye’de sağlık ve turizm hizmetleri birlikte verilmektedir. Bu hizmetler arasındaki en önemli hizmet ise medikal turizm hizmetleri olarak kabul edilmektedir (Sayın, Yeğindoy, & Yüksel, 2017, s. 296).

Türkiye medikal turizm alanında başarı gösterebilmek için gerekli olan şartların büyük bir kısmını taşımaktadır. Türkiye’nin dünya üzerindeki coğrafi konumu, uluslararası standartlardaki hastanelerinin teknik ekipman yeterliliği, mevcut turizm potansiyelinin sağlık hizmetlerine yansiyabilmesi, insan kaynakları ve doktorlarının kaliteli olması, gelişmiş ülkelere kıyasla fiyatlarıyla rekabet gücü vermesi, Avrupa’da ikamet eden ve Türkiye’de sağlık hizmeti almayı seçen insanların varlığı ve dünyanın en büyük 7. jeotermal kaynaklarının Türkiye’de bulunması gibi sebeplerden dolayı Türkiye’nin medikal turizm sektöründe diğer ülkelere nazaran çok önemli avantajları bulunmaktadır (Şahbaz, Akdu, & Akdu, 2012, s. 276). Türkiye sağlık hizmetleri kalitesinde ilerleme göstermiş, tıp dalında ise mevcut kapasite ve teknoloji seviyesine ulaşabilmiştir. Eğitimi İngilizce olan tıp fakültelerinin sayısı hızla artmakta, tıbbın gelişimi daha yakından takip edilmektedir. Sağlık Bakanlığı kaliteli, etkili ve sürdürülebilir sağlık hizmeti alabilmek amacıyla, ulusal seviyede etkisi olan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” çalışmasını uygulamaktadır. Tedavi amacıyla Türkiye’ye gelen yabancı hastaların tercih ettikleri ve hizmet aldıkları tıp branşları Tablo 2’de gösterilmiştir (Çınar & Özkaya, 2020, s. 41).

Tablo 2: Türkiye’de Sağlık Turistlerinin Özel-Kamu Sektörü Genelinde Branşlara Göre Sayısı

	KVC	Onkoloji	Beyin Cerrahi	Göz	Plastik Cerrahi	Diş	Ortopedi	Diğer
Kamu	291	172	131	596	30	198	449	3622
Özel	3603	8444	2094	8663	1643	1249	5941	20177

Kaynak: (Barca, Akdeve, & Gedik Balay, 2013)

Türkiye’nin birden fazla termal kaynağının bulunması, medikal turizmin en büyük avantajıdır. Yabancı turistler tarafından Türkiye’nin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi ise Türkiye’de bulunan 5 yıldızlı otellerde SPA merkezlerinin ve termal tesislerin bulunmasıdır (Şahbaz, Akdu, & Akdu, 2012, s. 280). 2012’de uluslararası hastalar tarafından en çok tercih edilen ve ziyaret edilen şehir Antalya olmuştur. Tercih edilen diğer popüler şehirler ise İstanbul, İzmir, Ankara, Sakarya, Adana, Karaman, Aydın, Muğla ve Kocaeli olmuştur. Yabancı hastaların tercih ettiği ilk 10 il içinde Adana’nın yer almasının nedeni, Acıbadem Hastanesi’nin Adana’da bulunmasıdır. Sakarya’daki hastanelerin çoğunlukla mültecilere hizmet vermesinden dolayı tercih edilen ilk 10 il içinde son sırada yer almaktadır (Sayın, Yeğindoy, & Yüksel, 2017, s. 298).

Tablo 3: Türkiye’de Medikal Turizmde Uluslararası Hastalar Tarafından En Çok Tercih Edilen İller ve Hasta Sayıları

İl	Hasta Sayısı
İstanbul	68 842
Antalya	87 167
Kocaeli	14 101
Muğla	13 183
Ankara	18 926
İzmir	13 925
Aydın	7 128
Adana	4 031
Karaman	4 590

Kaynak: (Sayın, Yeğindoy, & Yüksel, 2017, s. 299)

Ülkelerin sağlık turizmine daha fazla önem vermeye başlamasıyla, hastaların denizaşırı ülkelere seyahat etmesi medikal turizmin önemli bir parçası haline gelmiştir. Medikal turizme verilen önemin nedenleri arasında; uluslararası ortaklıklar, sağlık hizmetleri kalitesinin artması, sağlık hizmetleri finansmanında görülen güçlükler, ulaşım olanaklarının kolaylaşması ve seyahat özgürlüğü gibi birçok etken bulunmaktadır. Yurtdışına yapılan seyahatlerin temel sebepleri dört ana başlık altında incelenmiştir (Sayın, Yeğindoy, & Yüksel, 2017, s. 292). Bunlar (Sayın, Yeğindoy, & Yüksel, 2017, s. 292-293);

- i. **Fiyat:** Özellikle ABD'deki tedavi ücretlerinin epey pahalı olması diğer ülkelere karşı yönelimi arttırmaktadır.
- ii. **Kaliteli Hizmet:** Fiyata ilave olarak, çok sayıda yabancı hasta; hemşire, doktor ve diğer sağlık görevlileri tarafından sunulan kaliteli hizmetten memnun olmaktadır. İyi eğitim almış profesyonel hekimler, batı ülkeleri tarafından en önemli saygınlık olarak kabul edilmektedir.
- iii. **Erişebilirlik (Uygunluk):** Farklı tedavi türleri ve farklı yöntemler bazı ülkelerde yasal olarak kısıtlanmaktadır. Medikal turistler bu kısıtlamaların uygulanmadığı ülkelere daha rahat bir biçimde sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır.
- iv. **Turizm:** Medikal turistler, sağlık hususunda sıkıntı yaşamadıkları ve tedavi gördükleri sürece çevrelerindeki turistik yerleri de ziyaret edebilmektedirler.

Her geçen gün hasta profilinde değişiklikler olmasına rağmen, sınır ötesi hasta hareketliliği çağlardan beri vardır. Geçmiş zamanda çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde ikamet eden insanlar, Almanya, Amerika gibi gelişmiş ülkelere gitmekteydi. Fakat gelişmiş ülkelerdeki sağlık hizmetleri diğer ülkelere nazaran biraz pahalı olduğu için gelişmekte olan ülkelere doğru talep değişmektedir. Dünyada en popüler olan yerler (Çınar & Özkaya, 2020, s. 42);

- Hindistan,
- Güney Afrika,
- Ürdün,
- İsrail,
- Macaristan,
- Kosta Rika,
- Küba,
- Filipinler,

- Singapur,
- Tayland gibi ülkelerdir.

Türkiye'nin medikal turizm içi amacı: Medikal turizm geliştirilmesi.

Türkiye'nin medikal turizm için hedefleri (Çınar & Özkaya, 2020, s. 44):

1. Medikal turizm alanında 5,6 milyar dolar gelirin elde edilmesinin hedeflenmesi,
2. Medikal turizm alanında dünyadaki ilk 5 destinasyon arasında yer almak,
3. 750 000 medikal turistin tedavi edilmesidir.

COVID-19 salgını döneminde sağlık turizmindeki devamlılığı sağlayabilmek için uygulanması gereken öneriler şu şekilde sıralanabilir (Sarman & Sarman, 2021, s. 121);

- Hükümetler tarafından bu sektör ve çalışanlarının teşvik edilmesi,
- Özendirici teşvik paketlerinin oluşturularak, sektördeki olumsuz etkinin azaltılması ve toparlanma sürecinin hızlandırılması,
- İstihdamın korunduğu adımlar atılarak insan, yetenek gelişimi ve sermayenin desteklenmesi için yatırımların düzenlenmesi,
- Salgın süreçlerinde turistlerin harcama, barınma ve seyahat alışkanlıklarında meydana gelen değişikliklere karşı dikkatli davranılması,
- Nüfusla ilgili sorunlar ve entegrasyon ihtiyaçları gibi konularla alakalı piyasa araştırması yapıp, sağlık turizminde daha ileriye gidebilmek için ortaklarla beraber harekete geçilmesi,
- Sağlık turizmindeki işverenler tarafından kriz durumlarına hazır bulunulması, bunun için seçenekli kriz planları oluşturulması,
- Sağlık turizmi sektöründe görevli olan personeller için beceri eğitimleri verilerek, vasıflı insan gücünün hazır bulundurulması ve istihdam sorumluluğu alınması,
- Salgının turizm, tüketici davranışları ve seyahat alanlarındaki etkilerinin incelendiği çeşitli çalışmaların yürütülmesi,
- Bunlara ek olarak, turistlere seyahatleri sırasında hastalığın bulaşma ihtimalini en aza indirmeye yardımcı olan ve salgın hastalıklar karşısında en etkili korunma metodu olarak bilinen aşılardan seyahat edecek bütün insanlara turizm faaliyetlerinden önce koruyuculuk sağlayacak süreler içerisinde uygulanması tavsiye edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. COVID-19'UN KONAKLAMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2014 yılında Rusya'da görülen ekonomik kriz ve sonrasında, 2015'te Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinden dolayı turizm sektörü zorlu bir 2 yıl geçirmiş ve ancak 2018'de toparlanmaya başlamıştır. Turizm sektöründe 2019'da ise 52 milyon turist sayısı ile rekor bir büyüme yaşanarak, 35 milyar dolarlık gelir elde edilmiştir. 2020'ye dair beklentiler ise, turist sayısının ve kişi başı harcamaların çok daha iyi rakamlar göstereceği şeklindeydi. Diğer yandan, 2018'de Türk Lirası sert değer kayıpları yaşamış ve bu da çoğunlukla yabancı para türünden borçlanarak finansman elde eden turizm sektöründe borç yükünün artmasına sebep olmuştur. Aynı zamanlarda yürürlüğe giren imar barışı ve kamu taşınmazları tahsis süre uzatımı düzenlemeleri de sektöre yeni borç yükü getirmiştir (Deloitte, 2020, s. 1)⁷.

2019'daki rekor büyüme ve 2020'ye yönelik olumlu beklentilerden dolayı, sektörde bulunan yatırımcılar ve tur operatörleri yeni yatırımlar yapmış ve kredi borçları sebebiyle zorluk yaşayan şirketler de otelleri genişleme hedefleyen yatırımcılara satmıştır (Deloitte, 2020, s. 1).

Turizm sektörünün sağladığı gelirlerin istihdam ve dış ticaret dengesine olumlu yönde etki etmesiyle, milli gelirde artış sağlayarak ekonomik büyümede olumlu bir etkiye neden olacaktır. Artan turizm gelirleri bu bakımdan olumlu etki oluştururken, azalan turizm gelirleri de ekonomik değişkenler açısından olumsuz etki oluşturmaktadır. Turizm sektörünün sağladığı gelirlerin artması için ülkelerin siyasi olarak olumlu izlenimlerinin olması ve ekonomik açıdan istikrarlı olmaları, gelen turistlerde olumlu etki oluşturarak ziyaretçi sayısının artmasına katkı sağlayacak ve bu da turizm sektörünün sağladığı gelirlerin artmasına katkı sağlayacaktır. Güven

⁷Deloitte, denetim, danışmanlık, finansal danışmanlık, risk danışmanlığı, vergi ve ilgili alanlarda hizmet sunan dünyanın önde gelen profesyonel danışmanlık şirketlerinden birisidir. 150' den fazla ülkede, 700 ofiste, çalışmakta olan 312,000 personeli ile dünyanın en büyük muhasebe, denetim, vergi ve yönetim danışmanlığı hizmeti sunan uluslararası firmalarından birisidir (Vikipedi, 2022).

vermeyen ülkelerin ise ziyaretçi sayılarının düşerek, o ülke ekonomisinde turizm sektörünün sağladığı gelirlerin azalmasına neden olacaktır (Acet & Çifci, 2021, s. 111).

2020'ye büyük umutlarla başlayan konaklama ve turizm sektörü, ilk olarak Çin'de görülen ve kısa bir süre içinde tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan COVID-19 pandemisinden en fazla etkilenecek sektörlerin başında gelmektedir. Turizm sektörü, büyük ihtiyaç olan döviz rezervlerinin artması ve sağladığı istihdam açısından ciddi bir öneme sahiptir. Turizm sektöründeki yöneticiler rezervasyon iptalleri, personel yönetimi ve finansman yapılandırmalarının yanı sıra gelecek döneme yönelik operasyonel stratejilerin de belirlenmesi yönünden zorlu bir döneme girmişlerdir. Bu zorlu dönemde, yöneticiler operasyonel stratejilerini farklı senaryolara göre güncel tutmalı ve buna yönelik nakit yönetimini ve devletin sağladığı destekleri yakından takip etmelidir. Bu önlemler ilerleyen zamanlarda olumlu gelişmeler yaşandığında, sektör talebine hızlı yanıt verebilmeleri yönünde çok önemli olacaktır ve böylece kurumsal bakımdan fark yaratmalarına katkısı olacaktır (Deloitte, 2020, s. 1)

Ekonomik kalkınmadaki hedeflerin başında bir ülkedeki tüm vatandaşlar için gelir kazandırıcı iş alanlarının sağlanması gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelere görülen ortak özellik, işsizlik oranlarının benzer olmasıdır. Bu açıdan turizm sektöründe insan emeğinin yoğun olarak kullanılması gelişmekte olan ülkeler bakımından önemlidir. Turizm işletmelerinde, turizm ürünlerinin üretiminden sunumuna, birçok faaliyetin yerine getirilmesi için emek gücünden büyük oranda yararlanılmaktadır. Bu sebepten dolayı, bir ülkenin emek arzında görülen fazlalıklar, turizm sektöründe büyük oranda istihdam edilmektedir. Bu kapsamda turizm sektörü günümüzde istihdamı arttıran ve döviz gelirlerinin artmasını sağlayan özellikleri ile milli ekonomiye katkı sağlayarak, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayan ve bütünleştiren etkisiyle dünyadaki barışın korunması açısından büyük önemi olan öncü bir sektör olarak etki göstermektedir (Acet & Çifci, 2021, s. 111-112).

Konaklama sektöründe COVID-19'la beraber bazı değişimlerin olacağı düşünülmektedir. Bunlardan öncelikli olarak hijyene önem verileceği öngörülmekte ve dezenfekte edilmiş restoranlar, odalar ve geniş alanlar bulunduran oteller öncelikli olarak tercih edilecektir. İşletmeler koronavirüs sertifikası, sanitasyon ve hijyen sertifikası ve yeşil yıldız gibi uygulamalara gidecektir. Bu uygulamalar mali olarak yük olsa da, bundan sonra daha bilinçli turistlerle karşılaşacaklarından dolayı, hijyen konseptinin ön planda tutulduğu hizmetleri verecekleri öngörülmektedir. Ulaştırma hizmetinde hizmet veren firmalar kalabalık gerektiren hizmetlerde daha fazla önlem alarak, yakın temasa mahal vermeyecek şekilde turist ağırlayacaktır. Örneğin; otellerin doluluğunun azaltılması, yatak kapasitelerinin sosyal

mesafeye uyumlu olacak şekilde rezervasyon yapılması veya uçak ve yolcu otobüslerinin doluluk oranının azaltılarak; koltuklar arasında birer boşluk bırakılarak mesafeli oturulacak şekilde dizayn edilerek yolcu alınması gibi değişikliklerle turist ağırlaması yapılacaktır (Kıvılcım, 2020, s. 23-24).

Konaklama ve seyahatlerden önce sağlıkla ilgili kontroller sıklaşacak, biyolojik pasaport sistemleri uygulamaya girecektir. COVID-19'dan sonra ülkeler sağlık hizmetleriyle ilgili çok gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler yatak kapasitelerinde artış yapılması, yeni hastanelerin inşa edilmesi, cihaz ve ekipmanların arttırılması, yapay zeka kullanılarak tedavi uygulamalarının yapılması ve yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi sağlık turizminde çeşitli alternatiflerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum rekabetin artmasına ve bu şekilde kur avantajı sağlanması ve fiyatların düşmesine sebep olacaktır (Kıvılcım, 2020, s. 24).

Pandeminin genel tüketici davranışları üzerinde etkisi bulunduğu gibi turizmdeki tüketici davranışları üzerinde de değişikliklere sebep olacağı ve turizm tüketicilerinde yeni alışkanlıklar görüleceği düşünülmektedir. Kitle turizmin yapısına bakıldığında riskin devam etmesi ve kalabalık gruplar ile mesafeli olama konusunda hassasiyet gösterilmesinden dolayı daha bireysel ve butik turlara, yani başka bir deyişle alternatif turizm çeşitlerine yönelimin artacağı öngörülmektedir (Aydın & Doğan, 2020, s. 107).

COVID-19'dan sonra turizm sektörü büyük oranda dijital çağa geçecek ve tam anlamıyla bir izolasyon dönemi başlayacaktır. Dünyanın birçok bölgesinde robot çağına geçileceği, temassız işlemlerin kullanılacağı, sosyal mesafeye, hijyen ve sanitasyona öncelikli olarak önem verileceği yapılan tahminlerden bazılarıdır. Sterilizasyon yapılmış olan mutfaklar, turistlerin ve personellerin maske ve eldiven talebinde artış, dezenfekte edilmiş olan otel odaları ve ulaşım araçları, otel odası kapı kartlarının temassız kullanımı, bellboy hizmetlerindeki yeni teknoloji sistemleri ve bunun gibi yenilikler görülecektir. Tüm bu yeniliklerin mali yükünün fazla olmasına rağmen, aynı zamanda tüm bunlar yeni bir pazarlama tekniği olarak ortaya çıkacaktır. Tüm bunlarla beraber turizmde yeni bir dönem başlayarak, bundan sonra her şey hijyenik sistemi, her şey dahil sisteminin yerini alacaktır (Kıvılcım, 2020, s. 25).

Özellikle kitle turizmin görüldüğü her şey dâhil konseptini kullanan konaklama işletmelerinde yaşanabilecek ihtimal dâhilindeki senaryolar şu şekilde sıralanabilir (Altınay Özdemir, 2020, s. 225-226):

- Her şey dâhil sisteminden vazgeçilerek kişisel ürünlerde seçeneklerin arttırılması.

- Yiyecek-içecek departmanlarında ana nlerde (sabah, le ve akşam) hizmet veren açık büfenin kaldırılarak, onun yerine fiks menü şeklinde adlandırılan seçenekleri olan sabit menü hizmetine geçilmesi.
- Odaya servis hizmetinin (room service) arttırılması.
- İçinde mutfak bulunan odaların sayılarının arttırılması, butik restoranların tasarlanmasıyla az sayıda insanın yeme-içme ihtiyacının karşılanması.
- Giriş/ıkışlarda (Check in/out) kişiler arası temasın en aza indirilmesi için akıllı donanımların veya robotik cihazların kullanılmaya başlanması.
- şezlong sayılarının azaltılması ile sahillerdeki kişiler arasında sosyal mesafe konulması.
- İşletmenin kapasitesinin yarıya düşürülmesiyle aktif personel sayısının azaltılması veya misafirlerin memnuniyetini kazanabilmek için belli odalardan sorumlu olacak personelin dağıtımının yapılarak, misafir çıkış yapana kadar istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak personellerin ayarlanması.
- İşletmenin girişine güvenlik bürosundan önce hem ziyaretçi hem de personelin kontrolü için muayene biriminin kurularak sağlık personeli alımı yapılması.
- Personellere sanitasyon ve hijyen bilgisi kazandırmak için sertifikasyon programlarının mecburi uygulanması.
- Ortak kullanım alanlarında kapasite olarak azalmaya gidilmesi (koltuk, sandalye sayılarının azaltılması).
- Restoran ve barlarda kapalı içecekler tercih edilerek, açık içeceklerin yerine şişe ve kutu içeceklerin seçilmesi.
- Sadece aileye ayrılmış sahil ve bina olanaklarının getirilmesi.
- Sağlık personeli sayısı çoğaltılarak, vardiya sresinin arttırılması.
- Odanın hijyeninin sağlanması bakımından odalara temizlik uygulamalarının yapılışına dair açıklayıcı bilgilerin yer aldığı kartların koyulması.
- İşletmelerde belli sayıda hijyen danışmanının bulundurulmasının mecburi olması.
- Aquapark ve havuz hizmetlerinin kontrollü şekilde yapılması (dönüşümlü kullanım).

- Kişiyeye özel kullan-at uygulamasının olası hale gelmesi için, ambalajlanmış tek kullanımlık olan malzeme alternatifinin ve uygulanmasının arttırılması.
- SPA ve fitness hizmetlerinde rezervasyon uygulaması olmayan otellerin rezervasyonlu olarak hizmete başlaması ile takip sisteminin meydana getirilmesi.
- Konaklama işletmelerinde dikey büyümenin yerine yatay büyümenin artmaya başlaması.

Sağlık turizminin tavan yapacağı düşüncesi, başka bir önemli düşüncedir. Bu dönemde sağlık olanaklarının ve alternatiflerin çoğalması, fiyat düşüşüne ve talep artışına sebep olacaktır (Kıvılcım, 2020, s. 25).

2.1. Konaklama Tercihleri

Dr. Öğr. Üyesi Emirhan Yenişehirlioğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Hamide Salha tarafından 15 Mayıs-24 Mayıs tarihleri arasında Türkiye’de yaşayıp düzenli tatile çıkan 50 kişinin katıldığı bir araştırma yapılmıştır. Katılımcıların içinde tatil planı yapanların bu fikirlerinden vazgeçtikleri ve erken rezervasyonları olanların rezervasyonlarını iptal ettirdikleri belirlenmiştir. Birkaç katılımcının dışında kimse ilerleyen süreçte tatile gitmenin güvenli olmadığını düşünmektedir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 363).

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın yayımladığı genelgede sözü geçen yarı kapasiteli tatil fikri katılımcılar tarafından sıcak karşılanmamaktadır. Katılımcılar, normal zamanlarda bile otellerdeki temizlik konusu sorun olabilirken, böyle bir süreçte otellerde konaklamanın sağlık yönünden güvenli olmayıp ciddi riskler oluşturacağını düşünmektedirler. Havlular, çarşafklar, yastık kılıflarının değişmesiyle sorunun çözülemeyeceği, bir önceki misafirin temas ettiği her yerin hastalık taşıma riski olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcılara her misafirin çıkışından sonra odaların dezenfekte edildiğiyle ilgili bilgi verilmiş olsa da, bu bilgilendirme fikirlerinde bir değişiklik yapmamıştır. Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki, konaklama işletmeleri hijyen ve temizlik konusunda güvensiz bulunmaktadır. Katılımcılardan küçük bir kısım ise otellerde gerekli önlemlerin alınacağını ve bu süreçte herhangi bir hijyen unsuru atlanmadan daha titiz şekilde iş yapılacağını düşünmektedirler (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 363).

Normalde tatil planlarında otelleri tercih eden katılımcılar büyük oranda otellerden uzaklaşarak hobbit evleri, camping, bungalov ve hobbit evleri gibi insanlardan uzak ve kendi başlarına vakit geçirip, böylece sosyal mesafelerini koruyabilecekleri unsurlara yönelmek istediklerini çoğunlukla ifade etmektedirler. Otellerde sosyal mesafeyi korumanın çok mümkün olmadığını,

kendileri bilinçli hareket etseler bile otelde bulunan diğer misafirlerin bilinç seviyelerinin problem yaratabileceğini aktarmışlardır (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 363).

Katılımcılar arasında kendilerinin sahibi olduğu ya da kullanabilecekleri bir yazlığı olanlar ise tatillerini oralarda geçireceklerini ifade etmektedirler. Katılımcılar yazlıkta tatil yapmanın riskinin diğer ihtimallere oranla daha az olacağını, sosyal mesafenin fazlasıyla sağlanacağını, yabancı insanlarla temasta olmak zorunda kalmayacaklarını, hijyen ve gıda gibi konularda da dışa bağlılığın olmaması nedeniyle yazlıkta tatillerini geçirmek istediklerini belirtmişlerdir. Böylece COVID-19 salgınından uzak bir tatil geçirebilecekleri hissine sahip olacakları görülmüştür. Bu süreçte tercih edilebilecek turizm türleri arasında olan yayla turizmi, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Katılımcılardan bazıları tatil ihtiyaçlarını yayla evlerinde geçireceklerini belirtmiştir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 363-364).

Yerli turistler için turizm sektöründen uzak durmaları için diğer bir neden de; yabancı turistlerin denetim olmadan ve 14 gün karantina şartı aranmadan tatillerini yapabilecek olmalarıdır. Türk vatandaşları, yurt dışından geldikleri zaman güvenlik nedeniyle 14 gün karantina altında kaldıktan sonra normal yaşamlarına dönmelerine izin verilmektedir fakat söz konusu turistler olunca bu koşulun aranmaması sorgulanması gereken bir durumdur. Karantina şartı aranmadan turist girişine izin verilmesi bu yıl tatil ihtimallerini tamamen ortadan kaldırdığı görülmektedir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020, s. 364).

2.2. Konaklama İstatistikleri

2020 Mart itibariyle Türkiye’de Bakanlık İşletme Belgeli ve Belediye Belgeli olmak üzere toplamda 12.491 tesis vardır. 2019’da Belediye Belgeli ve Bakanlık İşletme Belgeli tesislere gelen⁸ kişi sayısı 81 milyondur ve tesiste ortalama kalış süresi⁹ 2,6 geceydi. 2020 Ocak ve Şubat aylarında gelen kişi sayısı, 2018 ve 2019 yılına göre daha üst seviyelerde seyrederken Mart ayına geldiğinde ise sert bir düşüş gösterdi. 2020 Mart ayında tesise gelen kişi sayısı 2019 yılının Mart ayına kıyasla % 44 azalarak 2,7 milyona düştü (Dündar, 2020, s. 2).

2019 yılı il bazında konaklama istatistiklerinden alınan verilere göre, tesislere gelen kişi sayısı en fazla olan ilk 10 il; Mersin, Balıkesir, Bursa, Nevşehir, Aydın, Ankara, İzmir, Muğla,

⁸ Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerine geceleme yapmak amacıyla yapılan giriş sayısıdır. Tesise giriş sayısı kişi bazlı bir değişken olmayıp, aynı turistin farklı zamanlarda yaptığı girişler ayrı girdiler olarak kaydedilmektedir.

⁹ Tesise giriş başına ortalama geceleme sayısını ifade etmektedir.

İstanbul ve Antalya'dır (bkz. Tablo 4). Bu illerdeki tesislere gelen kişi sayısına bakıldığında, Türkiye genelindeki duruma benzer bir durum tablosu görülmektedir. 2020 Mart ayında tesise gelen kişi sayısı, 2019 yılının Mart ayına kıyasla Antalya'da % 38, Mersin'de % 30, İstanbul'da % 52, İzmir'de % 52, Muğla'da % 34, Ankara'da % 46, Bursa'da % 50, Aydın'da % 58, Nevşehir'de % 69 ve Balıkesir'de % 47 azalma yaşanmıştır (bkz. Tablo 4). Mart ayında, ilk 10 günde yaşanan bu sert düşüş ilerleyen aylarda etkisini daha da arttıracaktır (Dündar, 2020, s. 2).

Turizm sektöründe yaşanan bu hareketsizlik işverenlere ve çalışanlara mağduriyet yaşatmaktadır. Konaklama sektöründeki istihdam, yaz aylarına doğru artmakta ve sezonun bitmesiyle birlikte azalmaktadır. 2019'da da benzer bir durum yaşanmış ve sektördeki sigortalı çalışan sayısı Temmuz ayında yılın en yüksek seviyesine çıkmıştır. Konaklama sektöründeki istihdam, 2019 Ocak'ta 224.946 kişiye, 2019 Temmuz ayında 438.534 kişiye çıkarak % 95 oranında artmıştır. 2020'de de benzer bir artış olacağı düşünüldüğünde, 232 bin kişilik ek istihdam olanağı sağlanmış olacaktı. Dolayısıyla COVID-19 salgınından dolayı 2020'de 232 bin kişi turizmde istihdam olanağı bulamamıştır (Dündar, 2020, s. 2).

2020 yılının Şubat ayı itibariyle konaklama sektöründe istihdam edilen zorunlu sigortalı kişi sayısı 245.724'tür ve sektördeki ortalama günlük kazanç ise 133,26 TL'dir. Dolayısıyla konaklama sektöründeki bir çalışanın bir aylık (30 günlük) kazancı 3.997,8 TL'ye denk gelmektedir. Bu kazanç sektörün tamamında ise aylık olarak yaklaşık 1 milyar TL'ye ulaşmaktadır. COVID-19 salgınından dolayı turizm sektöründe yaşanan bu hareketsizlik işveren ve çalışan açısından önemlidir. Konaklama sektörüyle ilişkili olan diğer sektörlerin başında yiyecek ve içecek sektörü gelmektedir, bu sektörde istihdam edilen zorunlu sigortalı kişi sayısı 2020 yılının Şubat ayı itibariyle 702.077'dir (Dündar, 2020, s. 2).

2019'da konaklama tesislerine gelen kişilerin % 48'i yabancı uyruklu ziyaretçilerden oluşmaktadır. Bu oran Antalya'da % 81, Muğla'da % 62 ve İstanbul'da % 67'dir. Yurtdışı uçuşları tekrar başlasa bile, turizm sektöründeki toparlanma hemen olmayacak ve bu süreç zaman alacaktır (Dündar, 2020, s. 2).

2019 Nisan ayından 2020 yılına havayolu ile gelen yolcu sayısı % 99 azalmıştır (Dündar, 2020, s. 4).

Tablo 4: Tesislere Geliş Sayısı En Fazla Olan İlk 10 İl ve Konaklama Verileri

İller	Tesise geliş, bin, 2019	Yabancı ziyaretçi oranı ,2019	Ortalama kalış süresi, gece ,2019	Tesis sayısı Mart 2020 itibariyle
Antalya	23.222	81%	4,1	1.801
İstanbul	14.144	67%	2,3	1.950
Muğla	4.520	62%	3,2	1.302
İzmir	3.431	33%	2,1	396
Ankara	2.889	16%	1,7	246
Aydın	2.295	54%	2,7	215
Nevşehir	2.052	59%	1,8	430
Bursa	1.803	23%	1,9	260
Balıkesir	1.457	16%	2,0	503
Mersin	1.434	9%	1,9	508

Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı & TEPAV Görselleştirmeleri, 2020)

2.3. Dünya’da COVID-19 Pandemisinin Konaklama Sektörü Üzerindeki Etkileri

COVID-19 salgınının tüm dünya üzerindeki etkileri arttıkça, hükümetler ve işletmeler açısından en önemli odak noktası: toplumsal güvenliktir. Bu odaklanma durumu sürerken, kurumsal kârlılık ve ekonomik büyümeye olan etkisi, dünyanın birçok yerinde hisse senedi piyasalarında şiddetli satışlara neden olmaktadır (Deloitte, 2020, s. 1).

Bu küresel salgın krizinden en çok etkilenen sektörlerden biri şüphesiz ki konaklama ve otelcilik sektörüdür. Bu sektördeki küresel müşterilerimizin, hızlıca hareket ederek, sektörlerindeki finansal ve operasyonel etkilerini anlamayı ve ölçmeyi odak noktası hâline getirdiklerini görmek gurur vericidir. COVID-19 salgınının tedarik zincirleri ve gelirler üzerindeki etkileri çok büyük olmakla birlikte, henüz tam anlamıyla ölçülemez durumdadır. Oteller, kafeler, restoranlar, sinemalar ve tema parklarının kapatılması için alınan kararların dünya turizmi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Deloitte, 2020, s. 1).

Bir bütünlük içinde olan yatırımcılar ve operatörlerin işletme sermayesi ve nakitle ilgili sorunlarını azaltmaya çalışarak ortaklarıyla yakın temasta olmasının, söz konusu sektörün olgunluk seviyesinin düzeyini göstermektedir. Beraber çalışma ve toplumumuza mümkün olduğunca her şartta yardım etme konusunda gerçek anlamda ağırlama taahhütlerini göstermeleri gurur vericidir. Bu duruma örnek verecek olursak, mekânlarını hastane yatağı olarak hastanede çalışanlar için kullanılabilir duruma getirmeleridir (Deloitte, 2020, s. 1).

İçinde bulunulan durumdan dolayı; beşerî sermaye paylaşım platformları, yeni teslimat şekilleri, “staycation ya da holistay konsepti” adı verilen mevcut yaşam alanlarında yapılması tercih edilen aktiviteler ve tatil konseptleri gibi yeni iş şekilleri ve imkânları ortaya çıkarken, güvenlik planlamaları, daha az üretkenlik yaratan stok sayımları, sosyal medya planları ve standart işletme prosedürlerine ayrılması planlanan zamanlar ileri zamanlara ertelenmek zorunda kaldı. İyi haber olarak; Asya’da bulunan meslektaşlarımız şimdilik sadece başlangıç noktasında bulunmasına rağmen sektörde düzelme görmektedirler ve bu olumlu gelişme, bu seviyede sektöre umut verici olmaktadır (Deloitte, 2020, s. 1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. COVID-19'UN ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

COVID-19'un başta turizm olmak üzere küresel çapta otomotivden tekstile, sanayiden eğitime tüm sektörler üzerinde olumsuz etki yaratacağı tahmin edilmektedir. Salgın tehlikesinden dolayı insanların seyahatlerinden vazgeçmesi, sokağa çıkma yasakları, salgının yayılmasını engellemek amacıyla ülkeler ve şehirlerarasında seyahat kısıtlamalarının uygulanması, karantina uygulamaları, turizm faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir. Ansızın ortaya çıkan salgın hastalıklar turizm sektöründe başta turizm gelirleri ve turist sayısı olmak üzere birçok konuda büyük kayıplara sebep olmaktadır. Bu süreçte en çok olumsuz etki yaşayan işletmeler seyahat acentalarıdır. Özellikle havayolu taşımacılığının gelişmesiyle küresel çapta seyahatlerin fazlaca yaygınlaşmış olmasından dolayı bir yerde görülen salgın hastalık seyahatler ile beraber başka yerlere rahatlıkla yayılabilmektedir. Seyahat eden birey, yaşadığı bölgeden başka bir bölgeye hastalık götürebileceği gibi, ziyaret ettiği başka bir ülkeden hastalığı alıp kendi ikamet ettiği bölgeye taşıyarak hastalığın yayılmasının ivme kazanmasına sebep olmaktadır. Bu durumlar seyahat yasaklarını zorunlu hale getirmektedir. Seyahat yasakları, seyahat acentaları ve havayolu işletmelerinin işlerini ekonomik olarak sıkıntıya sokmaktadır (İbiş, 2020, s. 86).

3.1. Salgın Hastalıklar ve Seyahat-Turizm İlişkisi

Küreselleşen dünyada sınırların ortadan kalkması, teknolojik ve gelişen ulaşım araçlarının yaygınlaşmasıyla seyahatler kolaylaşmakta ve turizm sektörünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak Domuz Gribi, Kuş Gribi, Zika, SARS gibi zaman zaman ortaya çıkan ve insanların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen salgın hastalıklar turizm hareketliliğini de olumsuz yönde etkilemektedirler. Bu salgınlar otel rezervasyonlarının, havayolu seferlerinin ve çok sayıda organizasyonun iptal edilmesine sebep olarak, büyük ekonomik kayıpların

oluşmasına zemin hazırlamaktadır. SARS ve Kuş gribi salgın hastalıklarının turizm üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara göre, salgınlar Asya ülkelerinde 3 milyondan fazla kişinin işini kaybetmesine, Singapur, Vietnam, Hong Kong ve Çin’de 20 milyar dolar civarında gelir kaybının yaşanmasına sebep olmuştur. Kuş Gribi, Dünya Bankası’ndan alınan verilere göre dünya çapında 800 milyar dolar kadar bir zarar yaşanmıştır (Kılıçdere, 2017, s. 46).

Ülkelerdeki turizm sektörleri ve salgın hastalıklar arasında negatif bir ilişki vardır. Salgın hastalıklar uluslararası seyahatler aracılığıyla daha hızlı ilerleyebilmektedir. Bu sebeple hükümetler salgın hastalıkların yayılmasını durdurmak için ilk önce uluslararası seyahatlerde kısıtlamalar uygulamaktadır. 2020 yılının Şubat ayı başından itibaren 59 havayolu şirketi başta Çin olmak üzere Avustralya, İtalya, Rusya, ABD gibi pek çok ülkeye olan uçuşları kısıtlamaya ve iptal etmeye başlamıştır. Bu kapsamda ülkemizde de seyahatlere ilişkin bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararlar (İbiş, 2020, s. 89):

- T.C. İçişleri Bakanlığı’nın aldığı karara göre 14 Mart saat 08:00’den itibaren 17 Nisan 2020’ye kadar Fransa, İspanya, Danimarka, İsveç, Norveç, Belçika, Hollanda, Avusturya, Almanya ülkelerinde ikamet eden vatandaşların Türkiye’ye girişlerinde kısıtlama getirilmiştir.
- 16 Mart 2020 tarihinde T.C. İçişleri Bakanlığının 81 ilin valiliklerine gönderdiği “Covid-19 Tedbirleri” genelgesine göre lokanta ve AVM’ler haricinde tüm mekânların kapatılmasına karar verilmiştir.
- Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu’nun 21 Mart 2020 tarihli kararlarına göre; 21 Mart 2020 saat 17:00 itibariyle uçuşu durdurulan ülke sayısı 46 ülkeye yükselmiştir. Böylece Türkiye’den uçuşların durdurulduğu ülke sayısı toplamda 68’e yükselmiştir.
- 27 Mart 2020 itibariyle tüm dış hat uçuşların durdurulması kararı alınmıştır.
- 3 Nisan 2020 itibariyle tüm iç hat uçuşlarına belli bir süre ara verilmiştir.

3.2. COVID-19 Pandemisi Döneminde Türkiye’deki Seyahat Acentalarının Durumu

COVID-19’un ilk olarak Çin’de görülmesiyle birlikte, salgının en fazla etkilediği ülkelerden birisi de Çin olarak belirlenmiştir. Çin hükümetinin COVID-19’u engellemek için aldığı önlemlerle birlikte seyahat acentaları da bu durumun en fazla etkilediği sektörlerden biri olmuştur (Sürme, 2020, s. 28).

Türkiye'nin kalkınmasında turizmin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Bilhassa ihracat gelirleri, dış ticaret açığının kapatılmasında önemli paya sahiptir. Ayrıcalıklı bir istihdam alanı olarak görülmektedir. Turizm geliri 1970'te 51 milyon dolar olurken 2019'da 34 milyar dolara kadar yükselmiştir. Türkiye'de turizm gelirlerinin ihracata oranı 2019 yılında %20,1 iken 1970'te %8,8 kadar düşmüştür. Turizm sektörünün önemli kaynaklarından biri de seyahat acentalarıdır. 2019 yılı itibariyle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının yaptığı çalışmalar sonucunda Türkiye'de toplam 11.410 seyahat acentası tespit edilmiştir (İbiş, 2020, s. 89).

COVID-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla değişen şartlar ile ilgili olarak kurum ve kuruluşların devamlı olarak doğru bilgilendirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu konuda TÜRSAB 10 Mart 2020'den itibaren bilgi kirliliğini azaltmak, üyelerini doğru bilgilendirmek amacıyla "COVID-19 bilgilendirme platformu"nu kurmuştur. Bu platform aracılığıyla seyahat acentalarıyla ilgili bilgiler ve çalışmalar yakından izlenilmiş ve acentaları ilgilendiren gelişme ve çalışmaları web sayfası ve sosyal medya aracılığıyla sürekli olarak sitelerinde ilan etmişlerdir. Buna ek olarak TÜRSAB turizm istişare kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bu salgın döneminde süreçle ilgili bazı isteklerini iletmıştır. Bu istekleri (TÜRSAB, 2020);

- KOBİ'lere desteklerin arttırılması
- Turizm endüstrisinde istihdam desteklerinin artırılması
- KDV, SGK, muhtasar gibi ödemelerin yılsonuna dek ertelenmesi
- Teminat göstermeden, uzun vadeli, KGF kaynaklı EXIMBANK ve diğer bankalardan uygun şartlarda kredinin, başta tur operatörleri, konaklama ve yeme-içme sektörü işletmeleri için nakit desteği için temin edilmesi
- Var olan kredilerin taksitlerinin, faizsiz bir şekilde sene sonuna dek ertelenmesi
- Uçak firmalarına ve tur operatörlerine destek sağlanması
- Konaklama vergisinin 2020 Kasım ayının sonuna dek ertelenmesi
- Yurtiçi turizmi desteklemek için rezervasyon taleplerini arttırıcı önlemlerin incelenmesi
- Enerji, su, atık su ve gaz maliyetlerinin düşürülmesi için teşviklerin uygulamaya konulması şeklindedir.

COVID-19 pandemisiyle beraber seyahat acentaları için bazı olumlu gelişmeler ortaya çıkmıştır. TÜRSAB talepleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na 19 Mart 2020'den, 2020'nin Nisan ayı sonuna kadar seyahat acentalarının evden çalışabileceklerine dair resmi karar yayınlanmıştır. Diğer bir gelişme seyahat acentası belgelerinin devredilebilmesine ilişkin ilgili kanun değişikliğinin TBMM'ye gönderildiğidir. Bununla birlikte küçük çaplı acentalara hızlı

destek olması için ilk 6 ay ödeme olmadan, 36 ay vadeli, yüzde 7,5 faiz oranlı 50 bin liralık ‘‘iŖe devam kredisi’’ hayata geirilmiŖtir (İbiŖ, 2020, s. 90).

3.3. Türkiye’de Havacılık Sektörünün Durumu

Tarih boyunca insanlar uçmaya merak gstermiŖlerdir. Farklı yüzyıllarda eŖitli milletlerde uçma giriŖimleri grlmŖ, havacılığa karŖı merak ve ilgi sürekli artmıŖtır. 20. Yüzyılda ise günümüz havacılığının temelleri atılmaya baŖlanmıŖtır. Wright KardeŖler hava aracıyla ilk uuŖu gerekleŖtirenler olmuŖtur. Böylece yeni bir taŖıma türü ortaya ıkmıŖtır. I. ve II. Dünya SavaŖları sırasında askeri havacılık alanı için yatırımlar yapılmıŖtır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren sivil havacılık faaliyetleri hız kazanmıŖtır. Hava araçlarının geliŖmesiyle, sektörde yeni ihtiyaçlar ortaya ıkmıŖ ve teknolojinin deėiŖmesi, yeni yönetim modellerinin ortaya çıkması, kreselleŖme gibi faktörlerin uyumlanması ile farklı karakterleri bünyesinde bulunduran günümüzdeki yapısına ulaŖmıŖtır (Akca, 2020, s. 54).

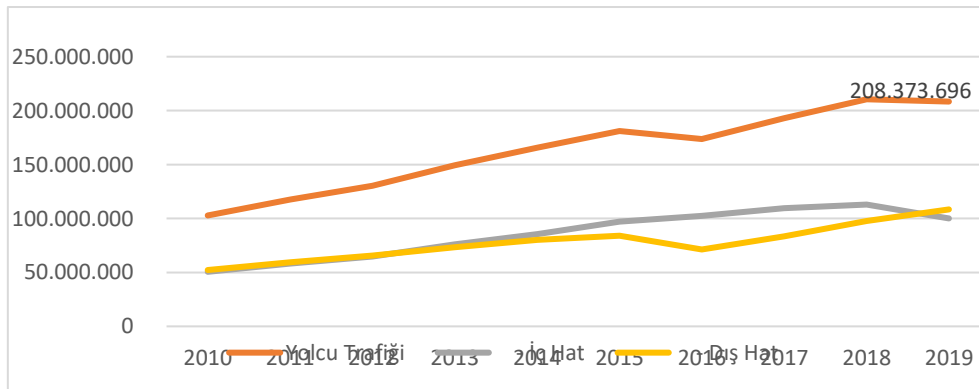
Havacılık sektörü ilk dönemlerinde devlet kontrolünde idi ve rekabete kapalı piyasa koŖulları bulunmaktaydı. 1978’de Amerika’da hava taŖımacılıėına dair serbestleŖme baŖlamıŖtır. Bu durum 1990’larda Avrupa’da, 2000’lerde ise Türkiye’de eŖitli yeniliklerin uygulanmasında fayda saėlamıŖtır. Bu kapsamda 1983’te 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu ile özel sektör alıŖanlarına da sivil havacılık faaliyetlerinde bulunabilmek için hak verilmiŖtir. 2001’de ilgili kanunun fiyat tarifeleriyle ilgili olan maddesi deėiŖtirilmiŖ ve yeniden dzenlenmiŖtir. Bu düzenlemeyle hava yolu iŖletmecileri ilgili bakanlık onayına sunmak için kendi faaliyetlerine dair fiyat belirleme hakkına sahip olmuŖlar ve bildirim konusunda esnekliğe kavuŖmuŖlardır. 1996’da Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM)’nn almıŖ olduğu kararlar ile özel hava yolu iŖletmelerinin piyasadaki varlığı kısıtlanmıŖ ve bayrak taŖıyıcıların tek baŖına hkimiyetine imkn saėlamıŖtır fakat bu kararları 2003 yılında, dönemin UlaŖtırma Bakanlığı kaldırmıŖtır. Bu süreçte uygulanan politikalar hava yolu taŖımacılıėında özel sektörün daha rahat bir Ŗekilde faaliyet göstermesine imkn saėlamıŖtır ve bu durum sektörü rekabete açık hale getirmiŖtir (Akca, 2020, s. 54).

Sürekli büyüyen ve geliŖen bir pazara sahip olan havacılık sektörünün rekabete açılmasıyla, havacılığın daha çok geliŖmesine katkı sağlayacak yenilikler ortaya ıkmıŖ ve böylelikle sektörün geliŖmesi hızlanmıŖtır. Ayrıca, havacılık sektörünün geliŖmesiyle talep artıŖını karŖılayabilecek yeni havalimanları inŖa edilmiŖtir. Her iŖletmenin kendi temel yeteneğine

yoğunlaşarak destek hizmetlerini başka işletmelerden karşılama düşüncesi benimsenerek sektöre yeni işletme ve kuruluşlar katılmışlardır. Bu kapsamda hava yolu işletmeleri ile havaalanı işletmecileri, terminal işletmecileri, yer hizmetleri kuruluşları, eğitim kuruluşları, bakım onarım kuruluşları gibi örgütlerle ülkemiz havacılık sektörü güçlendirilmiş ve uluslararası piyasada rekabet edebilecek duruma getirilmiştir (Akca, 2020, s. 54).

Havacılık sektörüne yönelik yapılan çok kapsamlı yatırım çalışmaları, ülkemizdeki havacılık sektörü gelişmelerinin altında yatan temel unsurdur. Havaalanı projeleri, bakım-onarım ve eğitim merkezlerinin geliştirilmesi gibi sektörün içinde bulunan tüm figürlerin sistematik bir şekilde gelişim göstermesi beklenmektedir. Bu süreçte İkili Havacılık Müzakereleri gerçekleştirilmiştir ve bu da sektörü güçlendirmek için büyük katkı sağlamıştır. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün 2019 yılsonu verilerine göre Türkiye, 136 ülkeyle bağlantısı bulunan bir ülke konumuna gelerek, 328 nokta ile bağlantısı bulunmaktadır. Hava yolu işletmelerindeki uçak sayısı, koltuk ve kargo kapasiteleri artmıştır; bununla beraber yurt dışı ve yurt içi destinasyon sayısı da artarak, toplamda 384'e yükselmiştir. Ayrıca 2019 İhracatçılar Meclis Raporu'nda ilk 10 hizmet ihracatçısı sıralamasında Türkiye'ye ait 7 adet havacılık kuruluşu vardır (SHGM, 2020, s. 41).

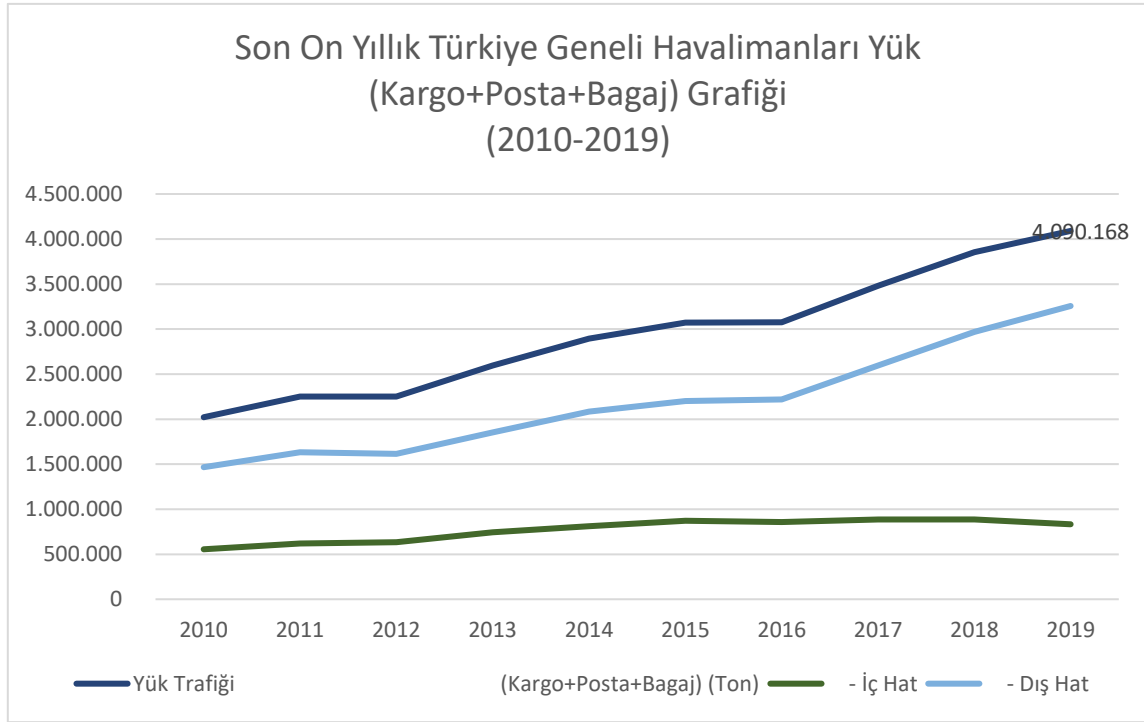
Türkiye'de, toplam 58 meydana havacılık faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bunlardan 5 tanesi iç hat, 53 tanesi iç ve dış hat olarak hizmet vermektedir. Dünya genelinde yolcuların %71,41 oranında havalimanı erişilebilirlik ortalaması bulunmaktadır. Türkiye'de son yıllarda birçok atılım ve yatırımlar gerçekleştirilmiş, böylece boş meydanlar faaliyete geçirilmiş ve yeni havaalanları açılmıştır. Örneğin, 29 Ekim 2018'de İstanbul Havaalanı'nın ilk etabı tamamlanmış ve havacılık faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye'de yolcuların havaalanı erişim ortalaması da %91,34 seviyesine yükselmiştir (SHGM, 2020, s. 44).

Grafik 4: Son On yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Grafiği

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2020)

2019 yılının sonunda Türkiye'nin uçak trafiği 2.030.291'e, toplam yolcu sayısı ise 209 milyona ulaşmıştır. Ayrıca yük miktarı da 3.436.423 ton olarak belirlenmiştir. Ayrıca 2018 yılsonu sektör cirosu 27,2 milyar dolar olarak belirtilmiş, 2019 yılı cirosunun ise 30 milyar dolar düzeyine ulaşacağı tahmin edilmiştir (SHGM, 2020, s. 42).

Grafik 5: Son On Yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yük Grafiği

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2020)

Sektörde 210.000'in üzerinde personel istihdam olmaktadır. Bunun dışında havacılık sektörü ile ilişkili sektörlerde de birçok insan çalışmaktadır, böylece personel sayısının tamamı düşünüldüğünde rakamların artması muhtemeldir. Ancak 2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 salgını, havacılık sektörü taşımacılık faaliyetlerinin küresel çapta %90'ın üzerinde azalmasına sebep olmuştur. Havacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilememesi, havacılık sektöründen elde edilen gelirlerin yok olmasına neden olmaktadır. Hava yolu işletmeleri için yakıt giderlerinden sonraki en önemli ikinci maliyet kalemi, personel giderleridir. Havacılık işletmeleri bu süreçte ücretsiz izinleri, devlet destekleriyle işten çıkarmaları engellemeye çalışsa da 2020 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde oluşabilecek ekonomik sorunların istihdam imkânlarını da etkileyeceği aşîkârdır. Havacılık sektörünün etkilediği diğer sektörlerde de istihdam olanaklarının kısıtlanması beklenmektedir. Bu sektörlerden bazıları lojistik, perakende ve turizm sektörleridir (Akca, 2020, s. 56).

3.4. COVID-19 Pandemisinin Havacılık ve Deniz Yolu Taşımacılığı Sektörüne Etkisi

Hızlı bir gelişim gösteren havacılık sektörü, son 50 yıl içinde büyümesi üzerinde oluşan çeşitli etkenlerden dolayı daralma ve duraklama dönemleri yaşamıştır. Ancak COVID-19 salgınına benzer bir kriz daha önce görülmemiştir. Bu kriz havayolu trafiğinin neredeyse durma noktasına gelmesine sebep olmuştur (Akca, 2020, s. 46).

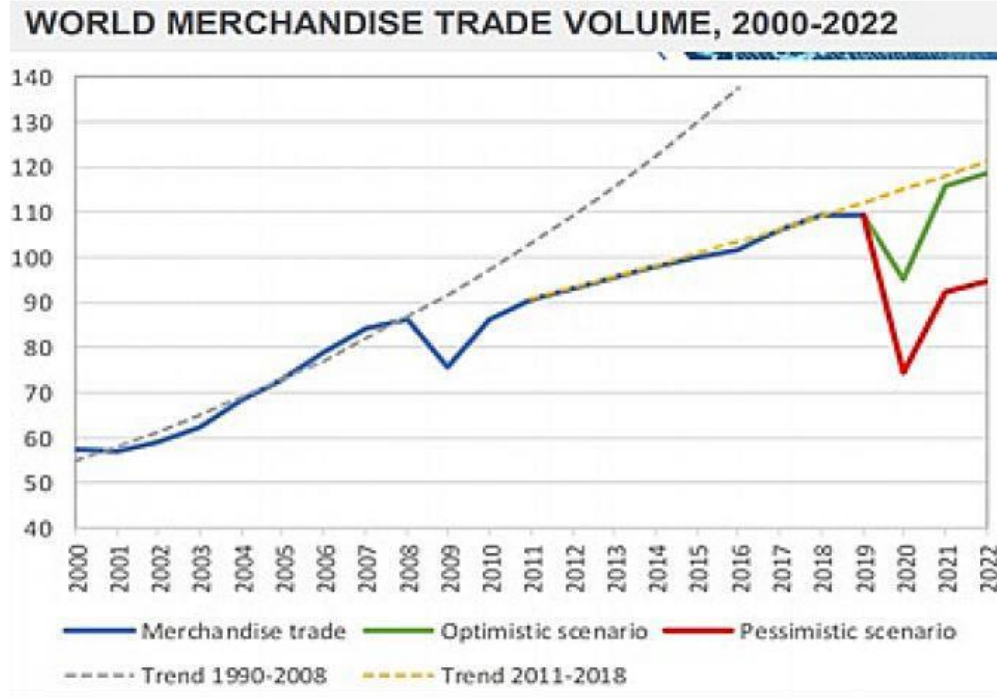
Hava taşımacılığının dış ve iç hatlarda insanlar tarafından tercih edilmesinin en önemli etkenleri; emniyet, güvenilirlik, zaman ve hız konularındaki avantajlardır. Bundan dolayı, Çin ile olan hava yolu ağları ile yolcu hareketliliğinin tüm dünyaya dağılımı, uçak içinde solunum yoluyla bulaşıcı hastalıkların çok daha kolay bulaş göstermesi ve havaalanlarının kalabalık alanlar olması gibi etkenler salgının havayolu taşımacılığının da etkisiyle tüm dünyaya hızla yayılmasına sebep olmuştur (Akca, 2020, s. 46).

Denizyolu ulaşımı, küresel ticaretin yaklaşık %90'ını oluşturmakla birlikte, dünya ekonomi sisteminin entegrasyonuna en büyük katkısı olan önemli bir ulaşım türüdür. Denizyolu taşımacılığını tercih etme nedenleri arasında; büyük miktardaki ürünlerin düşük maliyet kullanılarak taşınması, hava ve kara yolu taşımacılığına kıyasla çevre dostu sayılması ve dünyanın 4'te 3'ünün sularla kaplı olması sayılabilir. Aynı zamanda dünyadaki petrol taşımacılığının %90'ı denizyolu ulaşımıyla sağlanmaktadır. Küresel ticaretin %86 civarı uluslararası boyuttaki denizyolu taşımacılığı tarafından oluşturulmakta ve bunun nedenleri arasında da diğer taşımacılık şekillerinden hem toplu taşımacılık için uygun olması hem de tonaj ve maliyet bakımından en kârlı taşımacılık türü olması bulunmaktadır (Erdönmez & İncaz, 2016, s. 117-118).

Salgın süreciyle beraber özellikle ürünlerin ulaştırılmasının öneminin daha da artmış olması ve bununla beraber lojistik faaliyetlerden biri olan ulaştırma sektörü de önemli bir konuma gelmiştir. Buna karşın özellikle Çin'de salgın sebebiyle limanlarda meydana gelen aksaklıklardan dolayı, küresel ticaret üzerinde olumsuz etkiler meydana gelmiştir. Aynı zamanda denizyolu ulaşımı üzerindeki tehditler ve yaşanan kazalar da benzer şekilde artış göstermiştir. Bu tehditlerin içinde ihracatta görülen sorunlar korsan saldırıları, konteyner sıkıntıları; tehlikeli madde taşımacılığı durumunda yaşananlar ise genellikle, navlun ve petrol fiyatlarındaki artış, doğal olayların sebep olduğu kazalar gibi tehditler bulunmaktadır. Tehlikeli ürünlerin denizyoluyla taşınması esnasında karşılaşılabilecek tehditlerin ortaya konması son derece önemlidir. Aynı zamanda bu tehditlerin yok edilmesi veya meydana gelmesi durumunda

etkisinin azaltılabilmesi için tedbirler almak oldukça mühim bir konudur (Akkartal, 2021, s. 211).

Tablo 5: 2000-2022 Yılları Arasındaki Dünya Konteyner Ticaret Hacmi

Kaynak: (Türe, 2020)

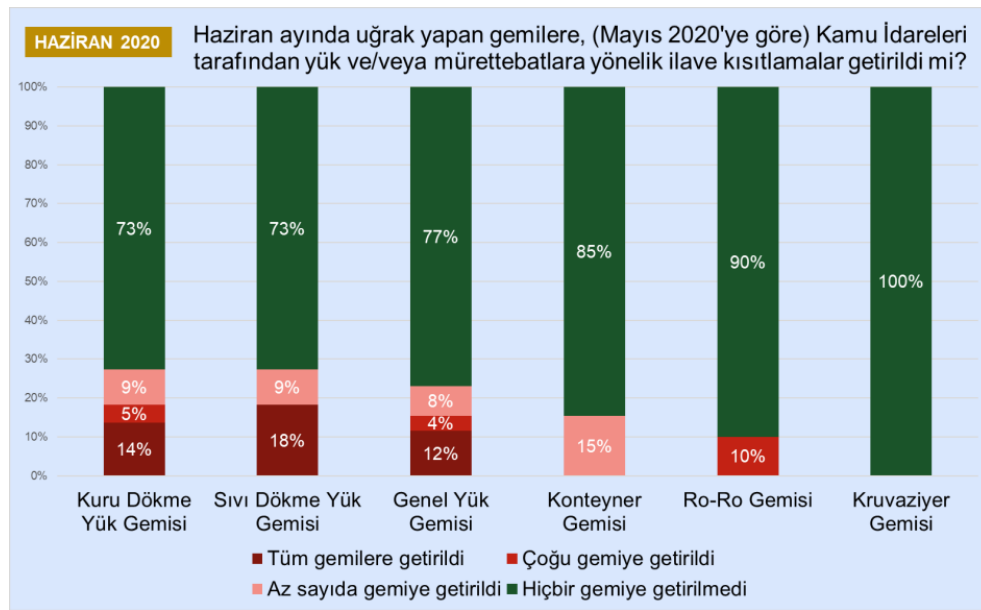
Pandeminin başlamasından bugüne dek toplanan verilerde, alınan önlemlere kurumsal ve bireysel olarak titiz bir şekilde uyulması ile salgının engellenmesinin mümkün olabileceği görülmektedir. Bu süreçte Türkiye Limanları'nın COVID-19 pandemisine karşı başarılı bir kriz yönetimi uyguladığı görülmüş, gerekli önlemleri doğru zamanda alarak uygulamaya geçirmiştir. Buna bağlı olarak limanlarımız çalışanlarının sağlığına dikkat ederek, kesintisiz hizmet vermiştir (Türkiye Liman İşletmecileri Derneği, 2020, s. 1).

2020'nin ilk çeyreğinde COVID-19 pandemisinin kontrol altına alınması için alınan önlemler dünya ile eş zamanlı olacak şekilde Türkiye'de de uygulamaya konulmuştur. 1 Haziran 2020 itibarıyla Türkiye'de yeni normalleşme süreci başlamış ve bunun etkileri limanlarda da görülmeye başlamıştır. Yeni normalleşme süreciyle beraber kamu otoritelerinin getirdiği kısıtlamalar azalmaya başlamıştır (Türkiye Liman İşletmecileri Derneği, 2020, s. 3).

Türkiye limanlarının %73-%100 gibi önemli bir bölümüne kamu idarelerinin hiçbir gemi için kısıtlama getirmediği beyan edilmiştir (Tablo 6). Liman işletmelerinin %12 kadarı genel yük gemilerinin, %14 kadarı kuru dökme yük gemilerinin, %18 kadarı ise sıvı dökme yük

gemilerinin hepsine kısıtlama getirildiği görülmektedir. Liman işletmelerinin %4 kadarı genel yük gemilerinin, %5 kadarı kuru dökme yük gemilerinin, %10 kadarı Ro-Ro gemilerinin büyük bir kısmına kamu idarelerinin kısıtlama getirdiğini ifade etmişlerdir. Liman işletmelerinin %100'ü kamu idarelerinin kurvaziyer gemilerinin hiçbirini için kısıtlama getirmediğini ifade etmiş, bu durumun limanların kurvaziyer gemiler için kapalı olmasından dolayı çok fazla bir anlamı yoktur (Türkiye Liman İşletmecileri Derneği, 2020, s. 4).

Tablo 6: Haziran Ayı İtibariyle Türkiye Limanlarına Uğrayan Gemiler İçin Kamu İdarelerinin Getirdiği Kısıtlamalar

Kaynak: (Türkiye Liman İşletmecileri Derneği, 2020, s. 4)

COVID-19 pandemisinden tüm sektörler gibi denizcilik sektörü de etkilenmektedir. Salgının öncelikle insan yaşamı olmak üzere, denizcilik sektörünün yani limanlar, konteyner taşımacılığı ve ekonomik durumlar üstündeki negatif etkilerinin azaltılması için limanlar, acentalar, brokerlar, klas kuruluşları, armatörler, gemi yönetim şirketleri, sektörde yer alan diğer yardımcı ve aracı kuruluşlar, bankalar ve sigortacılar gibi denizyolu ulaştırmacılık sistemi içinde bulunan kurum ve kuruluşlar arasında uzlaşmaya varılarak sorumluluk ve görevlerinin tekrar belirlenmesinin gerekli olduğu öngörülmektedir (Ece, 2020, s. 62)

3.5. Havacılık Sektörü ve COVID-19 Tedbirleri

Havayolu taşımacılığı hızlı bir ulaşım çeşidi olduğundan ve kıtalar arası ulaşımlara olanak vermesinden dolayı, COVID-19 virüsü farklı noktalardan taşınarak daha geniş bölgelere yayılmıştır. Havaalanlarının yer ve hava arasında yolcu aktarım merkezi olmasının yanında ticaret, alışveriş ve yaşam merkezleri olarak da büyümesi bölgedeki hareketliliğin artmasına neden olmaktadır. Havayolu taşımacılığı ile ülkeye giriş yapan yabancı/yerli insan sayısı ile bölgedeki insan hareketliliği artmaktadır. Bu da hastalığın bulaşma ve yayılma gücünü arttırmaktadır. Böylece pandemi süreçlerinde havayolu taşımacılığının önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca havayolu araçlarında virüsün yayılması daha hızlı olacağından, tedbirler alınmasına rağmen, havacılık sektörüyle ilgili çekince ve endişenin de artmasında etkisi büyüktür (Akca, 2020, s. 47).

Şekil 6: Dünya’da COVID-19 Salgını

Kaynak: (Dünya Sağlık Örgütü, 2020)

Hava taşımacılık faaliyetleri kapsamında COVID-19 salgını için toplumun sağlığını korumak amacıyla tedbirler alınmış ve kurallar koyulmuştur. Bu kapsamda yolcular ve uçuş ekibinin güvenliği için hangi prosedürlerin uygulanacağı belirlenmiş ve talimatlar hazırlanarak tedbirler alınmıştır. Hava aracının temizliğinden başlanarak, şüpheli yolcuya müdahale işleminin nasıl olacağına kadar tüm aşamalar ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Hava aracında rahatsızlanan kişiye müdahale edebilecek veya şüpheli kişiyi izole etmeye yarayacak medikal cihazların, uçuş ekibinin güvenliğini sağlamak için koruyucu giysi ve malzemelerin (Universal Precaution Kit) tedarik ve kullanımına kadar her şey ayrıntılı olarak planlanmıştır (Akca, 2020, s. 48).

Havaalanı işletmecileri de meydanlarda yolcuların, uçuş ekiplerinin ve diğer çalışanların sağlığını korumaya yönelik gerekli dezenfekte işlemleriyle hijyen koşullarını sağlamak için çalışmaktadırlar. Termal kameralar kullanılarak yolcuların vücut ısısının ölçülmesi, personellerin eldiven ve koruyucu maske kullanması, havalimanı ve terminal temizliği ve hijyeni, havaalanı ve terminal binalarının havalandırılması, hasta taşıyan veya şüpheli hasta bulunan hava araçlarının özel alanlara park ettirilmesi, güvenlik görevlileri ve sağlık personellerine ilişkin faaliyetler ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Akca, 2020, s. 48).

Pandemi sürecinde havalimanlarında fazla sayıda insanın bulunması havalimanlarının en tehlikeli yerlerden biri olmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber solunum yoluyla bulaş gösteren COVID-19 virüsünün aynı uçakta bulunan insanlara bulaşma ihtimalinin yüksek olması da düşünülmektedir. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü havalimanlarında uygulanacak olan dezenfeksiyon kurallarıyla alakalı bir doküman yayınlamıştır. Tüm havacılık personellerinin uygulaması gereken kurallar bu dokümanda şu şekilde yer almıştır (Macit & Macit, 2020, s. 103):

- COVID-19 belirtileriyle ilgili bilgilendirilmesi,
- Yer personeli ve mürettebata solunumla ilgili görgü kuralları, el hijyeni, sosyal mesafe, çevrenin temiz tutulması ve atıkların imha edilmesiyle ilgili hatırlatmalarda bulunulması,
- Maske kullanımının nasıl ve ne zaman olacağı,
- COVID-19 semptomlarının bulunduğu hastalarla ilgili dikkat edilmesi gereken konular,
- İlk yardım uygulanmasında koruyucu ekipmanların kullanımı konusunda bilgilendirilmesi.

Havalimanlarında şüpheli vaka tespit edilmesi hâlinde, süreç havalimanı sağlık yetkilileriyle halk sağlığı yetkililerinin koordinasyonu ile havalimanı acil durum planına göre yürütülmelidir. Havalimanı sağlık hizmetleriyle, havalimanı destek hizmetleri bulunan atık su hizmetleri, su yükleme, bagaj-kargo yükleme ve uçak temizleme hizmetlerini yürüten birimlerin birbirleriyle uyum içinde çalışıp daha fazla enfeksiyon ihtimalinin engellenebileceği düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün gerçekleştirdiği uçuşlarda uçak kabini ICAO standartlarına uygun olarak (Macit & Macit, 2020, s. 103);

- Yüzey temizliğinde kullanmak için antiseptik özelliği olan dezenfektan mendilleri,
- Az miktarda sıvı döküldüğü zaman, sıvıyı steril granül şekline dönüştürülmüş bir jel haline getirebilen kuru toz,

- Tek kullanımlık atık torbası,
- Tam boy uzun kollu elbise,
- Koruyucu önlük,
- Eldivenler (tek kullanımlık),
- Yüz-göz maskeleri (tıbbi maske ve ayrı gözlükler ya da kombine yüz kalkanı) bulundurulmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Öncelikli olarak havayolu işletmelerinin Çin kalkış ve varışlı uçuşları iptal etmesi, sonraki aşamada hastalıkla ilgili bulguların rastlandığı ülkelerin uçuşlarının durdurulmasıyla hava trafiği ciddi anlamda azalma göstermiştir. Eurocontrol'ün virüsün henüz her bölgede görülmediği Ocak ayında yayınladığı veriler doğrultusunda, Avrupa'daki uçuş trafiğinin %0,4 oranında azaldığı, trafiğin Şubat ayında daha da düşmesi beklenmektedir (SHGM, 2020)

3.6. Normalleşmeye Geçiş Sürecinde Turizm ve Ulaştırma Sektörü

Aralık 2019'da, Çin'de ilk vakanın görülmesinin ardından tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan salgına karşı alınan önlemler kapsamında; ülkemizde ilk olarak Şubat ayında Irak, Güney Kore, İtalya, İran ve Çin ile uçuşlar durdurulmuştur, ayrıca Irak ve İran sınırları da kapatılmıştır. Mart ayında Türkiye'de ilk vakanın görülmesinden sonra alınan tedbirler hızla artırılarak 27 Mart tarihinde yurtdışı uçuşları tamamen durduruldu ve şehirlerarası ulaşım ise valilik izniyle yapılmaya başlandı. Vaka sayısındaki düşüşe bağlı olarak önlemler yavaş yavaş gevşetilecek olsa da, salgından önceki yaşama dönmenin kısa süre içerisinde olmayacağı görülmektedir. Yurtiçi ve yurtdışı ulaşımındaki kısıtlamalar, ticaret, turizm ve ulaşım sektörlerine doğrudan etki etmektedir. Bu kapsamda COVID-19 salgınının ulaşım, ticaret ve turizm sektörlerine olan etkisi, konaklama ve havayolu istatistikleri ve bu sektörlerdeki istihdam sayıları ile bağlantılı olacak şekilde incelenecektir (Dündar, 2020, s. 1).

2019'da yurtdışından Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı, 2018'e oranla %14 artış göstererek 51,9 milyon kişiye ulaşmıştı. Gelen turist sayısındaki artışın ve 2019'da elde edilen 34,5 milyar dolar turizm gelirinin yüksek olmasıyla birlikte sektördeki süregelen hareketliliğin 2020'de de devam edeceği düşünülmektedir. 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda, 2020'de Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı hedefi 51,1 milyon kişi (toplam ziyaretçi sayısı 58

milyon kişi) ve turizm geliri hedefi 40,8 milyar ABD doları olarak belirlenmişti. Ancak ilk COVID-19 vakasının ortaya çıkışı tüm dünyayı öngörölemeyen bir sürecin içine düşürdü. Bu süreçte birçok sektör küresel salgının etkisi altına girmeye başladı. Küresel salgından en çok etkilenen sektörlerden biri de şüphesiz ki turizm ve onun tamamlayıcısı olan ulaşım sektörüdür (Dündar, 2020, s. 1).

2019 yılının Mart ayından 2020'ye kadar konaklama tesislerine geliş sayısında % 44 azalma yaşandı (Dündar, 2020, s. 2).

3.7. COVID-19'un Turizm ve Ulaştırma Sektörüne Olan Etkisinin İstatiksel Verileri

Şubat ayında uçak seferleri iptal edilmeye başlanmış, Türkiye geneli havayolu yolcu sayısı¹⁰ (Gelen-Giden) Ocak ayına oranla % 12 azalmıştır. Mart ayında ise Şubat ayına oranla % 40 azalmış ve 7,3 milyon kişiye düşmüştür. Seferlerin durdurulmasıyla 2020 Nisan ayında yolcu sayısı 83 bin kişi olmuştur. Böylelikle 2020 Nisan ayında havayolu yolcu sayısı, 2019 Nisan ayına oranla % 99 azalmıştır (Dündar, 2020, s. 4).

2019 verilerine göre havayolu yolcu trafiğı en yüksek olan ilk 10 il ve Van incelenmiş, son 3 yıl için Ocak, Şubat, Mart ve Nisan ayları değerlerine göre bu illerin tamamında Mart ayı itibariyle sert düşüşler yaşanmış ve 2020 Nisan ayında ise neredeyse tamamen azalmıştır (bkz. Tablo 7). Bu iller, Türkiye'nin 7 bölgesini temsil etmekte ve bununla beraber turizm ve ticaret sektörlerinin merkezi konumunda yer almaktadır (Dündar, 2020, s. 4).

¹⁰ Havayoluyla seyahat eden uçuş personeli ve kabin mürettebatı hariç uçaktaki tüm bireylerdir. İstatistiklerde yolcu sayısına kucaktaki bebek dâhil edilmemektedir.

Tablo 7: Havayolu Yolcu Trafiği En Yüksek Olan İlk 10 İl ve Van, Havayolu Yolcu ve Uçak Trafiği Verileri

İller	Yolcu trafiği, bin, 2019	Ticari uçak trafiği, bin, 2019
İstanbul	103.683	676
Antalya	36.764	205
Ankara	13.741	90
İzmir	12.365	77
Muğla	9.243	56
Adana	5.058	32
Trabzon	3.771	23
Gaziantep	2.524	16
Kayseri	2.326	15
Diyarbakır	1.782	11
Van	1.413	8

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi & TEPAV Görselleştirmeleri, Havayolu Yolcu ve Uçak Trafiği Verileri, İlk 10 İl ve Van, 2019)

Tablo 8: Yurt Dışında Yaşayan Vatandaş Ziyaretçi ve Yabancı Ziyaretçilerden Elde Edilen Turizm Gelirleri, Giderleri ve Ortalama Harcamaların Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	TOPLAM						YABANCI ¹		VATANDAŞ ²		YABANCI + VATANDAŞ ³
	GELEN ZİYARETÇİ SAYISI	ÇIKAN ZİYARETÇİ SAYISI	TURİZM GELİRİ	ORTALAMA HARCAMA	TURİZM GELİRİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)	TURİZM ⁴ GİDERİ	TURİZM GELİRİ	ORTALAMA HARCAMA	TURİZM GELİRİ	ORTALAMA HARCAMA	GSM+Marina Hizmet Harcamaları
	(1000 \$)	(1000 \$)	(1000 \$)	(\$)	(%)	(Milyon \$)	(1000 \$)	(\$)	(1000 \$)	(\$)	(1000 \$)
2003	16 463 623	16 302 053	13 854 866	850	4,4	2 425	10 141 116	740	3 600 411	1 384	113 339
2004	20 753 734	20 262 640	17 076 607	843	4,2	2 954	13 061 118	759	3 862 552	1 262	152 937
2005	25 045 142	24 124 501	20 322 111	842	4,1	3 395	15 725 813	766	4 374 383	1 214	221 915
2006	23 924 023	23 148 669	18 593 951	803	3,4	3 271	13 918 757	722	4 463 614	1 153	211 580
2007	27 239 630	27 214 988	20 942 500	770	3,1	4 043	15 936 347	692	4 703 850	1 121	302 303
2008	31 137 774	30 979 979	25 415 067	820	3,3	4 266	19 612 296	742	5 418 439	1 191	384 332
2009	31 759 816	32 006 149	25 064 482	783	3,9	5 090	19 063 702	697	5 690 629	1 222	310 150
2010	32 997 308	33 027 943	24 930 997	755	3,2	5 875	19 110 003	670	5 558 366	1 231	262 627
2011	36 769 039	36 151 328	28 115 692	778	3,4	5 531	22 222 454	709	5 638 484	1 168	254 753
2012	37 715 225	36 463 921	29 007 003	795	3,3	4 593	22 410 364	715	6 354 378	1 241	242 261
2013	39 860 771	39 226 226	32 308 991	824	3,4	5 254	25 322 291	749	6 760 180	1 252	226 519
2014	41 627 246	41 415 070	34 305 903	828	3,7	5 470	27 778 026	775	6 289 260	1 130	238 617
2015	41 114 069	41 617 530	31 464 777	756	3,7	5 698	25 438 923	715	5 843 074	970	182 780
2016	30 906 680	31 365 330	22 107 440	705	2,6	5 050	15 991 381	633	5 964 853	978	151 206
2017	37 969 824	38 620 346	26 283 656	681	3,1	5 137	20 222 971	630	5 908 752	903	151 933
2018	46 112 592	45 628 673	29 512 926	647	3,8	4 896	24 028 311	617	5 345 472	801	139 142
2019	51 747 198	51 860 042	34 520 332	666	4,6	4 404	28 704 946	642	5 688 271	796	127 116
2020	15 963 997	15 826 266	12 059 320	762	-	1 105	9 097 118	716	2 886 859	926	75 343

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021)

* 2020 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında pandemi şartlarında sınır kapıları kapalı olduğundan dolayı TÜİK tarafından anket çalışması yapılamamıştır.

NOT : "Çıkış Yapan Yabancı Ziyaretçiler Anketi"nin sonucu elde edilen gelirler (www.tursab.org.tr, 2021):

1 - Çıkış Yapan Yabancı turistlerden elde edilen gelir.

2 - Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşı ziyaretçilerimizden elde edilen gelir.

3 - Marina hizmeti harcamaları ve GSM dolaşımı harcamaları toplam gelirden yer almaktadır ve vatandaş-yabancı ayrımı gösterilememektedir.

4 - Yurtiçinde kalan vatandaşların, yurtdışındaki harcamalarıdır.

Tablo 9: Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Aylara ve Yıllara Göre Dağılımı

AYLAR	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
OCAK	1 539 496	1 787 435	509 787	16,11	-71,48
ŞUBAT	1 670 238	1 733 112	537 976	3,76	-68,96
MART	2 232 358	718 097		-67,83	
NİSAN	3 293 176	24 238		-99,26	
MAYIS	4 022 254	29 829		-99,26	
HAZİRAN	5 318 984	214 787		-95,96	
TEMMUZ	6 617 380	932 957		-85,90	
AĞUSTOS	6 307 508	1 814 717		-71,23	
EYLÜL	5 426 818	2 203 485		-59,40	
EKİM	4 291 574	1 742 303		-59,40	
KASIM	2 190 622	834 007		-61,93	
ARALIK	2 147 878	699 330		-67,44	
TOPLAM	45 058 286	12 734 297		-71,74	
2 AYLIK TOPLAM	3 209 734	3 520 547	1 047 763	9,68	-70,24

Kaynak: (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021)

Şubat 2021'de Türkiye'yi ziyaret eden ziyaretçilerden, yabancı ziyaretçi sayısında Şubat 2020'ye göre %68,96 oranda azalış göstermiştir (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021).

Emniyet Genel Müdürlüğü'nden elde edilen verilerin sonucuna göre; 2021 yılının Şubat ayında Türkiye'yi ziyaret eden ziyaretçilerden, yabancı ziyaretçi sayısı 2020 yılının şubat ayına göre %68,96 oranında azalarak 537976 düşmüştür. Şubat ayında Türkiye'ye gelen 537 976 yabancı ziyaretçinin 2 420 (0,45%) gününbirlikçi ziyaretçidir (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021).

Şubat ayında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler tarafından en fazla giriş yapılan sınır kapılarının bağlı bulunduğu ilk 5 ilin sıralaması aşağıdaki gibidir (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021):

- 1- İstanbul %65,23 (350 913)
- 2- Edirne %11,51 (61 914)
- 3- Antalya %8,35 (44 932)
- 4- Şırnak %3,54 (19 066)
- 5- Artvin %1,77 (9 526)

2021 yılının Ocak-Şubat aylarında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında 2020 yılının aynı aylarına göre %70,24 azalmıştır. 2021 yılının Ocak-Şubat aylarında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı 2020 yılının aynı aylarına göre %70,24 azalış eğilimi göstermiş ve 1 047 763'e düşmüştür. 2021 yılının Ocak-Şubat aylarında Türkiye'ye gelen 1 047 763 yabancı ziyaretçinin 5 321 (0.51%) g n b rl k i ziyaret idir (Yatırım ve   letmeler Genel Müdürlüğü, 2021).

Ocak- ubat aylarında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler tarafından en fazla giriş yapılan sınır kapılarının ba lı bulunduğu ilk 5 ilin sıralaması aşağıdaki gibidir (Yatırım ve   letmeler Genel Müdürlüğü, 2021):

1-  stanbul %65,45 (685 738)

2- Edirne %10,94 (114 612)

3- Antalya %8,78 (91 955)

4-  ırnak %3,32 (34 747)

5- Artvin %1,75 (18 305)

Tablo 10: Tüm Uçak Trafığı (2020-2021 Ocak Sonu)

Havalimanları	2020 OCAK SONU (Kesin Olmayan)			2021 OCAK SONU (Kesin Olmayan)			2021/2020 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul Atatürk	662	1.830	2.492	728	2.104	2.832	10	15	14
İstanbul(*)	8.370	26.719	35.089	3.692	11.382	15.074	-56	-57	-57
İstanbul Sabiha Gökçen(*)	10.669	8.294	18.963	6.374	3.971	10.345	-40	-52	-45
Ankara Esenboğa	6.027	1.511	7.538	2.821	436	3.257	-53	-71	-57
İzmir Adnan Menderes	4.952	1.162	6.114	2.394	280	2.674	-52	-76	-56
Antalya	4.633	3.107	7.740	2.977	1.005	3.982	-36	-68	-49
Gazipaşa Alanya (*)	206	38	244	140	40	180	-32	5	-26
Muğla Dalaman	1.515	17	1.532	1.316	23	1.339	-13	35	-13
Muğla Milas-Bodrum	990	11	1.001	512	21	533	-48	91	-47
Adana	2.901	419	3.320	1.672	65	1.737	-42	-84	-48
Trabzon	1.628	141	1.769	905	75	980	-44	-47	-45
Erzurum	429	15	444	448	20	468	4	33	5
Gaziantep	1.513	201	1.714	950	8	958	-37	-96	-44
Adıyaman	138	1	139	102		102	-26	-100	-27
Ağrı Ahmed-i Hani	174		174	132		132	-24		-24
Amasya Merzifon	91	7	98	48		48	-47	-100	-51
Aydın Çıldır(*)	2.048		2.048	1.477		1.477	-28		-28
Balıkesir Koca Seyit	1.762		1.762	792		792	-55		-55
Balıkesir Merkez	5		5	6		6	20		-20
Batman	279	1	280	244		244	-13	-100	-13
Bingöl	124		124	76		76	-39		-39
Bursa Yenişehir	841	41	882	690	18	708	-18	-56	-20
Çanakkale	451	7	458	366		366	-19	-100	-20
Çanakkale Gökçeada	2		2	20		20	900		900
Denizli Çardak	481	16	497	181	8	189	-62	-50	
Diyarbakır	956	20	976	591	3	594	-38	-85	-62
Elazığ	696	13	709	355	2	357	-49	-85	-39
Erzincan	213	1	214	136	9	145	-36	800	-50
Eskişehir Hadan Polatkan(*)	230	32	262	178	23	201	-23	-28	-32
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	32		32	18		18	-44		-23
Hatay	604	155	759	431	21	452	-29	-86	-44
İğdır Şehit Bülent Aydın	158		158	91		91	-42		-40
İsparta Süleyman Demirel	2.171	16	2.187	856	10	866	-61	-38	-42
Kahramanmaraş	191	3	194	136		136	-29	-100	-60
Kars Harakani	352		352	547		247	-30		-30
Kastamonu	52	6	58	30		30	-42	-100	-30
Kayseri	1.122	172	1.294	530	103	633	-53	-40	-48
Kocaeli Cengiz Topel	107	8	115	110		110	3	-100	-51
Konya	490	48	538	314	18	332	-36	-63	-4
Malatya	489	5	494	352	12	364	-28	140	-38
Mardin	310		310	275	2	277	-11		-26
Muş Sultan Alparslan	183	1	184	178		178	-3	-100	-11
Kapadokya	1.014	4	1.118	687	3	690	-32	-25	-3
Ordu-Giresun	569	5	574	306	2	308	-46	-60	-32
Samsun- Çarşamba	1.130	74	1.204	683	39	722	-40	-47	-46
Siirt	42		42	36		36	-14		-40
Sinop	123		123	48	4	52	-61		-14
Sivas Nuri Demirağ	253	1	254	234	3	237	-8	200	-58
Şanlıurfa GAF	455	7	462	437	3	440	-4	-57	-7
Şırnak Şerafettin Elçi	213		213	446		446	109		-5
Tekirdağ Çorlu Atatürk	1.744	43	1.787	1.729	51	1.780	-1	19	109
Tokat	15		15	22		22	47		0
Uşak	545		545	341		341	-37		47
Van Ferit Melen	1.068	5	1.073	1.171	8	1.179	10	60	-37
Zafer(*)	51	5	56	24		24	-53	-100	10
Zonguldak-Çaycuma(*)	49	1	50				-100	-100	-57
DHİMİ TOPLAM	44.895	9.074	53.969	28.170	4.356	32.526	-37,3	-52	-39,7
TÜRKİYE GENELİ	66.518	44.163	110.681	40.055	19.772	59.827	-39,8	-55,2	-45,9
OVERFLIGHT			34.411			13.907			-59,6
TÜRKİYE GENELİ OVERFLIGHT DAHİL			145.122			73.734			-49,2

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

(*) İşaretli havalimanlarından Aydın Çıldır, Zonguldak Çaycuma, Zafer ve Gazipaşa Alanya Havalimanları DHMİ denetiminde özel şirketler tarafından işletilen havalimanlarıdır. Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı, Savunma Sanayii Başkanlığı denetiminde özel şirket tarafından; İstanbul Havalimanı, DHMİ gözetimi ve denetimi altında özel şirket tarafından işletilmektedir ve bu yüzden DHMİ toplamından hariç tutulmuştur.

(**) Yıl içinde geçmiş aylarda yapılmış olan revizeler mevcut ay verilerine yansıtılmıştır.
(www.dhmi.gov.tr, 2020)

Tablo 11: Yolcu Trafiği (Gelen-Giden) (2020-2021 Ocak Sonu)

Havalimanları	2020 OCAK SONU (Kesin Olmayan)			2021 OCAK SONU (Kesin Olmayan)			2021/2019 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul(*)	1.263.808	4.012.452	5.276.260	423.107	1.258.625	1.681.732	-67	-69	-68
İstanbul Sabiha Gökçen (*)	1.721.039	1.214.579	2.935.618	890.789	411.433	1.302.222	-48	-66	-56
Ankara Esenboğa	870.774	176.185	1.046.959	283.962	27.114	311.076	-67	-85	-70
İzmir Adnan Menderes	740.633	147.099	887.732	297.077	21.269	318.346	-60	-86	-64
Antalya	530.826	401.615	932.441	185.359	107.928	293.287	65	-73	-69
Gazipaşa Alanya(*)	26.294	3.713	30.007	13.365	4.719	18.084	-49	-27	-40
Muğla Dalaman	65.704	558	66.262	32.948		32.948	-50	-100	-50
Muğla Milas-Bodrum	85.149		85.149	42.570		42.570	-50		-50
Adana	365.373	50.914	416.287	156.986	4.543	161.529	-57	-91	-61
Trabzon	257.470	9.272	266.742	114.844	384	115.228	-55	-96	-57
Erzurum	68.463	922	69.385	56.331	1.741	58.072	-18	89	-16
Gaziantep	195.378	27.384	222.762	90.097	243	90.340	-54	-99	-59
Adıyaman	20.849	190	21.039	8.307		8.307	-60	-100	-61
Ağrı Ahmed-i Hani	25.603		25.603	14.708		14.708	-43		-43
Amasya Merzifon	14.336	669	15.005	4.551		4.551	-68	-100	-70
Aydın Çıldır(*)									
Balıkesir Koca Seyit	14.141		14.141	6.901		6.901	-51		-51
Balıkesir Merkez									
Batman	45.375	164	45.539	35.012		35.012	-23	-100	-23
Bingöl	18.049		18.049	9.416		9.416	-48		-48
Bursa Yenişehir	19.861	4.453	24.314	100		100	-99	-100	-100
Çanakkale	8.982	546	9.528	2.798		2.798	-69	-100	-71
Çanakkale Gökçeada									
Denizli Çardak	50.526	2.435	52.961	13.977	394	14.391	-72	-84	-73
Diyarbakır	159.461	2.182	161.643	83.302		83.302	-48	-100	-48
Elazığ	78.449	1.611	80.060	34.893		34.893	-56	-100	-56
Erzincan	37.210	193	37.403	14.208		14.208	-62	-100	-62
Eskişehir Hadan Polatkan(*)		4.951	4.951		2.542	2.542		-49	-49
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	3.839		3.839	3.025		3.025	-21		-21
Hatay	86.929	19.614	106.543	43.940	1.528	45.468	-49	-92	-57
İğdır Şehit Bülent Aydın	19.181		19.181	6.291		6.291	-67		-67
İsparta Süleyman Demirel	7.635	1.551	9.186	791		791	-90	-100	-91
Kahramanmaraş	24.366	424	24.790	9.095		9.095	-63	-100	-63
Kars Harakani	53.712		53.712	31.584		31.584	-41		-41
Kastamonu	5.425	726	6.151	1.249		1.249	-77	-100	-80
Kayseri	174.972	27.228	202.200	67.665	11.835	79.500	-61	-57	-61
Kocaeli Cengiz Topel	4.374	321	4.695				-100	-100	-100
Konya	73.217	6.760	79.977	30.888	1.006	31.894	-58	-85	-60
Malatya	73.955	604	74.559	34.596		34.596	-53	-100	-54
Mardin	458.363		48.363	32.478		32.478	-33		-33
Muş Sultan Alparslan	30.148	144	30.292	22.632		22.632	-25	-100	-25
Kapadokya	37.844	70	37.914	4.757		4.757	-87	-100	-87
Ordu-Giresun	81.895	694	82.589	37.023		37.023	-55	-100	-55
Samsun- Çarşamba	121.747	9.748	131.495	57.881	2.722	60.603	-52	-72	-54
Siirt	3.468		3.468	2.867		2.867	-17		-17
Sinop	12.413		12.413	2.274		2.274	-82		-82
Sivas Nuri Demirağ	37.274		37.274	19.336		19.336	-48		-48
Şanlıurfa GAF	60.770	1.140	61.910	34.306		34.306	-44	-100	-45
Şırnak Şerafettin Elçi	27.228		27.228	21.770		21.770	-20		-20
Tekirdağ Çorlu Atatürk	7.077		7.070		286	286	-100		-96
Tokat									
Uşak	2.976		2.976				-100		-100
Van Ferit Melen	116.341		116.341	85.958		85.958	-26		-26
Zafer(*)	5.069	587	5.695				-100	-100	-100
Zonguldak-Çaycuma(*)	1.037		1.037				-100		-100
DHMI TOPLAM	4.787.761	895.416	5.683.177	2.038.773	180.993	2.219.766	-57,4	-79,8	-60,9
TÜRKİYE GENELİ	7.805.008	6.131.698	13.936.706	3.366.034	1.858.312	5.224.346	-56,9	-69,7	-62,5
DHMI DİREKT TRANSİT			21.434			3.101			-85,5
DİĞER DİREKT TRANSİT			75			5			-93,3
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT			21.509			3.106			-85,6
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT DAHİL			13.958.215			5.227.452			-62,5

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

(*)İşaretli havalimanlarından Aydın Çıldır, Zonguldak Çaycuma, Zafer ve Gazipaşa Alanya Havalimanları DHMİ denetiminde özel şirketler tarafından işletilen havalimanlarıdır. Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı, Savunma Sanayii Başkanlığı denetiminde özel şirket tarafından; İstanbul Havalimanı, DHMİ gözetimi ve denetimi altında özel şirket tarafından işletilmektedir ve bu yüzden DHMİ toplamından hariç tutulmuştur.

(**) Yıl içinde geçmiş aylarda yapılmış olan revizeler mevcut ay verilerine yansıtılmıştır.
(www.dhmi.gov.tr, 2020)

Tablo 12: Tüm Uçak Trafiği (2020-2021 Şubat Sonu)

Havalimanları	2020 ŞUBAT SONU (Kesin Olmayan)			2021 ŞUBAT SONU (Kesin Olmayan)			2021/2020 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul Atatürk	1.244	3.525	4.769	1.486	4.192	5.678	19	19	19
İstanbul(*)	16.012	50.637	66.649	7.574	21.391	28.965	-53	-58	-57
İstanbul Sabiha Gökçen(*)	20.806	15.770	36.576	12.961	7.124	20.085	-38	-55	-45
Ankara Esenboğa	11.641	2.938	14.579	5.862	822	6.684	-50	-72	-54
İzmir Adnan Menderes	9.654	2.182	11.836	5.006	473	5.479	-48	-78	-54
Antalya	8.872	5.896	14.731	6.156	1.678	7.834	-31	-71	-47
Gazipaşa Alanya(*)	442	80	522	284	78	362	-36	-3	-31
Muğla Dalaman	2.847	50	2.897	2.757	42	2.799	-3	-16	-3
Muğla Milas-Bodrum	1.890	19	1.909	1.087	50	1.137	-42	163	-40
Adana	5.581	852	6.433	3.949	124	4.073	-29	-85	-37
Trabzon	3.014	261	3.275	1.934	140	2.074	-36	-46	-37
Erzurum	830	20	850	940	22	962	13	10	13
Gaziantep	2.944	397	3.341	1.992	25	2.017	-32	-94	-40
Adıyaman	269	6	275	198		198	-26	-100	-28
Ağrı Ahmed-i Hani	346		346	269		269	-22		-22
Amasya Merzifon	177	19	196	110		110	-38	-100	-44
Aydın Çıldır(*)	4.073		4.073	3.280		3.280	-19		-19
Balıkesir Koce Seyit	3.468	13	3.481	1.695		1.695	-51	-100	-51
Balıkesir Merkez	7		7	12		12	71		71
Batman	534	4	538	506		506	-5	-100	-6
Bingöl	248		248	156		156	-37		-37
Bursa Yenişehir	1.578	69	1.647	1.733	22	1.755	10	-68	7
Çanakkale	861	13	874	716		716	-17	-100	-18
Çanakkale Gökçeada	4		4	38		38	850		850
Denizli Çardak	903	40	943	610	12	622	-32	-70	-34
Diyarbakır	1.788	59	1.847	1.266	3	1.269	-29	-95	-31
Elazığ	1.231	20	1.251	806	2	808	-35	-90	-35
Erzincan	402	3	405	289	18	307	-28	500	-24
Eskişehir Hadan Polatkan(*)	710	64	774	473	32	505	-33	-50	-35
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	106		106	55		55	-48		-48
Hatay	1.262	313	1.575	862	33	895	-32	-89	-43
İğdır Şehit Bülent Aydın	299		299	240		240	-20		-20
İsparta Süleyman Demirel	3.695	44	3.739	3.043	18	3.061	-18	-59	-18
Kahramanmaraş	381	4	385	261	1	262	-31	-75	-32
Kars Harakani	646		646	556	2	558	-14		-14
Kastamonu	99	7	106	56	2	58	-43	-71	-45
Kayseri	2.125	333	2.458	1.055	153	1.208	-50	-54	-51
Kocaeli Cengiz Topel	194	20	214	267	2	269	38	-90	26
Konya	1.001	113	1.114	633	30	663	-37	-73	-40
Malatya	936	9	945	699	12	711	-25	33	-25
Mardin	596	2	598	534	4	538	-10	100	-10
Muş Sultan Alparslan	357	5	362	346		346	-3	-100	-4
Kapadokya	1.846	7	1.853	1.740	5	1.745	-6	-29	-6
Ordu-Giresun	1.004	22	1.066	574	2	576	-45	-91	-46
Samsun- Çarşamba	2.286	156	2.442	1.314	72	1.386	-43	-54	-43
Siirt	62		62	68		68	10		10
Sinop	215		215	124	6	130	-42		-40
Sivas Nuri Demirağ	484	6	490	442	3	445	-9	-50	-9
Şanlıurfa GAF	892	25	917	883	3	886	-1	-88	-3
Şırnak Şerafettin Elçi	380		380	913		913	140		140
Tekirdağ Çorlu Atatürk	3.929	70	3.999	3.755	81	3.836	-4	16	-4
Tokat	47		47	60		60	28		28
Uşak	1.044	1	1.045	778		778	-25	-100	-26
Van Ferit Melen	2.044	14	2.058	2.278	20	2.298	11	43	12
Zafer(*)	98	21	119	68		68	-31	-100	-43
Zonguldak-Çaycuma(*)	79	1	80				-100	-100	-100
DHMI TOPLAM	86.303	17.500	103.803	61.109	8.074	69.183	-29,2	-53,9	-33,4
TÜRKİYE GENELİ	128.523	84.073	212.596	85.749	36.699	122.448	-33,3	-56,3	-42,4
OVERFLIGHT			66.072			26.320			-60,2
TÜRKİYE GENELİ OVERFLIGHT			278.668			148.768			-46,6

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

(*)İşaretli havalimanlarından Aydın Çıldır, Zonguldak Çaycuma, Zafer ve Gazipaşa Alanya Havalimanları DHMİ denetiminde özel şirketler tarafından işletilen havalimanlarıdır. Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı, Savunma Sanayii Başkanlığı denetiminde özel şirket tarafından; İstanbul Havalimanı, DHMİ gözetimi ve denetimi altında özel şirket tarafından işletilmektedir ve bu yüzden DHMİ toplamından hariç tutulmuştur.

(**) Yıl içinde geçmiş aylarda yapılmış olan revizeler mevcut ay verilerine yansıtılmıştır. (www.dhmi.gov.tr, 2020)

Tablo 13: Yolcu Trafığı (Gelen-Giden) (2020-2021 Şubat Sonu)

Havalimanları	2020 ŞUBAT SONU (Kesin Olmayan)			2021 ŞUBAT SONU (Kesin Olmayan)			2020/2019 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul Atatürk									
İstanbul(*)	2.360.709	7.519.008	9.879.717	882.160	2.447.328	3.329.488	-63	-67	-66
İstanbul Sabiha Gökçen (*)	3.263.079	2.268.734	5.531.813	1.846.462	743.735	2.590.197	-43	-67	-53
Ankara Esenboğa	1.632.206	33.090	1.965.296	605.803	51.367	657.170	-63	-85	-67
İzmir Adnan Menderes	1.404.652	277.666	1.682.318	636.961	39.519	676.480	-55	-86	-60
Antalya	1.000.502	785.813	1.786.315	397.949	188.948	586.897	-60	-76	-67
Gazipaşa Alanya(*)	52.029	7.871	59.900	26.751	9.108	35.859	-49	16	-40
Muğla Dalaman	123.459	3482	126.941	69.197		69.197	-44	-100	-45
Muğla Milas-Bodrum	165.806		165.806	91.560		91.560	-45		-45
Adana	696.388	101.475	797.863	337.252	9.372	346.624	-52	-91	-57
Trabzon	469.389	13.910	483.299	243.262	1246	244.508	-48	-91	-49
Erzurum	127.429	1151	128.580	121.051	1.741	122.792	-5	51	-5
Gaziantep	374.410	54.349	428.759	191.481	1277	192.758	-49	-98	-55
Adıyaman	39.153	716	39.869	17.059		17.059	-56	-100	-57
Ağrı Ahmed-i Hani	48.752		48.752	29.808		29.808	-39		-39
Amasya Merzifon	26.260	1897	28.157	10.644		10.644	-59	-100	-62
Aydın Çıldır(*)									
Balıkesir Koca Seyit	26.003	1655	27.658	14.296		14.296	-45	-100	-48
Balıkesir Merkez									
Batman	83.801	699	84.500	72.547		72.547	-13	-100	-14
Bingöl	34.390		34.390	18.933		18.933	-45		-45
Bursa Yenişehir	36.203	8.265	44.468	100		100	-100	-100	-100
Çanakkale	16.426	933	17.359	6.009		6.009	-63	-100	-65
Çanakkale Gökçeada									
Denizli Çardak	91.619	5.735	97.354	28.492	732	29.224	-69	-87	-70
Diyarbakır	286.527	6.777	293.304	180.577		180.577	-37	-100	-38
Elazığ	148.363	2.470	150.833	73.786		73.786	-50	-100	-51
Erzincan	64.914	386	65.300	32.251		32.251	-50	-100	-51
Eskişehir Hadan Polatkan(*)		9.759	9.759	91	3.423	3.514		-65	-64
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	9.298		9.298	6.705		6.705	-28		-28
Hatay	165.578	38.019	203.597	93.901	2.202	96.103	-43	-94	-53
İğdir Şehit Bülent Aydın	37.612		37.612	17.242		17.242	-54		-54
İsparta Süleyman Demirel	13.425	3.169	16.594	2696	333	3029	-80	-89	-82
Kahramanmaraş	45.037	470	45.507	17.935		17.935	-60	-100	-61
Kars Harakani	98.601		98.601	68.203		68.203	-31		-31
Kastamonu	9.762	918	10.680	2.591		2.591	-73	-100	-76
Kayseri	319.738	54.231	373.969	142.745	18.577	161.322	-55	-66	-57
Kocaeli Cengiz Topel	8.109	1016	9.125				-100	-100	-100
Konya	142.863	16.139	159.002	65.801	1.874	67.675	-54	-88	-57
Malatya	131.742	910	132.652	72.966		72.966	-45	-100	-45
Mardin	91.777	312	92.089	64.956		64.956	-29	-100	-29
Muş Sultan Alparslan	57.503	483	57.986	45.377		45.377	-21	-100	-22
Kapadokya	68.332	257	68.589	10.560		10.560	-85	-100	-85
Ordu-Giresun	148.658	1997	150.655	72.388		72.388	-51	-100	-52
Samsun- Çarşamba	230.303	18.957	249.260	122.167	5.688	127.855	-47	-70	-49
Siirt	5.238		5.238	5.750		5.750	10		10
Sinop	22.330		22.330	4.609		4.609	-79		-79
Sivas Nuri Demirağ	67.243		67.930	40.119		40.119	-40	-100	-41
Şanlıurfa GAF	117.047	687	120.141	69.937		69.937	-40	-100	-42
Şırnak Şerafettin Elçi	50.489	3094	50.489	43.466		43.466	-14		-14
Tekirdağ Çorlu Atatürk	13.469		13.630		286	286	-100	78	-98
Tokat		161							
Uşak	5.151	165	5.316				-100	-100	-100
Van Ferit Melen	215.797	277	216.074	183.749		183.749	-15	-100	-15
Zafer(*)	7.964	2200	10.164				-100	-100	-100
Zonguldak Çaycuma(*)	1.478		1.478				-100		-100
DHMI TOPLAM	8.971.754	1.741.731	10.713.485	4.332.881	323.162	4.656.043	-51,7	-81,4	-56,5
TÜRKİYE GENELİ	14.657.013	11.549.303	26.206.316	7.088.345	3.526.756	10.615.101	-51,6	-69,5	-59,5
DHMI DİREKT TRANSİT			31.260			4.762			-84,8
DİĞER DİREKT TRANSİT			75			8			-89,3
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT			31.335			4.770			-84,8
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT DAHİL			26.237.651			10.619.871			-59,5

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

(*)İşaretli havalimanlarından Aydın Çıldır, Zonguldak Çaycuma, Zafer ve Gazipaşa Alanya Havalimanları DHMİ denetiminde özel şirketler tarafından işletilen havalimanlarıdır. Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı, Savunma Sanayii Başkanlığı denetiminde özel şirket tarafından; İstanbul Havalimanı, DHMİ gözetimi ve denetimi altında özel şirket tarafından işletilmektedir ve bu yüzden DHMİ toplamından hariç tutulmuştur.

(**) Yıl içinde geçmiş aylarda yapılmış olan revizeler mevcut ay verilerine yansıtılmıştır.
(www.dhmi.gov.tr, 2020)

Tablo 14: Tüm Uçak Trafığı (2020-2021 Mart Sonu)

Havalimanları	2020 MART SONU (Kesin Olmayan)			2021 MART SONU (Kesin Olmayan)			2021/2020 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul Atatürk	1.800	5.534	7.334	2.335	6.745	9.080	30	22	24
İstanbul(*)	22.037	64.538	86.395	12.315	34.112	46.427	-44	-47	-46
İstanbul Sabiha Gökçen (*)	28.492	19.671	48.163	21.235	10.867	32.102	-25	-45	-33
Ankara Esenboğa	15.919	3.810	19.729	9.753	1.395	11.148	-39	-63	-43
İzmir Adnan Menderes	13.123	2.889	16.012	8.351	886	9.237	-36	-69	-42
Antalya	12.058	8.359	20.417	9.049	3.513	12.562	-25	-58	-38
Gazipaşa Alanya(*)	593	101	694	446	131	577	-25	30	-17
Muğla Dalaman	3.799	79	3.878	4.258	97	4.355	12	23	12
Muğla Milas-Bodrum	2.417	40	2.457	1.906	111	2.017	-21	178	-18
Adana	7.718	1.144	8.862	6.282	221	6.503	-19	-81	27
Traşzon	4.149	345	4.494	3.049	282	3.331	-27	-18	-26
Erzurum	1.226	33	1.259	1.442	33	1.475	18		17
Gaziantep	4.193	505	4.698	3.119	40	3.159	-26	-92	-33
Adıyaman	401	7	408	284		284	-29	-100	-30
Ağrı Ahmed-i Hani	528		528	440		440	-17		-17
Amasya Merzifon	251	31	282	165	21	186	-34	-32	34
Aydın Çıldır(*)	5.180		5.180	5.180		5.180			
Balıkesir Koca Seyit	4.675	20	4.695	2.610		2.610	-44	-100	-44
Balıkesir Merkez	15		15	16		16	7		7
Batman	784	6	790	790		790	1	-100	
Bingöl	358		358	258		258	-28		-28
Bursa Yenişehir	2.487	82	2.569	2.711	36	2.747	9	-56	7
Çanakkale	1.249	16	1.265	1.186		1.186	-5	-100	-6
Çanakkale Gökçeada	8		8	80		80	900		900
Denizli Çardak	1.453	44	1.497	866	16	882	-40	-64	-41
Diyarbakır	2.512	70	2.582	2.077	7	2.084	-17	-90	-19
Elazığ	1.744	29	1.773	1.216	2	1.218	-30	-93	-31
Erzincan	578	4	582	444	24	468	-23	500	-20
Eskişehir Hadan Polatkan(*)	928	80	1.008	750	37	787	-19	-54	-22
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	211		211	176		176	-17		-17
Hatay	1.818	389	2.207	1.406	43	1.449	-23	-89	-34
İğdır Şehit Bülent Aydın	455		455	369		369	-19		-19
İsparta Süleyman Demirel	5.077	59	5.136	5024	24	5048	-1	-59	-2
Kahramanmaraş	525	6	531	385	1	386	-27	-83	-27
Kars Harakani	926		926	828	2	830	-11		-10
Kastamonu	143	11	154	92	2	94	-36	-82	-39
Kayseri	2.877	432	3.309	1.829	214	2.043	-36	-50	-38
Kocaeli Cengiz Topel	248	25	273	474	3	477	91	-8	75
Konya	1.385	152	1.537	1.067	43	1.110	-23	-72	-28
Malatya	1.312	14	1.326	1.072	12	1.084	-18	-14	-18
Mardin	870	2	872	854	4	858	-2	100	-2
Muş Sultan Alparslan	525	7	532	553		553	5	-100	4
Kapadokya	2.593	11	2.604	2.727	22	2.749	5	100	6
Ordu-Giresun	1.510	28	1.538	934	2	936	-38	-93	-39
Samsun- Çarşamba	3.310	208	3.518	2.148	108	2.256	-35	-48	-36
Siirt	98		98	90		90	90	-8	-8
Sinop	286	1	287	200	6	206	-30	500	-28
Sivas Nuri Demirağ	736	21	757	738	9	747	0	-57	-1
Şanlıurfa GAF	1.311	47	1.358	1.238	7	1.290	-2	-85	-5
Şırnak Şerafettin Elçi	540	1	541	1.283		1.283	138	-100	137
Tekirdağ Çorlu Atatürk	5.404	119	5.523	5.905	127	6.032	9	7	9
Tokat	71		71	72		72	1		1
Uşak	1.460	2	1.462	1.250		1.250	-14	-100	-15
Van Ferit Melen	3.131	13	3.144	3.313	29	3.342	6	123	6
Zafer(*)	137	35	172	140	2	142	2	-94	-17
Zonguldak Çaycuma(*)	119	1	120				-100	-100	-100
DHMI TOPLAM	120.267	24.595	144.832	96.759	14.087	110.846	-19,5	-42,7	-23,5
TÜRKİYE GENELİ	177.753	108.841	286.564	136.825	59.236	196.061	-23	-45,6	-31,6
OVERFLIGHT			89.164			42.387			-52,5
TÜRKİYE GENELİ OVERFLIGHT DAHİL			375.758			238.448			-36,5

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

Tablo 15: Yolcu Trafığı (Gelen-Giden) (2020-2021 Mart Sonu)

Havalimanları	2020 MART SONU (Kesin Olmayan)			2021 MART SONU (Kesin Olmayan)			2020/2019 (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
İstanbul Atatürk									
İstanbul(*)	3.177.632	9.141.673	12.259.305	144.140	4.098.158	5.542.158	-54	-55	-55
İstanbul Sabiha Gökçen (*)	4.318.235	2.729.431	7.047.666	3.017.447	1.193.048	4.210.495	-30	-56	-40
Ankara Esenboğa	2.147.595	403.466	2.551.061	1.009.931	94.419	1.104.350	-53	-77	-57
İzmir Adnan Menderes	1.847.110	340.431	2.187.541	1.054.472	77.564	1.132.036	-43	-77	-48
Antalya	1.293.186	1.041.700	2.334.886	684.491	461.738	1.146.229	-47	-56	-51
Gazipaşa Alanya(*)	68.045	10.058	78.103	43.602	16.673	60.275	-36	66	-23
Muğla Dalaman	163.356	5224	168.580	119.351	1.380	120.731	-27	-74	-28
Muğla Milas-Bodrum	219.824		219.824	160.493		160.493	-27		-27
Adana	924.545	128.724	1.053.269	558.782	16.596	575.378	-40	-87	-45
Trabzon	627.781	14.897	642.678	381.164	2.290	3834540-39	-85	-85	-40
Erzurum	178.662	1218	179.880	187.781	1.741	189.522	5	43	5
Gaziantep	491.510	65.480	556.990	321.222	3.135	324.357	-35	-95	-42
Adıyaman	54.776	716	55.492	26.270		26.270	-52	-100	-53
Ağrı Ahmed-i Hani	71.208		71.208	47.989		47.989	-33		-33
Amasya Merzifon	35.141	3207	38.348	15.866	1997	17.863	-55	-38	-53
Aydın Çıldır(*)									
Balıkesir Koca Seyit	33.861	2607	36.468	22.693		22.693	-33	-100	-38
Balıkesir Merkez									
Batman	117.478	864	118.342	116.523		116.523	-1	-100	-2
Bingöl	47.376		47.376	28.795		28.795	-39		-39
Bursa Yenişehir	50.364	9.479	59.843	100		100	-100	-100	-100
Çanakkale	22.948	1286	24.234	10.337		10.337	-55	-100	-57
Çanakkale Gökçeada									
Denizli Çardak	118.778	6.302	125.080	46.122	1200	47.322	-61	-81	-62
Dişarbakır	381.725	8.274	389.999	302.052	301	302.353	-21	-96	-22
Elazığ	201.707	3.137	204.844	120.072		120.072	-40	-100	-41
Erzincan	81.436	386	81.822	49.170		49.170	-40	-100	-40
Eskişehir Hadan Polatkan(*)		11.518	11.518	666	4.202	4.868		-64	-58
Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi	17.355		17.355	13.251		13.251	-24		-24
Hatay	223.350	45.047	268.397	156.897	2.904	159.801	-30	-94	-40
İğdır Şehit Bülent Aydın	52.469		52.469	27.276		27.276	-48		-48
İsparta Süleyman Demirel	17.715	4.242	21.957	4981	333	5314	-72	-92	-76
Kahramanmaraş	59.178	458	59.636	28.951		28.951	-51	-100	-51
Kars Harakani	138.900		138.900	106.300		106.300	-23		-23
Kastamonu	13.088	1028	480.140	3.883		3.883	-70	-100	-72
Kayseri	413.709	66.431	11.549	241.567	25.446	267.013	-42	-62	-44
Kocaeli Cengiz Topel	10.512	1067	205.993				-100	-100	-100
Konya	185.760	20.233	178.463	104.195	3.027	107.222	-44	-85	-48
Malatya	177.553	910	131.023	119.802		119.802	-33	-100	-33
Mardin	130.711	312	81.730	109.369		109.369	-16	-100	-17
Muş Sultan Alparslan	81.066	664	87.855	71.804		71.804	-11	-100	-12
Kapadokya	87.214	641	202.047	20.622	535	21.157	-76	-17	-76
Ordu-Giresun	199.530	2517	327.879	115.559		115.559	-42	-100	-43
Samsun- Çarşamba	303.698	24.181	8.118	188.889	8.996	197.885	-38	-63	-40
Siirt	8.118		29.738	7.727		7.727	-5		-5
Sinop	29.738		96.574	8.028		8.028	-73		-73
Sivas Nuri Demirağ	94.894	1680	166.556	71.102	475	71.577	-25	-72	-26
Şanlıurfa GAF	161.043	5.513	70.168	112.462		112.462	-30	-100	-32
Şırnak Şerafettin Elçi	70.168		17.746	68.380		68.380	-3		-3
Tekirdağ Çorlu Atatürk	17.425	321			286	286	-100	-11	-98
Tokat			7078						
Uşak	6.792	286	303.451				-100	-100	-100
Van Ferit Melen	302.851	600	12.965	299.664		299.664	-1	-100	-1
Zafer(*)	9.605	3360			61	61	-100	-98	-100
Zonguldak Çaycuma(*)	2.683						-100		-100
DHİMİ TOPLAM	11.913.204	2.213.529	14.126.733	7.144.385	704.363	7.848.748	-40	-68,2	-44,4
TÜRKİYE GENELİ	19.429.404	14.109.569	33.538.973	11.650.240	6.016.365	17.666.605	-40	-57,4	-47,3
DHİMİ DİREKT TRANSİT			63.349			11.154			-82,4
DİĞER DİREKT TRANSİT			4.290			8			-99,8
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT			67.639			11.162			-83,5
TÜRKİYE GENELİ DİREKT TRANSİT DAHİL						17.677.767			-47,4

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2021)

(*)İşaretli havalimanlarından Aydın Çıldır, Zonguldak Çaycuma, Zafer ve Gazipaşa Alanya Havalimanları DHİMİ denetiminde özel şirketler tarafından işletilen havalimanlarıdır. Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı, Savunma Sanayii Başkanlığı denetiminde özel şirket tarafından; İstanbul

Havalimanı, DHMİ gözetimi ve denetimi altında özel şirket tarafından işletilmektedir ve bu yüzden DHMİ toplamından hariç tutulmuştur.

(**) Yıl içinde geçmiş aylarda yapılmış olan revizeler mevcut ay verilerine yansıtılmıştır.
(www.dhmi.gov.tr, 2020)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. COVID-19'UN YİYECEK-İÇECEK VE EĞLENCE SEKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

4.1. COVID-19'un Yiyecek-İçecek Sektörü Üzerindeki Etkileri

Hizmet sektörü içinde yer alan yiyecek içecek sektörü, müşteriye anlayıp tatmin etmenin en karmaşık ve zor olduğu sektörlerden birisi olarak hizmet vermektedir. Sektörün verdiği hizmetin soyut bir hizmet olması, insan odaklı çalışması, eş zamanlı olarak tüketimin gerekli olması ve standartlaştırılamayan bir hizmet olması gibi özellikleri işletmelerin işinin daha da zorlaşmasına neden olmaktadır. COVID-19 salgını turizm sektöründe büyük kayıpların yaşanmasına yol açmış, turist sayıları başta olmak üzere turizm gelirleri de olumsuz olarak etkilenmiştir. COVID-19 Avrupa, Asya-Pasifik, Kuzey Amerika dâhil olmak üzere Dünya'nın birçok ülkesinde, neredeyse her yerde yiyecek ve içecek sektörünü etkilemiştir (Sürme, 2020, s. 23).

Hastalığın yayılmasını azaltmaya çalışmak için çok sayıda ülkede tedbirler alınmış ve bu tedbirler ülkeleri ekonomik açıdan zor duruma düşürmüştür. Salgının görüldüğü ülkeler tam kapanmalar veya yarı kapanmalar yaşamıştır. Pandeminin etkisindeki ülkelerde sadece sağlık sektöründe değil, üretimin durma noktasına gelmesi veya azalması sebebiyle de beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak besin tedarikinde de sorunlar görülmüştür (Ongan, Songür Bozdağ, & Ayer, 2020, s. 215).

Salgın sebebiyle iş yerlerindeki yeni şartlarda çalışabilecek ve herhangi bir tehdit görüldüğünde acil müdahale edebilecek tecrübeli personellere gereksinim ortaya çıkmaktadır. Birçok işletmede çalışan personel bu süreçte ücretli/ücretsiz izne ayrılmak durumunda kaldığı için maddi yönden olumsuzluklar yaşanmıştır. Salgın döneminde işletmeler bünyesinde çalışan kişilerin iş sağlığı ve güvenliği bakımından virüsten korunmak için ekipmanları yeterli miktarda

tedarik etmeli ve bununla beraber personelin ortak kullandığı alanlar için de bazı tedbirler almalıdır (Hasanhanoglu, 2020, s. 13). Bu bakımdan turizm sektörüyle bağlantısı olan en önemli sektörlerden biri olan yiyecek içecek sektörü de salgından olumsuz yönde en fazla etkilenen sektörlerden biri olmuştur.

COVID-19 salgını, yiyecek içecek sektörünü dünya çapında ekonomik olarak etkilemiş ve bu kapsamda tüm dünyadaki yiyecek içecek işletmelerinde çeşitli tedbirler alınmıştır (Koçak Bilgin & Tekeli, 2022, s. 282).

Yiyecek ve içecek işletmeleri salgınla ilgili çalışanlarını bilgilendirmiş, salgının başından beri tedbirler almış, belirli zamanlarda kontrol ve denetimler yapmış, öte yandan açık büfe kapatılmıştır. İşletmelerin tek kullanımlık malzemeler (bardak, tabak, çatal, bıçak ve kaşık) kullanmaya başladıkları görülmüştür. Yiyecek ve içecek işletmeleri personellerini COVID-19 virüsünün bulaşma şekli, semptomları ve korunma önlemleri gibi konular hakkında bilgilendirmişlerdir. Aynı zamanda çalışanlar müşterilere eldiven, maske ve siperlik kullanarak hizmet vermiş, müşteriler de yeme ve içme zamanlarının dışında maske kullanmak zorunda kalmışlar ve bu durum idari bakımdan mecburi hale getirilmiştir (Büyüksalvarcı, Yetiş, & Alkaç, 2021, s. 211). Böylece işletmeler hijyen, maske, mesafe üçlüsüne bağlı kalarak hizmetlerine devam etmişlerdir

Yiyecek ve içecek işletmelerinin aldığı tedbirler bunlarla sınırlı kalmamıştır. İşletmelerdeki personellerin ve müşterilerin ateş ölçümleri yapıldıktan sonra, Sağlık Bakanlığı'nın HES kodu uygulaması ile içeriye girebildikleri görülmüştür. Diğer taraftan masalar sosyal mesafe kuralına uygun olarak konumlandırılmış ve ortak kullanım alanları sistemli bir şekilde ilaçlanıp dezenfekte edildiği görülmüştür. Sadece müşteriler için değil, çalışan personel için de çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden bazıları, çalışanların yemekhaneye aşamalı olarak girmeleri, yemekhanede masaların 15-20 dakika kadar boş bırakılıp kullanılmaması, tek kullanımlık malzemelerle yemek yenilmesi, personel servis aracına aşamalı şekilde binilmesidir. Açık büfe uygulaması yapılması halinde açık büfenin misafir erişimini engelleyecek şekilde pleksiglas veya benzeri bariyer yapılacak ve servis mutfak personeline sunulacaktır. Çay ve kahve makinesi, su sebilleri, içecek makinesi gibi araçların kaldırılması veya misafirin servis elemanı aracılığıyla servis edilmesi sağlanacaktır. Personellerden aile üyelerinden birinde pozitif vaka tespit edilen çalışanların ve hasta olan kişilerin 10 gün ev karantinasına girmeleri, çalışanların vücut direncinin korunması için dinlenme saatlerinde uzatmalar alınan diğer tedbirlerdir. Aynı zamanda personellerden pozitif vaka tespit edilmesi

halinde, karantinadan sonra, iyileştikleri zaman tekrar test yapılması ve testin negatif çıkması durumunda işe dönebildiği belirlenmiştir (Büyükşalvarcı, Yetiş, & Alkaç, 2021, s. 211).

Yiyecek ve içecek işletmeleri COVID-19 salgını için çok sayıda tedbir almasına karşın, yapılan uygulama ve personelin düşüncesine göre bazı noktalarda eksikliklerin olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamdaki öneriler şu şekildedir (Büyükşalvarcı, Yetiş, & Alkaç, 2021, s. 211-212);

- Personele pandemi hakkında ve güncel gelişmelerle ilgili daha fazla bilgilendirme yapılabilir.
- Yemek sırasında görülen kalabalığa engel olunmalı, işletmede yer alabilecek müşteri sayısı dikkate alınmalıdır.
- Kapalı ortamda çalışan personel için temiz hava alma süreleri daha uzun olabilir.
- Ortak kullanım alanları sıklıkla dezenfekte edilmeli, özellikle personel soyunma odalarında temizlik ve hijyen açısından daha dikkatli olunmalıdır.
- Çalışma sırasında zorunlu yakın temas olduğundan dolayı daha dikkatli davranılmalıdır.
- Çalışanlarda pozitif vaka görülmesi halinde yapılacaklarla ilgili mutlak bir değerlendirme yapılmalı ve net belirlenmelidir.

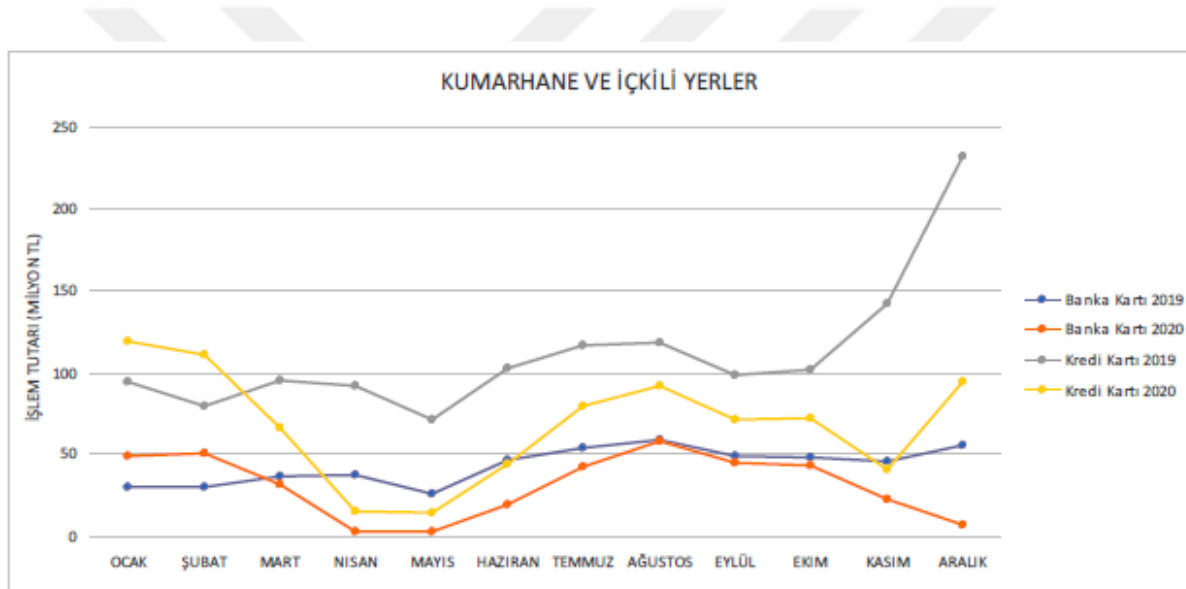
4.2. COVID-19’UN Eğlence Sektörü Üzerindeki Etkisi

COVID-19’dan en çok etkilenen sektörlerden bir tanesi de eğlence sektörü olmuştur. Eğlence sektörü çok geniş kollara ayrılmaktadır. Sinema, tiyatro, festivaller, konserler, galalar vs. bunlar arasında yer almaktadır. Bu sektörler COVID-19’dan ekonomik olarak etkilenmiştir. Pandemi boyunca sinemalar kapatılmış, tiyatro ve festivaller ileri bir tarihe ertelenmiştir. Yapılan bu ertelemeler ve iptaller Türkiye’nin çok ciddi kayıplar vermesine ve ekonomik olarak etkilenmesine sebep olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı bu ciddi kayıplar için işletmelere ve çalışanlara kolaylıklar sağlamış, işletme sahiplerine vergi muafiyeti getirmiş ve devlet destekli krediler, dayanışma fonları ve çalışanlara belli sürelerle maddi destek sağlanarak işletme ve çalışanların ayakta kalması sağlanmıştır. Pandemi sürecinde insanların eğlence düşünceleri de değişmiştir. İnsanlar daha çok kalabalık yerlerden uzaklaşmaya ve yalnız kalmaya başlamışlardır. Böylece sade ve daha ucuz olan kır ve doğaya yönelmişlerdir.

Salgının seyrinin hızlanmasıyla beraber sosyal mesafe tedbirleri alınmış ve bu nedenle sanatsal ve kültürel etkinlikler iptal edilmiş, sinema salonları kapatılmış, bunun sonucunda da kültür

endüstrileri sektörlerinde çalışan kişilerin gelirleri ya azalmış ya da yok olmuştur. Film yapımları ertelenerek, gösterimler dijital platformlarda gösterilmeye başlanmıştır. Salgının olumsuz etkileri sadece sinema sektöründe değil, kültürel bir temsil alanı olan film festivallerine de yansımıştır. Bu süreçte festivaller iptal edilme, ertelenme, online platforma taşınma veya karma gibi farklı eğilimlere girmektedirler (Erkılıç, Duruel Erkılıç, & Değirmen, 2021, s. 95-96).

Salgının eğlence sektörü üzerindeki etkilerinin izlenebileceği kumarhaneler ve içkili yerlere yönelik kredi kartı veya banka kartıyla yapılan işlem tutarları (Grafik 6) incelendiğinde salgının etkisinin en şiddetli hissedildiği bir diğer sektörün eğlence sektörü olduğu görülmektedir (Durucan & Eşsiz, 2021, s. 204).

Grafik 6: Salgının Eğlence Sektörü Üzerine Etkisi

Kaynak: (Bankalararası Kart Merkezi (BKM), 2021)

Benzer bir çıkarım “PwC Küresel Eğlence ve Medya Sektörüne Bakış 2020-2024 Raporu”nda da yer almaktadır. Bu rapora göre, dünyayı etkisi altına alan salgının eğlence ve medya sektöründeki büyümeyi neredeyse durma noktasına getirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bu raporda, bahse konu araştırmanın yapıldığı 21 yıllık süreç içindeki en keskin düşüşün 2021 yılında yaşanacağı da öngörülmektedir (PwC, 2021).

Havayolu, konaklama, seyahat ve eğlence sektörleri bir arada Türkiye ekonomisi içinde oldukça önemli bir yeri olan turizm sektörüyle bağlantılı sektörlerdir. Bu açıdan turizm

sektörüyle ilgili verilere detaylı olarak bakıldığında salgının olumsuz etkileri daha net görülebilmektedir (Durucan & Eşsiz, 2021, s. 205).

Tablo 16: Bir Önceki Yıla Göre Turizm Gelirlerinde % Değişim

Aylar	2020/2019(%Değişim)	2021/2020 (Değişim%)
Ocak	16,7	-63,9
Şubat	9,1	-61,9
Mart	-52,1	6,5
Nisan		
Mayıs		
Haziran		
Temmuz	-91,0	
Ağustos	-74,1	
Eylül	-59,8	
Ekim	-53,7	
Kasım	-56,0	
Aralık	-58,6	

Kaynak: (Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2021)

*Salgının önlenmesi amacıyla sınır kapılarının kapalı olması sebebiyle bu dönemlerde TÜİK tarafından anket çalışması yapılamadığından turizm geliri rakamları hesaplanamamıştır.

Tablo 16’da 2019, 2020 ve 2021 yıllarında turizm gelirlerinde bir önceki yıla göre gerçekleşen yüzde değişimler görülmektedir. Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 2020 Mart ayında turizm gelirlerinde bir önceki yıla göre %52 oranında bir azalma görülmüş, hava sahasının tüm uçuşlara kapatıldığı 28 Mart tarihinden sonra Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında ise sınır kapıları kapalı olduğu için TÜİK tarafından anket çalışması yapılamamış, turizm gelirlerine ilişkin veriler hesaplanamamıştır. Temmuz ayında sektör yeniden hareketlense de tam anlamıyla bir toparlanma yaşanamamıştır (Durucan & Eşsiz, 2021, s. 205).

Salgının etkilediği bir başka sektör ise tiyatro ve sinema sektörüdür. Bu sektörde çalışanların iş yerleri salgınla mücadele kapsamında kapatılmıştır. Vakaların azalmasına bağlı olarak yaz aylarında kontrollü bir şekilde maske, sosyal mesafe şartlarına bağlı olarak açılmasına karşın, vaka sayılarının artması ile beraber tekrar kapatılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, pandemi döneminde 234 projeye 46,5 milyon TL, 76 etkinliğe 25 milyon TL destek verdiklerini açıkladı. Ayrıca yerli film gösterim desteği olarak 15 milyon TL hazırladıklarını belirtmiştir. Yapımcılar filmlerini sinemalar açılmaya başlansa bile reyting endişesinden dolayı yayınlamak istemediklerini belirtmiştir. Tiyatrolara geçen yıl verilen 6,1 milyon TL’nin

yanında bu yıl bu desteği 21,5 milyon TL'ye çıkardıklarını söylemiştir. Bu sektörde KDV oranını Haziran 2021 tarihine kadar %1 olarak uygulanacağını sözlerine eklemiştir (Gümüş, 2020, s. 556).

SONUÇ

COVID-19 başta turizm olmak üzere küresel çapta otomotivden tekstile, sanayiden eğitime tüm sektörler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Çoğu sektörde ekonomik kayıplar yaşanmış, iş formatlarında değişikliklere gidilmiş, personel sayılarında azalmalar görülmüştür. Salgın tehlikesinden dolayı insanların seyahatlerinden vazgeçmesi, sokağa çıkma yasakları, salgının yayılmasını engellemek amacıyla ülkeler ve şehirlerarasında seyahat kısıtlamalarının uygulanması, uçuşların durdurulması, karantina uygulamaları, turizm faaliyetlerini büyük sektöre uğratmış ve durma noktasına getirmiştir. Aynı zamanda tıp turizminde de ciddi anlamda yavaşlamalar yaşanmış ve ülke dışında tedavi gören hastaların tedavisinde aksaklıklar yaşanmıştır. Özellikle tıp turizmde önemli merkezlerden olan İstanbul, Antalya gibi illerde Covid-19 dönemi boyunca o bölgelere uçuşlar yapılamamış ve yapılan rezervasyonlar iptal edilmiş, önemli gelir kayıpları yaşanmış ve buna bağlı olan birçok sektör bu kayıptan etkilenmiştir.

COVID-19 için alınan tedbirlerden bir başkası da otellerin aldığı tedbirlerdir. Otellerin aldığı tedbirlere göre otel kapasitelerinin yarıya düşürülmesi, her müşteriden sonra odalarda havalandırma ve dezenfekte işlemlerinin yapılması için süre verilmesi, otel restoranlarının sosyal mesafe kuralına göre düzenlenerek müşterilerin içeriye sırayla ve belli kapasitede alınması, malzemelerin kişiye özel tek kullanımlık olması, restoranların dezenfekte işlemleri için belli zamanlarda boş bırakılması müşteri sayısının ciddi anlamda düşmesine neden olmuştur. İnsanların salgın korkusundan konaklama tercihlerinde, tatil anlayışında değişiklikler görülmüştür. İnsanlar büyük oranda otellerden uzaklaşarak camping, bungalov ve hobbit evleri gibi insanlardan uzak ve kendi başlarına vakit geçirip, böylece sosyal mesafelerini koruyabilecekleri unsurlara yönelmişlerdir. İnsanların salgın döneminde özellikle kalabalıklardan uzaklaşarak doğaya yönelmiş bu süreçte karavan hayatı önem kazanmış ve insanlar şehirlerden uzaklaşarak karavanda yaşamaya başlamışlardır. Aynı bir konaklama sektörü doğdu. Salgın sürecinde karavan imalatında ve satışında hızlı bir artış yaşanmış ve aynı bir sektörün doğmasına sebep olmuştur. Bu artış sadece o ürünün pazarlama ve tüketim süreciyle kalmamış o sektörle bağlantılı olan tüm sektörleri olumlu etkilemiş ve karavan ile seyahat yapılan yerlerin ekonomisine de olumlu katkılar sağlamıştır. Salgın aynı zamanda kaplıca turizmini de etkilemiştir. Sağlık için yurtiçinden ve yurtdışından gelen misafirler salgın

sürecinde bu hizmeti alamamışlar ve bu sektörde durma noktasına gelmiştir. Türkiye de kaplıca turizmi illerin başında gelen Afyon, Denizli gibi illerde konaklama azalmış ve bu kaplıca otellerinde çalışan kişiler işsiz kalmış ve firmalar devlet desteğiyle ayakta kalmışlardır.

Covid-19 boyunca insanların yalnız yaşamak ve şehirden uzak yerlerde kalma sebebi insanların doğaya yakın ve deniz kenarlarındaki yerlerde toprak sahibi olma hızını artırmış ve insanların yaşama bakışlarında değişiklikler yaşatmıştır. Salgın bu süreçte hep olumsuz etki bırakmamış özellikle Karadeniz bölgesinde yayla turizmini canlandırmıştır.

Salgın sürecinden en çok olumsuz etkilenen işletmelerden biri de seyahat acentalarıdır. Havayolu taşımacılığının gelişmesiyle dünya çapında seyahatler fazlaca yaygınlaşmıştır. Bu yüzden bir yerde görülen salgın hastalık seyahatlerle birlikte başka yerlere rahatlıkla yayılabilmektedir. Yolculuk yapan birey, yaşadığı yerden başka bir yere hastalık taşıyabileceği gibi, ziyaret ettiği başka bir ülkeden de hastalığı alıp kendi ikamet ettiği bölgeye taşıyarak hastalığın yayılmasının hız kazanmasına sebep olmaktadır. Bu durumlar seyahat yasaklarını zorunlu hale getirmektedir. Seyahat yasakları, seyahat acentaları ve havayolu işletmelerinin işlerini ekonomik olarak sıkıntıya sokmaktadır. Uçuşların durdurulması, hava kara ve deniz yolu ulaşımının kısıtlanması yolcu sayılarında ciddi düşüşe sebep olmuştur. Aynı zamanda getirilen bu uçuş kısıtlaması kargo taşımacılığının da azalarak, ülkeler arası yük trafiğinde düşüşe neden olmuştur.

Yiyecek ve içecek işletmelerinin hizmetleri, virüsün yayılmasına neden olabileceği için sektörde iş formatı değişiklikleri yapılmıştır. Yiyecek ve içecek hizmeti sunan firmalar salgın sürecinde format değişikliğine giderek daha hızlı kolay ve pratik ürünler sunmaya, ayrıca ürünün ödeme konusunda fastPay, temassız ödeme yöntemleri önem kazanmıştır. Bu dönemde salgına istinaden diğer dönemlere nazaran aşırı kredi kartı kullanımı gerçekleştiği ve alışveriş yapıldığı tespit edilmiştir. Büyük ünlü firmalar müşteri kaybını azaltmak için ve müşterilerine temiz ve salgına önem verdiklerini göstermek için robot makineler ve cihazlar kullanılmış ve hiçbir şekilde ürüne el değmeden hizmet gerçekleştirmişlerdir. Restoranlar kapatılmış, paket servise geçilmiştir. Daha sonra kademeli normalleşme sürecinde restoranlar tekrar hizmet vermeye başlamıştır. Bu kapsamda yiyecek ve içecek işletmeleri salgınla ilgili çalışanlarını bilgilendirmiş, belirli zamanlarda kontrol ve denetimler yapmış, öte yandan açık büfe kapatılmıştır. İşletmelerin tek kullanımlık malzemeler (bardak, tabak, çatal, bıçak ve kaşık) kullanmaya başladıkları görülmüştür. Kullanılan tek kullanımlık malzemeler salgın sürecinde aşırı önem kazanmış ve ayrı bir sektör haline gelmiştir. Buda beraberinde malzemenin aşırı tüketilmesi ürünün kalitesi düşürmekte ve insan sağlığını tehlikeye sokmaktadır.

Masalar arasında boşluklar bırakılmış, personel hijyen kurallarına uymuş, çalışırken maske, siperlik, eldiven kullanmış ve yeme içme zamanları dışında müşterilere de maske zorunluluğu getirilmiştir. Sosyal mesafe tedbirlerinden dolayı sanatsal ve kültürel etkinlikler iptal edilmiştir. Sinema salonları kapatılmış, film yapımları ertelenmiş ve dijital platforma taşınmış, festivaller ve galalar ileri tarihlere ertelenmiştir. Bunların yanında eğlence mekanları kapatılmıştır.

Sonuç olarak COVID-19 salgını ve akabinde alınan tedbirler turizm sektörü ve bağlantılı sektörlerde ciddi ekonomik kayıplar yaşanmış, gelirler azalmış, çalışanlar işsiz kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. D. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7-21.
- Acet, H., & Çifci, E. (2021). Türkiye Ekonomisinde Turizm Gelirlerinin Seyri (2012-2020). *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 101-113.
- Akca, M. D. (2020). COVID-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 45-64.
- Akkartal, G. (2021). Uluslararası Denizyolu Taşımacılığında Yaşanan Tehditler Ve Çözüm Önerileri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 210-222.
- Altınay Özdemir, M. (2020). Covid-19 Salgını Sonrası Alınan Önlemlerle Turizm: Muhtemel Senaryolar. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 222-238.
- Aracı, S., & Doğanay Ergen, F. D. (2021). Otel İşletmelerinin Teknolojik Yeniliklerinde COVID-19 Salgın Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1271-1282.
- Aydın, B., & Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 93-115.
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM). (2021). Bankalararası Kart Merkezi : <https://bkm.com.tr/raporlar-ve-yayinlar/donemsel-bilgiler/> adresinden alındı
- Barca, M., Akdeve, E., & Gedik Balay, İ. (2013). Türkiye Sağlık Turizm Sektörünün Analizi ve Strateji Önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 64-92.
- Büyük, Ö., & Can, E. (2020). COVID-19 Salgınının Türk Turizmine Etkisi: Seyahat ve Konaklama Endüstrileri Üzerine Değerlendirme. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 312-331.
- Büyüksalvarcı, A. P., Yetiş, Z. A., & Alkaç, D. B. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Yiyecek Ve İçecek İşletmelerinde Alınan Önlemler. *Turizm Araştırmaları Alternatif Yaklaşımlar* (s. 195-215). içinde Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Çallı, F. D. (2021). Turizm Endüstrisinin Dijital Geleceği. *Sakarya University Of Applied Sciences*, 97-107.
- Çeti, B., & Ünlüöner, K. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 109-128.
- Çınar, F., & Özkaya, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırma Dergisi*, 35-50.

- Deloitte. (2020, Nisan). Türkiye'de Turizm ve Konaklama Sektörü/COVID-19. Türkiye: Deloitte.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2020). Türkiye.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2021). 2020-2021 Ocak, Şubat ve Mart Ayları Uçak ve Yolcu Trafikleri. Türkiye.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi, & TEPAV Görselleştirmeleri. (2019). Havayolu Yolcu ve Uçak Trafiki Verileri, İlk 10 İl ve Van. Türkiye.
- Durucan, A., & Eşsiz, F. (2021). Covid-19 Salgınının Seçilmiş Sektörler zerindeki Etkileri: Türkiye Ekseninde Bir Değerlendirme. *International Journal of Public Finance*, s. 193-210.
- Dündar, M. (2020, Mayıs). COVID-19 ve Normalleşmeye Geçiş Sürecinde Turizm Sektri. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı : www.tepav.org.tr adresinden alındı
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020).
- Ece, N. (2020). COVID-19 Salgınının Konteyner Taşımacılığı Ve Limanlarına Etkisi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik Ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 47-66.
- Erdönmez, E., & İncaz, S. D. (2016). 2018 Yılına Kadar AB Denizyolu Taşımacılığının Stratejik Hedefleri Ve Önerilerinin Türkiye'ye Yansıması. *International Congress of Management, Economy and Policy*, (s. 111-125). İstanbul.
- Erkılıç, H., Duruel Erkılıç, S., & Değirmen, S. (2021). Covid-19 Pandemisi ve Sinema Sektöründe Kriz: Yapısal Sorunlarla Yüzleşme Fırsatı. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, s. 91-125.
- Gümüş, A. Ö. (2020). COVID'19'un Türkiye Ekonomisine Bazı Etkileri. *şehir Ve Medeniyet şehir Araştırmaları Dergisi*, 545-560.
- Gün, S. D., & Tutcu, A. D. (2021). Covid-19 Sürecinde Turizm Sektri ve Türkiye Açışından Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 530-543.
- Hasanhanğlu, C. D. (2020). COVID-19'un İş Sağlığı Ve Güvenliği Kapsamında İşletmeler zerine Etkileri. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11-27.
- <https://www.who.int/>. (2020). <https://www.who.int/> adresinden alındı
- İbiş, S. D. (2020). COVID-19 Salgınının Seyahat Acentaları zerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 85-98.
- Johns Hopkins niversitesi, yerel yetkililerinden aktaran BBC News Türkçe. (2020, 04 15).
- Karamustafa, K., lker, M., & Akçay, S. (2021). Covid-19 Salgınına Bağlı Olarak Yiyecek ve İçecek Hizmet Süreçlerindeki Değişimler zerine Nitel Bir Araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 33-69.
- Kılıçdere, S. (2017, Ağustos 10). Seyahat Acentalarında Kriz Yönetimi Kapsamında 2016 Turizm Sezonunun Değerlendirilmesi. Aydın, Türkiye: Adnan Menderes Üniversitesi.

- Kiper, V., Saraç, Ö., Çolak, O., & Batman, O. (2020). COVID-19 Salgınıyla Oluşan Krizlerin Turizm Faaliyetleri Üzerindeki Etkilerinin Turizm Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-16.
- Kıvılcım, B. Ö. (2020). COVID-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED (Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi)*, 17-27.
- Koçak Bilgin, Y., & Tekeli, H. (2022). COVID-19'un Yiyecek İçecek İşletmelerine Olan Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 281-301.
- Kurtaran, B. (2014). MeRS-Co Virüs Ve Diğer Ciddi Seyirli Viral Pnömoniler. *ANKEM Dergisi*, 134-140.
- Kültür Ve Turizm Bakanlığı. (2021). *TURİZM GELİRLERİ VE GİDERLERİ*. Kültür Ve Turizm Bakanlığı: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, & TEPAV Görselleştirmeleri. (2020). Konaklama Verileri, Tesise Geliş Sayısı En Fazla Olan İlk 10 İl. Türkiye.
- Laudisoit, A. (2009). Contribution to plague epidemiology in an endemic plague focus: the lushoto district. Tanzania: Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Antwerp.
- Macit, A. Ö., & Macit, D. D. (2020). Türk Sivil Havacılık Sektöründe COVID-19 Pandemisinin Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 100-116.
- Oğuz, B. D. (2020). *COVID-19 Pandemisinin Küresel Turizme Etkileri*. Strateko Ekonomik Araştırma ve Danışmanlık: www.strateko.com adresinden alındı
- Ongan, D. D., Songür Bozdağ, A. A., & Ayer, Ç. A. (2020). COVID-19 Salgını Sürecinde Besin Tedariği ve Güvencesi(zliği). *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 215-220.
- Özçelik Heper, F. (2021). Covid-19 Salgınının Dünya Turizm Hareketleri ve Turist Tercihlerinde Meydana Getirdiği Değişimlere Genel Bir Bakış. *Turizm Ve İşletme Birimleri Dergisi*, 1-18.
- Özkan Demirer, E. (2010). Türkiye'de Medikal Turizm Ve Geliştirilmesi: Örnek Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Balıkesir, Türkiye: T. C. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Anabilim Dalı.
- Özkan, M. (2019). Sağlık Turizmi Kapsamında Türkiye'nin Medikal Turizm Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 50-64.
- Özkoçak, V., Koç, F., & Gültekin, T. (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği. *Turkish Studies*, 1183-1195.
- PwC. (2021). *PwC Küresel Eğlence ve Medya Sektörüne Bakış 2020-2024 raporu yayımlandı*. PwC: <https://www.pwc.com.tr/tr/basin-odasi/2020-basin-bulteni/kuresel-eglence-ve-medya-sektorune-bakis-2020-2024.html> adresinden alındı

- Qui, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C. (2017). The Pandemic and its Impacts. *Health, Culture And Society*, 1-11.
- Sarman, A., & Sarman, E. (2021). COVID-19 Pandemisinin Sağlık Turizmi Üzerindeki Etkisi. *Journal of Applied Tourism Research*, 117-124.
- Sayın, K., Yeğindoy, E., & Yüksel, İ. (2017). Türkiye'de Medikal Turizm Uygulamaları: Bir Üniversite ve İzmir Sağlık Serbest Bölgesi Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 289-313.
- SHGM. (2020, Şubat 28). SHGM Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: <https://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/6300-eurocontrol-ocak-ayi-raporunu-yayimladi> adresinden alındı
- SHGM. (2020). *Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Silik, C., DüNDAR, Y., & İlğaz, B. (2020). Antalya'da Yer Alan Konaklama Tesisleri Yöneticilerinin COVID-19 Kapsamında Alınabilecek Tedbirler Üzerine Görüşleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3776-3794.
- Sürme, M. D. (2020, Ağustos). Turizm ve Kovid-19. Ankara, Türkiye: İKSAD Yayınevi.
- Şahbaz, R. Y., Akdu, U. Ö., & Akdu, S. (2012). Türkiye'de Medikal Turizm Uygulamaları; İstanbul ve Ankara Örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 267-296.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu. (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu). *T.C. Sağlık Bakanlığı*, 5-17.
- Tekin, C. (2017, Haziran). Yavaş Turizm Ve Yavaş Turist:Cittaslow Seferihisar'da Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Batman, Türkiye.
- Türe, I. (2020, Ekim 4). *Konteyner Taşımacılığında COVID-19 Yeni Normali Neler Getirecek?* 7deniz: <https://www.7deniz.net/yazar-konteyner-tasimaciliginda-covid-19-yeni-normali-neler-getirecek-242.html> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). *Yabancı Ziyaretçi Ve Yurt Dışında İkamet Eden Vatandaş Ziyaretçilerden Elde Edilen Turizm Geliri, Gideri Ve Ortalama Harcamanın Yıllara Göre Dağılımı*. Türkiye.
- Türkiye Liman İşletmecileri Derneği. (2020, Haziran). *Türkiye Limanları COVID-19 Ekonomik Etki Analizi*. TÜRKLİM: <https://www.turklim.org/pdf/TURKLIM-Covid-19-Suresince-Turkiye-Limanlari-Ekonomik-Etki-Durum-Analizi-Haziran-2020.pdf> adresinden alındı
- Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB). (2019). Bazı Ülkelerin Konaklama İşletmelerinde Yaşadıkları Düşüş Oranları. BBC.
- TÜRSAB. (2020, Mart 11). *Turizm İstisare Kurulu'ndan COVID-19 Eylem Planı Talebi*. TÜRSAB: <https://www.tursab.org.tr/duyurular/turizm-istisare-kurulundan-covid-19-eylem-planı-talebi-1> adresinden alındı
- UNWTO Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism. (2020). Dünya Turizm Örgütü.

- Vikipedi. (2021, Kasım 17). Vikipedi Web Sitesi:
https://en.wikipedia.org/wiki/Human_coronavirus_HKU1 adresinden alındı
- Vikipedi. (2022, Nisan 28). Vikipedi Web Sitesi:
https://en.wikipedia.org/wiki/Human_coronavirus_OC43 adresinden alındı
- Vikipedi. (2022, Nisan 24). Vikipedi Web Sitesi:
https://en.wikipedia.org/wiki/Human_coronavirus_229E adresinden alındı
- Vikipedi. (2022, Nisan 26). Vikipedi Web Sitesi:
https://en.wikipedia.org/wiki/Human_coronavirus_NL63 adresinden alındı
- Vikipedi. (2022, Mayıs 23). Vikipedi. Vikipedi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Deloitte> adresinden alındı
- WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 48. (2020, 03 09). WHO:
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200308-sitrep-48-covid-19.pdf?sfvrsn=16f7cccf_4. adresinden alındı
- WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report -49 . (2020, 03 10). WHO:
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200309-sitrep-49-covid-19.pdf?sfvrsn=70dabe61_4 adresinden alındı
- WHO Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report -50. (2020, 03 10). WHO:
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200310-sitrep-50-covid-19.pdf?sfvrsn=55e904fb_2 adresinden alındı
- WHO, Situation Reports. (2020, 03 09). Situation Reports. WHO:
<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports/> adresinden alındı
- World Tourism Organization. (2021). *Vaccines And Reopen Borders Driving Tourism's Recovery*. UNWTO: <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347> adresinden alındı
- www.dhmi.gov.tr. (2020). *İstatistikler*. www.dhmi.gov.tr adresinden alındı
- www.tursab.org.tr. (2021). *Turizm Gelirleri*. www.tursab.org.tr adresinden alındı
- Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2021). www.yigm.ktb.gov.tr adresinden alındı
- Yenişehirlioğlu, E., & Salha, H. (2020). COVID-19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 355-368.
- Yılmaz, İ. P., & Çokal, Z. A. (2019). Yavaş Turizm. D. D. Prof. Dr. Şule Aydın içinde, *Alternatif Turizm* (s. 203-218). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yücel, B., & Görmez, A. (2019). SARS-Corona Virüsüne Genel Bakış. *Türkiye Teknoloji Ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 32-39.

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: Erhan ASLAN		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Ozet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Ozet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Ozet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ ISNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası